

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Obraz čarodějnických procesů v kultuře

20. století

Jana Kaplanová

Plzeň 2015

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

Obraz čarodějnických procesů v kultuře

20. století

Jana Kaplanová

Vedoucí práce:

PhDr. Roman Kodet, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Tímto bych ráda poděkovala PhDr. Romanu Kodetovi, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce.

Obsah

1 Úvod	1
2 Čarodějnictví a čarodějnické procesy	8
2.1 Počátky honů na čarodějnice	10
2.2 Vrchol pronásledování čarodějnic	15
2.3 Útlum čarodějnických procesů.....	20
3 Severomoravské čarodějnické procesy	23
3.1 Václav Kaplický – Kladivo na čarodějnice	31
3.2 Otakar Vávra – Kladivo na čarodějnice	53
3.3 Další zpracování severomoravských čarodějnických procesů	61
4 Salemský čarodějnický případ	71
4.1 Arthur Miller – Čarodějky ze Salemu	81
5 Závěr	91
6 Seznam použité literatury	97
Použité filmy	100
7 Resumé	101

1 Úvod

Čarodějnictví je fenomén, který se vyskytuje v dějinách lidské společnosti prakticky už od jejích počátků. Často přitom bývá spojováno s těmi nejfantastičtějšími představami. Jednotlivé příběhy mnohých odsouzených obětí tomu nicméně příliš nenasvědčují. Popisy, týkající se nejrůznějších magických úkonů a jevů, které byly pečlivě zaznamenány během procesního řízení, nejsou ve většině případů nijak zvlášť fantastické nebo nadpřirozené. Hlavní roli hrála spíše nevědomost a pověřčivost. Ani samotné pohnutky k čarování nebyly primárně d'ábelské. Velmi častými důvody k praktikování magie byla totiž láska, nenávisť, pomsta či závist. Při bližším zkoumání této problematiky se pak většina nejfantastičtějších očekávání ohledně čarodějnic a jejich moci spíše rozplyne. I přesto však toto značně kontroverzní téma zůstává v podstatě až současnosti velmi přitažlivé. Nutno podotknout, že zájem o něj jevíli již mnozí romantičtí umělci a učenci, kteří tak prostřednictvím svých děl šířili inspiraci dál. Možná právě díky tomu přetrvala problematika čarodějnictví jako jeden z oblíbených tvůrčích námětů prakticky až dodnes. Ve většině případů se však jedná o ty nereálné, čistě fantastické příběhy. Podstatně méně je těch, které jsou inspirovány skutečným honem na čarodějnice. A právě zobrazením těchto reálných a historicky doložených čarodějnických procesů se tato diplomová práce zabývá.

Výběr tématu byl z velké části ovlivněn zájmem o samotnou problematiku magie, čarodějnictví a čarodějnických procesů, zejména těch, které probíhaly ve druhé polovině 17. století na území severní Moravy. Tyto procesy se navíc v poválečném období staly tvůrčím námětem dvou známých českých umělců – spisovatele Václava Kaplického a režiséra Otakara Vávry. Jejich díla, která výše zmiňovanou problematiku v českých zemích v podstatě zpopularizovala, byla rovněž důvodem k napsání této práce. Jejím cílem je přitom podat na základě dostupných faktů a rozboru jednotlivých uměleckých děl, inspirovaných čarodějnickými procesy, ucelený a objektivní pohled na problematiku především literárního, filmového a dramatického ztvárnění novověkého honu na čarodějnice a zároveň tak potvrdit myšlenku, že románové pojetí velkolosinských a šumperských procesů Václava Kaplického z roku 1963 mělo významný vliv na

další autory, nejen umělce, ale do určité míry i na některé historiky, kteří se rozhodli tímto tématem zabývat.

Práce je proto zaměřena převážně na české prostředí. Podrobně pojednává zejména o Kaplického románu *Kladivo na čarodějnice* a Vávrově stejnojmenném filmu. Zároveň zachycuje i některá méně známá zpracování, například divadelní hru Michala Lázňovského *Upálení Kryštofa Lautnera v Mohelnici L. P. 1685* či výstavu ponurých obrazů a básní na motivy v tomto případě čistě velkolesinských čarodějnických procesů s názvem *Inkviziční procesy – Třináctero říkání o lidském utrpení ve Velkých Losinách v letech 1678–1692*. Práce rovněž představuje literární novinku Michaela Webera z roku 2014. Jeho román *Zpověď inkvizitora* se vymyká především v tom, že hlavním protagonistou v něm není ani šumperský děkan Lautner, ani inkvizitor Boblig z Edelstadtu, nýbrž knížecí soudce František Ferdinand Gaup, který se posléze stane přisedícím inkvizičního tribunálu v Šumperku a Bobligovou pravou rukou. Současně však Weberova kniha jednoznačně dokládá, že zájem o problematiku čarodějnického pronásledování přetrvává ve společnosti dodnes. Spíše pro srovnání je v práci uveden také jeden zahraniční příklad čarodějnických procesů. Jedná se o salemský případ z roku 1692, kdy se s největší pravděpodobností díky otravě námelem rozpoutala v severoamerickém puritánském městečku davová hysterie, která vyvrcholila fanatickým pronásledováním a věšením zdejších domnělých čarodějnic. Těmito, v Severní Americe naprosto ojedinělými inkvizičními procesy, se nechal inspirovat známý americký dramatik Arthur Miller, který v nich spatřoval určitou analogii s novodobým „honem na čarodějnice“ v mccarthyovské éře. Obdobný jev je možné najít také u výše zmiňovaného českého režiséra Otakara Vávry, který dával do souvislosti mechanismus severomoravských čarodějnických procesů ze 17. století s mechanismem politických procesů z 50. let 20. století. Na všechny tyto podobnosti nebo naopak rozdíly, ať už mezi jednotlivými uměleckými díly nebo vzhledem k historické skutečnosti, tato diplomová práce upozorňuje.

Práci tvoří tři hlavní kapitoly, z nichž každá je rozdělena do několika dalších podkapitol. První část stati je zaměřena obecně na fenomén čarodějnictví a čarodějnických procesů. Chronologicky popisuje historický vývoj pronásledování domnělých čarodějnic – od jeho starověkých počátků až po jeho definitivní ukončení s příchodem osvícenství. Zároveň vyvrací některé všeobecně ustálené představy a klišé, které však historické skutečnosti úplně neodpovídají, například, že k masovému pronásledování čarodějnic docházelo ve středověku nebo že bylo čistě záležitostí inkvizice. Následující část práce se již plně věnuje uměleckému zpracování čarodějnické problematiky, respektive v rámci kontextu je na začátku druhé kapitoly nejprve stručně popsán chronologický průběh velkolosinských a šumperských inkvizičních procesů. Jednotlivé podkapitoly jsou pak zaměřeny na konkrétní umělecká zpracování. Největší pozornost je věnována Kaplického románu *Kladivo na čarodějnice*, jehož děj je v práci podrobně popsán. Na základě této poměrně detailní analýzy je rovněž možné spisovatelovu interpretaci zhodnotit a porovnat nejen se samotnými historickými fakty, ale také s pojetím a zpracováním dalších umělců. Značný prostor je rovněž věnován Vávrově stejnojmennému filmu. Poněkud stručněji jsou pak popsána zbylá tři méně známá díla (Lázňovského *Upálení Kryštofa Lautnera v Mohelnici L. P. 1685*, Švábovy *Inkviziční procesy – Třináctero říkání o lidském utrpení ve Velkých Losinách v letech 1678–1692* a Weberova *Zpověď inkvizitora*). Poslední kapitola se zabývá problematikou zmiňovaného salemského čarodějnického případu z roku 1692 a jeho divadelním, potažmo filmovým ztvárněním. Nejprve je opět popsán průběh těchto v Severní Americe ojedinělých inkvizičních procesů. Posléze je pozornost věnována analýze Millerova dramatu *The Crucible*, v českém překladu *Čarodějky ze Salemu*, které bylo zároveň porovnáno se svou stejnojmennou filmovou verzí z roku 1996.

Odborné literatury k problematice čarodějnictví a čarodějnických procesů existuje v dnešní době velké množství, což opět potvrzuje, že se jedná o oblíbené a vyhledávané téma. Je však nutné upozornit na skutečnost, že některé publikace mohou být ovlivněny zejména všeobecně ustálenými klišé a předsudky, díky

nimž nemusejí názory některých jejich autorů odpovídat zcela přesně historickým faktům. Většina takovýchto publikací, které jsou zaměřeny proti katolické církvi, již následně viní z rozpoutání čarodějnických procesů, pochází sice ze 70. let 19. století, nicméně obdobné tendence se objevují také ve 20. století v mnohých politických či feministických teoriích. Nicméně, některá starší literatura může být těmito myšlenkami ovlivněna.

Kromě všech výše zmiňovaných uměleckých zpracování, jejichž znalost byla pro zvolené téma klíčová, byly při psaní této diplomové práce použity pochopitelně také mnohé z odborných publikací, které se problematice čarodějnictví a čarodějnických procesů věnují. Mezi ty nejdůležitější patří bezesporu kniha Michaely Neubauerové a Drahomíra Polácha s názvem *Zpráva o nevíře*, která podrobně pojednává zejména o slezských a severomoravských čarodějnických procesech. Spolu se stručným shrnutím historického vývoje pronásledování čarodějnic ve světě zachycuje rovněž průběh jesenických, zlatohorských, niských, losinských a šumperských procesů. Zároveň je tato publikace specifická tím, že je jazykově rozdělena na tři části – českou, německou a polskou. Rovněž obsahuje jmenný seznam odsouzených a popravených osob. Dále se problematikou čistě severomoravských čarodějnických procesů zabývají také některé články ze sborníku Severní Morava či Vlastivědné zajímavosti. V práci z nich byly použity převážně příspěvky historika Františka Spurného a Zdeňka Brachtla s názvy *Čarodějnické procesy na Jesenicku*, *Severomoravské čarodějnické procesy* a „*Čarodějnický děkan*“ *Kryštof Alois Lautner*, poněkud méně pak bylo čerpáno z článku Václava Štěpána *K životopisu inkvizitora J. F. Bobliga* či z Kubíkova příspěvku na téma *Moták z losinských a šumperských procesů*. Okrajově se této problematice věnuje také Rostislav Vojkovský, jehož kniha *Velké Losiny – Zámek severně od Šumperka* je zaměřena spíše na historii žerotínského panství, jeho majitele a zámek. Historický vývoj honu na čarodějnice v českých zemích rovněž přehledně shrnuje titul Josefa Kočího *Čarodějnické procesy – Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*.

Z publikací, které pojednávají o dějinách čarodějnictví spíše obecně, byla při psaní této diplomové práce použita pochopitelně i kniha Bedřicha Šindeláře *Hon na čarodějnice* s podtitulem *Západní a střední Evropa v 16.–17. století*. Autor v ní srozumitelně popisuje odlišný průběh inkvizičních procesů v různých zemích. Přestože se nejvíce věnuje samotným dějinám čarodějnického pronásledování, velice podrobně popisuje také průběh procesů v českých zemích. Navíc jako jeden z mála českých autorů zpracoval i téma salemského honu na čarodějnice. Přehledně a poměrně detailně shrnul historický vývoj událostí, ke kterým došlo na sklonku 17. století na severoamerickém kontinentě. Nicméně i přesto bývá tato jeho publikace často kritizována, jmenovitě například historikem Jindřichem Franckem či Karlem Borem. Důvodem je rok jejího vydání 1986 a především Šindelářova interpretace, která není vzhledem k nashromážděným velice zajímavým a cenným informacím příliš pozitivně přijímána. Autor se sice snažil o objektivitu, v některých jeho závěrech jsou však jasně patrné zjednodušující výklady typické pro 50. léta. Z hlediska samotných historických faktů se nicméně jedná o hodnotnou práci. Dále nelze opomenout ani publikaci výše zmiňovaného historika Jindřicha Francka s názvem *Čarodějnické příběhy*, která se detailně zabývá jednotlivými čarodějnickými případy. Na nich autor názorně ukazuje, jaké druhy magie byly běžně používány a jakým způsobem bylo čarodějnictví postihováno. Kromě těchto knih lze mezi nejdůležitější zdroje informací zahrnout rovněž titul Jeana-Michela Sallmanna *Čarodějnice, d'áblovy nevěsty*, který pojednává zejména o čarodějnicích jako takových, tedy o jejich schopnostech a rejdech k uctění d'ábla. Určitý prostor je přitom opět věnován čarodějnickému pronásledování a dokonce i uměleckému ztvárnění této problematiky v období romantismu.

Jak již bylo řečeno, tématu salemských čarodějnických procesů se nevěnuje příliš mnoho českých historiků. K těm nejznámějším patří kromě výše zmiňovaného Bedřicha Šindeláře ještě Václav Pavel Borovička, který ve své knize *Procesy, které vzrušily svět* představuje čtenáři historii některých proslulých soudních procesů, například s Ježíšem Nazaretským, Johankou

z Arku, Oscarem Wildem či Alfredem Dreyfusem. Jedním z nich je i salemský čarodějnický případ, který v knize figuruje pod názvem *Proces se satanovými milenkami*. Velice stručně se o této problematice zmiňuje též známý německý autor Dieter Breuers ve své knize *Ve jménu d'ábla – Trochu jiná historie čarodějnic a jejich pronásledování*.

S tématem čarodějnických procesů úzce souvisí také problematika inkvizice a používání tortury. Vzhledem k tomu byly při tvorbě této diplomové práce použity rovněž některé publikace, zabývající se primárně touto tematikou. O dějinách inkvizice pojednává například kniha Jiřího Chalupy *Inkvizice – stručné dějiny hanebnosti* nebo titul Grzegorza Ryśa *Inkvizice*. Na jednotlivé druhy útrpného práva a mučících nástrojů jsou naopak zaměřeny publikace Jaromíra Slušného *Historie mučení* a Briana Innese *Dějiny mučení*.

K doplnění těch nejdůležitějších knih, které byly použity při zpracovávání zvoleného tématu, je nutné uvést ještě některé publikace, potažmo články, které se věnují osobnostem a tvorbě Václava Kaplického a Otakara Vávry. V případě známého českého režiséra se stal výchozím zdrojem informací sborník příspěvků, týkajících se Vávrovy celoživotní tvorby, vydaný u příležitosti jeho 100. narozenin, s výstižným názvem *Otakar Vávra – 100 let*. Z této publikace byl použit zejména příspěvek Jana Jaroše *Otakar Vávra se zasloužil o film*. Dalším neméně důležitým zdrojem se stala Vávrova autobiografie *Podivný život režiséra – Obrazy vzpomínek*. O životě a tvorbě Václava Kaplického pojednává biografie Martina Kučery *Václav Kaplický*, z níž byl v této diplomové práci použit její druhý díl s podtitulem *Hrst vzpomínek z dospělosti*. Kaplického tvorbou se dále zabývá Josef Hrabák v článku *Nad dílem Václava Kaplického*, publikovaném v Literárním měsíčníku, či Vaničkův příspěvek v literárním časopise Plamen na téma *Přitažlivost dějinných událostí*. O samotném románovém zpracování *Kladiva na čarodějnice* pojednává článek Bohuše Balajky nazvaný *Kaplického historický román o triumfu zvůle a násilí*, který byl publikován v Literárních novinách. K tématu prakticky zapomenuté divadelní hry Michala Lázňovského *Upálení Kryštofa Lautnera v Mohelnici L. P. 1685* byl použit příspěvek

z vlastivědného sborníku Severní Morava s názvem *Pokus o drama*, jehož autorem je Milan Rusinský.

2 Čarodějnictví a čarodějnické procesy

Magie a pověra o čarodějnictví existují v lidské společnosti prakticky již od jejich počátků. Úzce přitom souvisí s vírou v d'ábla a jeho nadpřirozenou moc. Lidé si totiž dříve neuměli vysvětlit jim neznámé příčiny přírodních jevů, a tak je přisuzovali zlým mocnostem – nejrůznějším démonům, d'ábelským stvořením či duchům, ze kterých měli strach. Tyto bytosti měly schopnost škodit lidem i dobytku, rovněž mohly nepříznivě ovlivňovat počasí. Za hlavního představitele zla byl považován d'ábel – padlý anděl – odpůrce, protivník a nepřítel Boží. Tímto způsobem je chápán i v křesťanství.¹

Pověra o existenci čarodějnic byla založena na představě spojenectví mezi čarodějnicí a d'áblem. S touto myšlenkou poprvé přišel svatý Augustin, který pochyboval o skutečné moci čarodějnic. Tuto pověru posílil v 8. století i *Canon episcopi*², který pojednával o létání čarodějnic a průběhu čarodějnického sabatu, nicméně jen jako o klamu samotného d'ábla.³ Podle lidové tradice mohl d'ábel propůjčit část své moci osobě, která s ním uzavřela smlouvu. Tato osoba, čarodějnice, pak mohla ostatním lidem škodit. Její moc sahala od ovládnutí počasí až po zabití člověka. Uměla připravovat lektvary s nejrůznějšími účinky, nejčastěji na vyvolání lásky nebo způsobení impotence.⁴ Díky nadpřirozeným schopnostem mohla řídit osudy lidí. Pomocí zařikání dokázala proklít úrodu, zvíře i člověka. Způsobovala neplodnost a šířila nejrůznější nemoci, především mor.⁵ Fantazie lidí byla v tomto směru opravdu velká, a tak jakákoli tragédie nebo pohroma byla považována za dílo čarodějnice. Mezi její další schopnosti patřilo i známé létání vzduchem. Aby se čarodějnice mohla vznést a letět, musela své tělo nejprve pomazat speciální létající masťou. Poté už jen stačilo obkrožmo

¹ KOČÍ, Josef, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*, Praha 1973, s. 7–8.

² Jednalo se o raně středověkou sbírku církevních předpisů, která považovala čarodějnictví, především noční létání žen na sabat, za pouhý klam či poblouznění.

³ FRANCEK, Jindřich, *Čarodějnické příběhy*, Praha 2005, s. 6; ZUBER, Rudolf, *Pověry, čarodějnické procesy, vampyrismus*. In: BEZDĚČKA, Josef (ed.), *Z doby prvních letů na koštěti*, Moravský Beroun 2000, s. 14; MRÁČEK, Pavel K., *Upalování čarodějnic a inkvizice. Mýtus nebo skutečnost*, Olomouc 2006, s. 29.

⁴ KOČÍ, s. 9–10; EVANS, Robert John Weston, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003, s. 454.

⁵ SALLMANN, Jean-Michel, *Čarodějnice d'áblovy nevěsty*, 1994, s. 53–54.

nasednout na koště, vidle nebo hřbet nějakého zvířete.⁶ Tímto způsobem se ďáblové pomocnice dopravovaly na čarodějnické shromáždění, které se nazývalo sabat. V představách tehdejších lidí byl čarodějnický sabat zvrácenou slavností, na níž se uctíval ďábel. Čarodějnice a čarodějníci se rouhali a znesvěcovali křesťanské svátosti, během hostiny pili, tančili a vzájemně spolu smilnili bez ohledu na pohlaví a příbuzenství. Na závěr sloužil ďábel černou mši. Tato čarodějnická slavnost zpravidla končila v brzkých ranních hodinách s prvním kohoutím zakokrháním.⁷ Účast čarodějnic na sabatu byla neodmyslitelnou součástí čarodějnické pověry a stala se i jedním z klíčových obvinění a důkazem viny. Obdobné to bylo i s představou o tzv. ďábově znamení (*signum diabolicum*). Podle tehdejší tradice mělo jít o ďábovu značku na těle čarodějnice. Ve skutečnosti se však jednalo o nejrůznější mateřská znaménka nebo obyčejné bradavice.⁸ Z toho vyplývá, že i odlišnosti, ať už ve vzhledu nebo v chování či bydlení, byly podezřelé a mohly se stát důvodem k obvinění z čarodějnictví.

Na venkově se pověra o čarodějnictví a paktu čarodějnice s ďáblem tradovala ústně z generace na generaci prakticky od nepaměti. Jednalo se především o tzv. lidovou magii. Některé negramotné venkovské ženy působily jako léčitelky – vyznaly se v bylinách a zaříkávání, pomocí nichž pomáhaly ostatním. Lidé se na ně často obraceli, když byli nemocní a léky jim nepomáhaly nebo když měli problémy s nešťastnou láskou či potencí. Nicméně i tyto neškodné mastičkářky byly záhy podezřívány z toho, že jim napomáhá ďábel.⁹ Čarodějnictví tak bylo prezentováno jako zločin proti náboženství a posléze i státu. Trestem proto byla v drtivé většině případů smrt. Přibližně v této době začala vznikat také nejrůznější démonologická literatura, zabývající se mimo jiné i čarodějnictvím a jeho nejefektivnějším potíráním. Pravděpodobně nejznámější takovou publikací bylo *Kladivo na čarodějnice* (*Malleus maleficarum*,

⁶ Nejčastěji se uvádí kozel, ale mohl to být i osel, vepř nebo kohout.

⁷ SALLMANN, s. 18; KOČÍ, s. 11–12; TOUFAR, Pavel, *Čarodějnice, hvězdlháři a zlatodějové*, Brno 2009, s. 12–13.

⁸ EVANS, s. 455; TOUFAR, s. 8.

⁹ EVANS, s. 454; SALLMANN, s. 93–94.

Hexenhammer). Během osvícenství pak bylo čarodějnictví degradováno opět na pouhou pověru, v níž věřili jen nevzdělání lidé. Nicméně i přesto zájem o toto kontroverzní téma přetrval. Inspirovat se nechali již mnozí romantičtí umělci a učenci – bratři Grimmové, Francisco de Goya, Hector Berlioz, Jules Michelet.¹⁰ Také v současnosti zůstává čarodějnictví oblíbeným motivem především spisovatelů a filmařů. Často vyhledávaným tématem je rovněž problematika pronásledování čarodějnic.

2.1 Počátky honů na čarodějnice

Spolu s vírou se ale samozřejmě zrodily také snahy čarodějnictví potlačovat. Postupně tak začalo docházet k více či méně násilným postihům lidí, obviněných z provozování kouzel a magie.¹¹ K prvnímu pronásledování domnělých čarodějnic a čarodějníků docházelo již ve starověku. Římské právo bylo k různým druhům magie poměrně shovívavé. Postupně však začalo docházet k tvrdým postihům. Nejprve bylo smrtí trestáno jen použití černé magie, tedy škodlivého čarodějnictví. Pak byla pod trestem smrti zakázána i dosud povolená bílá magie. Odsuzování byli nejen čarodějníci, ale také věštcí či tehdejší astrologové. Díky svému rozšíření ovlivnilo římské právo také západní, jižní a střední Evropu. Právě na jeho základě, samozřejmě ještě spolu s křesťanstvím, bylo založeno evropské středověké trestní právo, jenž mělo postihovat čarodějnictví.¹² Přestože oproti starověku došlo ve středověku k nárůstu počtu čarodějnických procesů, není možné mluvit o masových honech. Stále se jednalo jen o výjimečné případy. Intenzita procesů se začala stupňovat v průběhu 15. století. Svůj vrchol pak zaznamenaly hony na čarodějnice až na přelomu 16. a 17. století – tedy nikoli ve středověku, nýbrž v raném novověku.¹³

S výše zmiňovaným středověkým nárůstem počtu osob obviněných a odsouzených za čarodějnictví úzce souvisí vznik inkvizice. Tu založil roku 1232 papež Řehoř IX. Původně sloužila k vyhledávání a likvidování katarských

¹⁰ SALLMANN, s. 125–126.

¹¹ NEUBAUEROVÁ, Michaela, POLÁCH, Drahomír, *Zpráva o nevíře*, Šumperk 2010, s. 7; FRANCEK, s. 5.

¹² FRANCEK, s. 6–7; ZUBER, s. 13.

¹³ EVANS, s. 455.

heretiků.¹⁴ Vedením inkvizice byli pověřeni příslušníci dominikánského řádu, kteří byli v boji s katary velmi úspěšní. Stíhání katarů tak bylo postupně nahrazeno pronásledováním ďáblových vyslanců a pomocníků. Inkviziční forma procesu k tomu byla ideální. Podstatné bylo *inquisitio*, neboli pátrání, vyšetřování, na němž byl celý proces založen.¹⁵ Nemalou důležitost měly nejen svědecké výpovědi, ale také udání. Sloužily jako klíčový důkazní materiál, pomocí něž měla být nalezena pravda. Dalším typickým prvkem inkvizičního procesu bylo mučení. Používání tortury k získání doznání obžalovaného bylo povoleno světským soudům roku 1252 v bule papeže Inocence IV. Inkvizice toto povolení získala o deset let později. Mezi tehdejší nejznámější a nejpoužívanější mučící metody patřilo tzv. *strappado*, neboli estrapáda. Vyslýchaný měl ruce svázané za zády. Za ně pak byl lanem vytahován ke stropu mučírny. Výsledek se dostavoval již při samotném tažení, neboť velmi často docházelo k vykloubení ramen. Nicméně pro *strappado* byla typická především jeho druhá fáze, kdy byl mučený spouštěn z výšky jako loutka a aniž by se dotkl země, prudce vytahován zase nahoru, čímž docházelo k lámání končetin, popřípadě k jejich odtržení od těla či vyhrěznutí vnitřností. Téměř polovina mučených tento způsob tortury nepřežila.¹⁶ Oblíbenou mučící praktikou inkvizice byla i pro mučírny poupravená varianta zkoušky vodou. Vyslýchaného položili na zem nebo na dřevěnou lavici a spoutali mu ruce a nohy. Poté mu za pomoci trychtýře nalévali do úst velké množství vody. Mučený měl pocit, že se topí. Postupně byly nejen tyto, ale i nově vzniklé metody útrpného práva modernizovány a zdokonalovány.¹⁷

Na začátku procesu byly veškeré důkazy proti obviněnému pečlivě prozkoumány. Ty, které vypovídaly v jeho prospěch, byly automaticky

¹⁴ Sekta katarů se zrodila v jižní Francii v 11. století. Jednalo se o kacířské hnutí takřečených albigenských, kteří odmítali církev v roli prostředníka mezi Bohem a lidmi. Hlásali askezi, která jako jediná měla vést ke spáse. Určité výhrady měli kataři i ke světské moci. Sekta upoutávala pozornost křesťanů, šířila se do zbytku Francie a také do Německa. Církev dostala strach, což vedlo k pronásledování a likvidaci katarů.

¹⁵ FRANCEK, s. 10; ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986, s. 22.

¹⁶ INNES, Brian, *Dějiny mučení*, Praha 1999, s. 39–43; SLUŠNÝ, Jaromír, *Historie mučení*, Praha 2008, s. 146–148.

¹⁷ SLUŠNÝ, s. 167 a 169; CHALUPA, Jiří, *Inkvizice. Stručné dějiny hanebnosti*, Praha 2007, s. 37–38; RYŠ, Grzegorz, *Inkvizice*, Praha 2004, s. 65.

považovány za nedostatečné. Původně dokonce neměl obviněný ani možnost konfrontovat své žalobce. Velký počet falešných obvinění však postupně tuto skutečnost změnil. Pokud se obžalovaný odmítal i přes všechny důkazy přiznat, bylo přistoupeno k mučení. Většina obviněných se nakonec ke všemu doznala. Podle závažnosti zločinu pak byli odsouzeni od nejlehčích trestů v podobě kajícího, přes vězení, až po nejtěžší trest – smrt. Přestože vykonání rozsudku bylo přenecháno světské moci, v případě trestu smrti trvala inkvizice na tom, aby nebyla prolita krev. Proto byli kacíři i čarodějnice upalováni na hranici. V některých případech bylo mírnější alternativou oběšení.¹⁸ Drtivá většina čarodějnických případů končila vynesením nejvyššího rozsudku, neboť čarodějnictví bylo v tehdejší době považováno za jeden z nejtěžších zločinů. Nicméně pozdější rozpoutání masového honu na čarodějnice umožnila právě výše zmiňovaná forma inkvizičního procesu.¹⁹

V období raných čarodějnických procesů byly domnělé pomocnice d'ábla pronásledovány a potírány stejně jako kacíři. Díky vlivu středověkého scholastického učení bylo čarodějnictví považováno za kacířské hnutí a také tak bylo definováno. Za účelem upevnování a šíření této myšlenky začaly vznikat nejrůznější traktáty, které propagovaly boj proti čarodějnickým zvěrstvům. Rovněž byla vydána celá řada papežských bul. Tou nejznámější byla bezesporu *Summis desiderantes affectibus*, kterou vydal papež Inocenc VIII. roku 1484. Právě tahle bula, někdy rovněž nazývaná čarodějnická, vybízela k nelítostnému pronásledování čarodějnic. Církev tak otevřeně vyhlásila podporu čarodějnickým procesům. Pod záminkou rozkvětu a vzrůstu katolické církve mělo dojít k odstranění veškerého kacířství. Bula vznikla na podnět dominikánských inkvizitorů Jindřicha Institoris a Jakuba Sprengera a provázela sepsání jedné z nejstrašnějších knih v dějinách čarodějnických procesů – *Kladiva na čarodějnice*.²⁰ Jednalo se o vůbec nejúspěšnější a nejrozšířenější démonologickou publikaci. Byla vydána roku 1486 ve Štrasburku. Díky

¹⁸ Tamtéž, s. 139–142.

¹⁹ FRANCEK, s. 9.

²⁰ KOBRLOVÁ, Zuzana, *Čarodějnictví. Iluze, za niž se platilo životem*, In: Historický obzor 22, 2011, 9/10, s. 195; RYŠ, s. 73; ŠINDELÁŘ, s. 26–27; KOČÍ, s. 25–26.

knihotisku se rychle rozšířila nejen v německých zemích,²¹ ale postupně i po celé Evropě. Pod vlivem knihy začalo obviněných z čarodějnictví přibývat.²²

Kladivo na čarodějnice se lišilo od ostatních démonologických titulů, které byly vydány před ním. Bylo totiž zaměřeno výhradně na zločin čarodějnictví – na jeho vyhledávání a potírání. Vycházelo při tom ze složitých teologických spisů. Většinu použitých teorií o čarodějnicích a čarodějnictví, které se objevují v *Kladivu*, bylo možné nalézt i v dílech jiných autorů. Nicméně kniha přinášela i jeden nový prvek. Tím byla chorobná nenávist k ženskému pokolení. Špatnost žen byla v knize popisována prostřednictvím biblických citátů a výroků církevních otců typu „*co jiného je žena než nepřítelkyně přátelství a trest, jemuž nelze uniknout, nutné zlo, přirozené pokušení, neštěstí vydražďující chťče, domácí nebezpečí, sladce chutnající škoda, zlo přírody přemalované pěknou barvou*“.²³ Ženskou méněcennost měl také dokázat i velmi kuriózní výklad samotného latinského slova *femina* (žena). Na základě jeho svérázného španělsko-latinského překladu²⁴ byla žena považována za náchylnější ke zlu, neboť v sobě měla mít méně víry než muž.²⁵ Z tohoto důvodu měly být z čarodějnictví podezírány apriori ženy. Dokazuje to i fakt, že muži jako čarodějníci v *Kladivu* prakticky nefigurují.²⁶ Kniha byla pro přehlednost rozdělena na tři části. První dvě byly zaměřeny na obecnou charakteristiku čarodějnic. Popisovaly nejen jejich schopnosti a nadpřirozenou činnost, ale také průběh čarodějnického shromáždění. Třetí část knihy byla věnována samotnému čarodějnickému procesu. Ten zde byl vyličen do nejmenších detailů, včetně doporučení, jak má být výslech s obviněnou čarodějnici veden.²⁷ Součástí *Kladiva* byla rovněž i výše zmiňovaná papežská bula *Summis desiderantes*

²¹ Zde bylo *Kladivo na čarodějnice* vydáno minimálně šestnáctkrát.

²² KOČÍ, s. 13; SALLMANN, s. 32.

²³ ŠINDELÁŘ, s. 37–38.

²⁴ Španělský výraz „fe“ znamená víra, latinský výraz „minus“ znamená méně.

²⁵ ŠINDELÁŘ, s. 38.

²⁶ KOČÍ, s. 14–15.

²⁷ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 7; KOČÍ, s. 13.

affectibus, jež byla otištěna v úvodu knihy. Především díky tomu dosáhla bula své proslulosti.²⁸

Autorem knihy byl s největší pravděpodobností dominikánský inkvizitor a profesor teologie ze Schiletstattu Jindřich Kramer, známější spíše jako Jindřich Institoris. Během svého dlouhého života²⁹ potíral nejrůznější druhy kacířství. Jako papežský inkvizitor působil zejména v oblastech Horního Německa, ale také v Čechách a na Moravě, kde strávil zbytek svého života bojem proti příslušníkům a stoupencům Jednoty bratrské. Zemřel na Moravě někdy na počátku 16. století. Nejčastěji bývá v literatuře uváděn v souvislosti s jeho smrtí rok 1505. Údajně se měl v této době ztratit během jedné ze svých inspekčních cest mezi Olomoucí a Brnem. Nicméně Institorisův pobyt v českých zemích a jeho činnost na Moravě lze bezpečně doložit pouze v letech 1500–1502, a to na základě jeho vlastních spisů, jimiž se snažil podnítit místní katolíky k razantnějším zásahům proti Jednotě bratrské. Tyto spisy byly vydány v Olomouci roku 1501.³⁰ Jako spoluautor *Kladiva* bývá často a s největší pravděpodobností neprávem uváděn další dominikánský inkvizitor Jakub Sprenger, který pocházel z okolí Basileje. Byl významným učitelem teologie v Kolíně nad Rýnem. Stal se rovněž převorem zdejšího dominikánského kláštera. V Kolíně a okolí působil také jako inkvizitor. V této funkci však nebyl příliš aktivní. Jako zakladatel prvního růžencového bratrstva se věnoval spíše propagaci uctívání růžence. Těšil se oblibě a autoritě až do své smrti v roce 1495. Byl považován za morální oporu svého řádu. Není proto příliš pravděpodobné, že by se na sepsání *Kladiva* nějakým způsobem podílel. Kniha byla několik let vydávána anonymně. Jména autorů byla uvedena až v jejím jedenáctém vydání z roku 1519, tedy až dlouho po smrti obou inkvizitorů. V souvislosti s tím se začaly objevovat i dohady, že Sprengerovo jméno bylo na titulní straně této nechvalně proslulé démonologické publikace

²⁸ FRANCEK, s. 13.

²⁹ Dožil se věku přes 70 let.

³⁰ SALLMANN, s. 32–33; FRANCEK, s. 13–14; KOČÍ, s. 14.

použito zcela neoprávněně. Přes tyto skutečnosti Sprenger přesto dodnes figuruje jako jeden z autorů.³¹

Ve svých počátcích bylo pronásledování domnělých čarodějnic a čarodějníků zaměřeno ve stejné míře na muže jako na ženy.³² To se však změnilo se vznikem a hlavně rozšířením *Kladiva na čarodějnice*. Jak již bylo řečeno, inovujícím prvkem této knihy bylo obviňování žen z čarodějnictví. Tato zaujatost vůči ženám se stala jedním z terčů kritiky. Sama katolická církev přistupovala ke *Kladivu* dosti rozpačitě. Na konci 15. století se dokonce objevilo na seznamu zakázaných knih. Ani tohle opatření však nezabránilo tomu, aby se *Kladivo na čarodějnice* stalo druhou nejrozšířenější knihou³³ své doby. Vlastnil ji téměř každý soudce, a tak není příliš překvapivé, že bývá považována za nepostradatelnou příručku inkvizitorů při potírání čarodějnictví. A nejednalo se jen o katolické soudce. Na stránkách *Kladiva* se rovněž nechávali inspirovat i protestanti, kteří rovněž přijali čarodějnickou pověru plně za svou.³⁴ Díky tomuto nemalému vlivu začalo na konci středověku čarodějnických procesů přibývat.

2.2 Vrchol pronásledování čarodějnic

Na přelomu 15. a 16. století se stalo pronásledování domnělých čarodějnic a čarodějníků doménou světské moci. Tato změna se zásadním způsobem podílela na dalším vývoji čarodějnických procesů. Jak již bylo řečeno, po celé období středověku nesla za stíhání a potírání čarodějnictví plnou zodpovědnost inkvizice. Na počátku novověku však tato instituce v řadě evropských zemí zanikla. Jednalo se například o Francii nebo německé země. Iniciativu proto spolu s inkviziční formou procesu převzala světská jurisdikce.³⁵

Záhy pak tvořily čarodějnické procesy běžnou soudní agendu. Nejprve byly jednotlivé právní a procesní zákony s čarodějnicemi včleňovány do dobových světských zákoníků, posléze však začaly vznikat nové trestní řády, které kromě jiného sjednocovaly právní postup při vedení procesu s domnělými

³¹ SALLMANN, s. 33; KOČÍ, s. 14; SLUŠNÝ, s. 91.

³² FRANCEK, s. 13.

³³ Samozřejmě po Bibli.

³⁴ SLUŠNÝ, s. 90 a 96; SALLMANN, s. 33; ŠINDELÁŘ, s. 39; KOČÍ, s. 15.

³⁵ SALLMANN, s. 36 a 40; FRANCEK, s. 16–17.

čarodějnicemi. Takovým raně novověkým hrdelním řádem byl i zákoník císaře Karla V. z roku 1532 *Constitutio criminalis Carolina*, zkráceně jen *Carolina*. Zločinem čarodějnictví se konkrétně zabýval článek 109, podle nějž měl být upálením potrestán každý, kdo způsobil pomocí čarování nějakou škodu nebo újmu. Pokud ke způsobení škody nedošlo, měl být obviněný potrestán mírněji.³⁶ Tento článek byl téměř doslova přejat z bamberského trestního řádu. Vynecháno bylo pouze spojení mezi čarodějnictvím a kacířstvím. Nutno zmínit, že *Carolina* se stala jakýmsi vzorem pro nově vznikající hrdelní zákoníky. Byla uplatňována na celém území Říše, vyjma českých zemí. Ty měly v 16. století vlastní trestní zákoník.³⁷

Ještě na sklonku středověku, v souvislosti se vznikem *Kladiva na čarodějnice*, došlo také k rozšíření možností použití tortury. Raně novověké mučící metody se lišily od těch, které používala inkvizice v samotných počátcích čarodějnických procesů, především svou krutostí. Mučitelé se dokázali přesně zaměřit na nejcitlivější a nejbolestivější místa na lidském těle.³⁸ Mezi nejpoužívanější druhy tortury v dobové praxi 16. století patřily palečnice, španělská bota a skřípec. Samotné mučení bylo rozděleno do tří stupňů. Za jakýsi předstupeň byl považován i psychický nátlak na vyslýchaného v mučírně, kde mu byly ukazovány a popisovány jednotlivé mučící nástroje. Teprve poté se přistoupilo k vlastní tortuře.³⁹

Prvním a také nejnižším stupněm mučení byly palečnice. Jejich mechanismus sloužil k drcení prstů, jejich kostí, masa i nervů. Pomocí tlaku, který způsobovalo utahování šroubu, se plochy, mezi nimiž měl mučený člověk své prsty, k sobě přibližovaly, čímž drtily všechno, co mezi sebou svíraly. Nejčastěji se jednalo o prstní klouby nebo nehtová lůžka. Existovaly i nejrůznější způsoby zostřování tohoto druhu mučení – v českých zemích se pro znásobení bolesti mučeného bušilo do utažených palečnic kladivem.⁴⁰ Druhým stupněm

³⁶ KOČÍ, s. 33–35.

³⁷ Koldínova *Práva městská království českého*. KOČÍ, s. 35; FRANCEK, s. 17.

³⁸ SLUŠNÝ, s. 58 a 149.

³⁹ SLUŠNÝ, s. 69; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 13.

⁴⁰ SLUŠNÝ, s. 149–150.

tortury byla španělská bota, která pracovala na stejném principu jako výše zmiňovaná palečnice. Byla však určena a uzpůsobena k drcení dolních končetin. Hroty na vnitřní straně tohoto mučicího nástroje způsobovaly vážná poranění lýtek a holení. Nejčastěji docházelo k poškození bérce, svalů, šlach či nervů. Výjimečné v tomto případě nebyly ani zlomeniny kostí.⁴¹ Třetím a nejvyšším stupněm mučení bylo natahování obviněného na skřípec či žebřík. Ten byl vybaven otáčivým rumpálem, díky němuž mohlo být s pomocí provazů tělo mučeného napínáno. Výsledkem bylo vykloubení rukou, popřípadě nohou. Někdy také došlo k přetrhání šlach. Obdobou této mučicí praktiky bylo tažení tzv. „za sucha“, při němž byl obviněný vytahován za svázané ruce pomocí kladky ke stropu mučírny. Na nohou měl přitom uvázané závaží. Následky byly velmi podobné. Obě metody mohly být nicméně ještě zostřeny pálením boků nebo podpaždí mučeného.⁴²

Podmínky mučení samozřejmě blíže upřesňovala i výše zmiňovaná *Carolina*, podle které měla mít od této chvíle výpověď učiněná na mučidlech rozhodující význam. Některé konkrétní postupy, jako například doba provádění tortury či její opakování, však v zákoníku stanoveny nebyly.⁴³ Také proto se některé hony na čarodějnice vyznačovaly mimořádnou krutostí. Zodpovědnost za to nesly vrchnostenské soudy, jež se snažily vyhovět náladám prostého a nevzdělaného lidu. Atmosféra vhodná pro rozvoj čarodějnických procesů vznikala především na pozadí náboženských sporů mezi katolíky a protestanty. Napomáhala tomu také různá přírodní neštěstí či válečné následky, které přinášely především bídu, hlad a nemoci. Doba konce 15. a první poloviny 16. století zkrátka připravila pro nadcházející masové pronásledování čarodějnic ideální podmínky.⁴⁴

Evropou se v období středověku a novověku přelilo hned několik vln čarodějnických procesů. Souvisely nejčastěji s válkou nebo morovou epidemií, která pravidelně postihovala mezi lety 1348–1670 především západoevropské

⁴¹ Tamtéž, s. 151.

⁴² KOČÍ, s. 39–40; SLUŠNÝ, s. 139.

⁴³ SLUŠNÝ, s. 82.

⁴⁴ SALLMANN, s. 40–42.

země. Intenzita těchto procesů se měnila podle toho, kde a kdy zrovna probíhaly, nicméně o masovém pronásledování čarodějnic lze hovořit až od poloviny 15. století.⁴⁵ V této době došlo v savojském vévodství k vůbec prvním čarodějnickým procesům většího charakteru. Proto bývá někdy tato oblast označována za kolébkou čarodějnictví v Evropě. Nejhorší situace však byla v zemích, které byly nábožensky rozděleny. Právě v nich docházelo k největším a nejkrutějším honům na čarodějnice. Jako příklad lze uvést německé země. Přestože ještě během 16. století se zde čarodějnické procesy vyskytovaly jen ojediněle, o sto let později přerostl jejich rozsah do obudných rozměrů. Nejen katolické, ale i protestantské oblasti postupovaly proti domnělým čarodějnicím velmi tvrdě a zarputile.⁴⁶ Intenzita jejich pronásledování byla v německých zemích tak velká, že dokonce ve dvou nejmenovaných vesnicích v okolí Trevíru zůstaly naživu pouze dvě ženy. V této oblasti bylo upáleno na 300 osob. K obdobným procesům docházelo například i v říšském opatství Fulda, v münsterském biskupství či ve Štrasburku, v němž mělo být údajně během dvaceti let odsouzeno několik tisíc lidí. Výjimkou bylo pouze Hesensko v době vlády Filipa Dobrotivého a následně i jeho syna Viléma IV. Moudrého.⁴⁷

Kromě německých zemí docházelo v 16. a 17. století k masovým honům na čarodějnice ještě ve Francii a do určité míry také v Anglii a Skotsku. Jednalo se především o ty země, ve kterých byla s koncem 15. století zrušena inkvizice.⁴⁸ Ve Francii byla tradice pronásledování čarodějnic silně zakořeněná. Procesy zde probíhaly již během 14. století. Francouzský král Filip IV. Sličný ve spolupráci s papežem Klimentem V. obvinil templářský řád z kacířství a čarodějnictví. Členové řádu, včetně jeho nejvyšších představitelů, byli krutě mučeni a ponižováni. Někteří templáři zemřeli již ve vězení, ostatní skončili svůj život na hranici v plamenech. Celý proces trval sedm let⁴⁹ a nesmazatelně se zapsal do francouzských dějin. Poté, co byly čarodějnické procesy svěřeny pod patronát

⁴⁵ FRANCEK, s. 12; SALLMANN, s. 36.

⁴⁶ KOČÍ, s. 45; SLUŠNÝ, s. 81.

⁴⁷ KOČÍ, s. 45–46.

⁴⁸ FRANCEK, s. 17.

⁴⁹ Proces s templářským řádem probíhal v letech 1307–1314.

světské moci, došlo ve Francii k jejich útlumu. Nicméně přibližně od poloviny 16. století začaly znovu nabývat na intenzitě. Pověstným lovcem čarodějnic se stal fanatik Pierre de Lancre, který působil jako vrchní soudce pro oblast Labourd. Zde nechal popravit na 600 lidí. Mnoho francouzských obyvatel před ním prchalo do Španělska.⁵⁰

Anglie byla ve srovnání s ostatními západoevropskými zeměmi specifickým případem, neboť zde nebyla v procesním řízení používána tortura. I přesto však mohli být lidé kvůli čarodějnictví odsouzeni k trestu smrti. Tím bylo v případě britských ostrovů oběšení. Nicméně většina obviněných byla nakonec propuštěna.⁵¹ To se však změnilo s nástupem Stuartovců na anglický trůn, především za vlády krále Jakuba I., kdy tvrdost pronásledování čarodějnic vzrostla. Tento anglický panovník patřil mezi významné příznivce a podporovatele čarodějnických procesů. Byl rovněž jedním z autorů démonologických spisů na toto téma. Na jeho dílo *Démonologie (Daemonology)* se později odvolával i největší a nejkrutější anglický lovec čarodějnic Matthew Hopkins, jenž proslul tím, že obviněným čarodějnicím neumožňoval spánek. Nekrvavým způsobem tak dokázal zlomit jejich odpor. Na svědomí měl přes 200 obětí. Z britských ostrovů se pronásledování čarodějnic přeneslo prostřednictvím puritánských vystěhovalců do anglických kolonií v Severní Americe.⁵²

V zemích jako bylo Španělsko a Portugalsko, kde inkvizice působila prakticky až do 19. století, k početně významnějším čarodějnickým procesům nedocházelo. Platil zde totiž inkviziční výnos, na jehož základě byl každý čarodějnický případ podrobně vyšetřován a prozkoumáván. Dílčí procesy s čarodějnicemi však ve Španělsku proběhly ještě v 19. století.⁵³

V 16. století byla vírou v d'ábla a jeho moc ovládána celá Evropa. Bezmála každý věřil v existenci čarodějnictví, a tak se také pravidelně střídala klidnější období s obdobími, kdy naopak propukala silná protičarodějnická hysterie, díky níž docházelo k masovému pronásledování a vraždění d'áblových

⁵⁰ SLUŠNÝ, s. 78–79; KOČÍ, s. 47.

⁵¹ KOČÍ, s. 48.

⁵² ŠINDELÁŘ, s. 54 a 86 a 90–93; KOČÍ, s. 137; FRANCEK, s. 19.

⁵³ KOČÍ, s. 47–48.

pomocnic. Zhruba třiset padesátiletý časový úsek mezi lety 1430–1780, do něhož spadá drtivá většina známých čarodějnických procesů, bývá označován jako tzv. věk čarodějnic. Za vrchol pronásledování jsou pak považovány roky 1560–1630.⁵⁴ Potírání čarodějnictví v této době podporovala i hojně vydávaná démonologická literatura. Mezi významné autory toho žánru patřili Francouzi Nicolas Rémy, Henri Boguet a Pierre de Lancre, dále trevírský biskup Peter Binsfeld či skotský král Jakub VI. (anglický král Jakub I.). Nejslavnějším z nich se stal francouzský humanista Jean Bodin, jenž se proslavil svým dílem *Démonomanie čarodějnic (La démonomanie des sorciers)*, které poprvé vyšlo roku 1580. Kniha byla velmi úspěšná nejen ve Francii, ale i v zahraničí. Dočkala se mnoha vydání. Stejně proslulým se stal na počátku 17. století i spis španělského jezuita Martina Delria *Vyšetřování o magii (Disquisitiones magicae)*. V řadě těchto démonologických děl se objevovaly kapitoly o čarodějnicích a jejich pronásledování.⁵⁵

Ještě v první polovině 17. století byla pojednání o démonech a čarodějnicích velmi oblíbenou a rozšířenou literaturou. S blížícím se obdobím osvícenství však začal ve druhé polovině 17. století narůstat počet odpůrců a kritiků čarodějnických procesů. Mezi ně patřil například humanista Erasmus Rotterdamský, Heinrich Cornelius Agrippa a jeho žák Johann Weyer, francouzský spisovatel a filozof Michel de Montaigne či německý jezuita Friedrich Spee, jenž se proslavil dílem *Opatrnost při obvinění neboli O procesech proti čarodějnicím (Cautio criminalis, seu de processibus contra sagas)*.⁵⁶ Rovněž i díky jejich vlivu začalo docházet k postupnému útlumu čarodějnických procesů.

2.3 Útlum čarodějnických procesů

Od poloviny 17. století docházelo v zemích západní Evropy k pozvolnému ukončování čarodějnických procesů. Vlna masového pronásledování se v této době přelila ze západu směrem na východ. Hon na čarodějnice začal dosahovat

⁵⁴ FRANCEK, s. 12; KOČÍ, s. 138.

⁵⁵ SALLMANN, s. 38–39; FRANCEK, s. 18–19; EVANS, s. 443; ŠINDELÁŘ, s. 60.

⁵⁶ FRANCEK, s. 19–20; ŠINDELÁŘ, s. 62; KOBRLOVÁ, s. 203.

svého vrcholu v oblastech dnešního Polska, dále v Uhrách, Sedmihradsku, Štýrsku, Slezsku či na severní Moravě.⁵⁷ Čarodějnictví i nadále zůstávalo jedním z nejzávažnějších zločinů. Pokrokové myšlenky o nesmyslných čarodějnických pověrách si své místo v právní praxi vydobývaly opravdu těžce. Dokazuje to i trestní zákoník císaře Josefa I. *Constitutio criminalis Josephina* z roku 1707. Co se týče problematiky čarodějnictví a jeho potírání přejímal pouze značně zastaralá ustanovení, která se více či méně podobala myšlenkám a tvrzením v *Kladivu na čarodějnice*. Uzákoněné právní normy sice ještě oficiálně posvěcovaly tvrdý postup vůči domnělým pomocnicím ďábla, nicméně vlastní soudní praxe již byla jiná – humánnější. Rozsudky smrti za zločin čarodějnictví byly během 18. století vynášeny jen zcela mimořádně.⁵⁸

Nejen osvícenci a humanisté, ale také někteří kněží a teologové začali protestovat proti mučení. Díky jejich úsilí se dařilo používání tortury postupně omezovat. K jejímu úplnému zrušení došlo poprvé roku 1740 v Prusku na základě výnosu pruského krále Friedricha II. Velikého. Jeho činem se nechala inspirovat i celá řada dalších monarchů. Do konce 18. století tak bylo útrpné právo oficiálně zrušeno ve dvanácti zemích. Díky tomu začalo docházet i k ukončování čarodějnických procesů. V případě výše zmiňovaného Pruska bylo pronásledování a vraždění domnělých čarodějnic oficiálně ukončeno již za vlády Friedricha Viléma I. roku 1714. Na rozdíl od většiny ostatních evropských zemí to bylo ještě před tím, než došlo k úplnému zrušení tortury.⁵⁹

Mezi panovníky, kteří následovali pruský vzor, patřila i císařovna Marie Terezie. Osvícená panovnice se snažila o zreformování zastaralých hospodářských, společenských, právních a kulturních poměrů v habsburské monarchii. Za tímto účelem vydala na konci roku 1768 nový zákoník *Constitutio criminalis Theresiana*.⁶⁰ Jeho součástí byl i zcela nečekaně artikl o čarodějnictví. Měl celkem šestnáct paragrafů, které se svým obsahem v mnohém podobaly *Josephině*. Víra v čarodějnice a jejich nadpřirozenou moc sice zůstala

⁵⁷ EVANS, s. 457; FRANCEK, s. 20.

⁵⁸ KOČÍ, s. 149; SLUŠNÝ, s. 106; ŠINDELÁŘ, s. 212–213.

⁵⁹ KOČÍ, s. 150; SLUŠNÝ, s. 106.

⁶⁰ Tamtéž.

zachována, nicméně již byla považována za pouhou pověru. Bez vědomí panovnice nesměl vést žádný soud čarodějnický proces. O rozsudku měla právo rozhodovat pouze ona. Bylo zakázáno ponižovat obviněné hledáním ďáblových znamení či stříháním vlasů. Rovněž byla do značné míry omezena tortura.⁶¹ I přesto však zmiňovaný artikul působil zastarale a zpátečnický. Neslučoval se totiž s císařovniným odmítavým postojem k čarodějnictví a pověrám, ani s jejími myšlenkami o osvíceneckém pokroku. Právě kvůli tomu byl již ve své době dosti kritizován. K oficiálnímu zrušení útrpného práva došlo v habsburské monarchii na začátku roku 1776. Čarodějnické procesy zde ale definitivně zanikly až za radikální vlády osvíceného panovníka Josefa II.⁶²

Přestože bylo čarodějnictví během 18. století degradováno na pouhou pověru a právně již nebylo postihováno, v povědomí lidí se udržovalo i nadále. V období romantismu byl zájem o čarodějnictví oživen především v umění. Malíři, spisovatelé a hudebníci 19. století začali objevovat toto temné a fascinující téma a často se jím nechávali inspirovat při tvorbě vlastních děl. Mezi nejznámější v té době patřily pohádky bratří Grimmů, obrazy Francisca de Goyi a skladby Felixe Mendelsson-Bartholdyho.⁶³ Víra v magii a používání kouzel přetrvala až do současnosti. Rovněž zůstal oblíben i zájem o jedno z nejkontroverznějších témat lidských dějin – čarodějnické procesy.

⁶¹ KOČÍ, s. 156–160.

⁶² ŠINDELÁŘ, s. 217; FRANCEK, s. 24; KOČÍ, s. 169.

⁶³ SALLMANN, s. 125–126.

3 Severomoravské čarodějnické procesy

Čarodějnické procesy, které se odehrály na severní Moravě ve druhé polovině 17. století, jsou v českých zemích bezesporu těmi nejznámějšími. Spolu s pronásledováním domnělých čarodějnic ve Slezsku v letech 1622–1684 se jedná o největší procesy na českém území. Nicméně je nutné zmínit, že ještě do poloviny 16. století zde k potírání čarodějnictví prakticky nedocházelo. Bylo zaznamenáno pouze několik ojedinělých případů travičství, které v tehdejší době ale velmi úzce souviselo s praktikováním čar a magie. K prvním čarodějnickým procesům začalo docházet až po roce 1539. Intenzita pronásledování domnělých služebnic ďábla se sice v průběhu výše zmiňovaného století zvyšovala, nicméně počet obětí byl ještě na počátku třicetileté války nízký. To se však během dlouhého válečného konfliktu, který postupně rozkládal morálku obyvatel, změnilo.⁶⁴

Ve Slezsku vypukly čarodějnické procesy z nenadání již čtyři roky po zahájení bojů. S největší pravděpodobností na popud vřatislavských biskupů, kteří nenáviděli místní evangelíky a chtěli se jim pomstít. Po roce 1620 navíc začala probíhat v českých zemích nucená rekatolizace. Církev proto využila obecně rozšířenou čarodějnickou pověru k tomu, aby nevzdělaný, pověřivý a vyděšený lid snáze přesvědčila k přestoupení na katolickou víru.⁶⁵ Důsledkem bylo nicméně i zintenzivňování čarodějnického pronásledování, což je patrné i ze samotného průběhu slezských procesů, které zaznamenaly svůj vrchol v poslední dekádě třicetileté války. V letech 1639–1651 docházelo v nízkém knížectví – tedy zejména v Jeseníku,⁶⁶ Zlatých Horách⁶⁷ a Nise – k největšímu pronásledování a vraždění domnělých čarodějnic. Během zmiňovaných dvanácti let zde zahynulo na 250 osob obviněných z čarodějnictví, včetně dětí. Podle jedné ze současných teorií byly totiž na Jesenicku odsuzovány k trestu smrti také

⁶⁴ SPURNÝ, František, *Severomoravské čarodějnické procesy*, In: Vlastivědné zajímavosti č. 224, Šumperk 1987, s. 2; BRACHTL, Zdeněk, SPURNÝ, František, *Čarodějnické procesy na Jesenicku*, In: Vlastivědné zajímavosti č. 223, Šumperk 1987, s. 1–4; ŠINDELÁŘ, s. 182.

⁶⁵ FIALA, Jan, *Hrozná doba protireformace*, Heršpice 1997, s. 94.

⁶⁶ Tehdejší Frývaldov.

⁶⁷ Tehdejší Cukmantl.

potomci některých čarodějnic, což mělo potvrzovat jednu z tehdejších čarodějnických pověr o možném zplození dítěte s ďáblem. Z dochovaných materiálů tak na základě této teorie vyplývá, že během jediného roku bylo popraveno 23 dětí, přičemž většina z nich byla mladší deseti let. Jednomu nebyl dokonce ještě ani rok. Nicméně existuje ještě jedna verze, která upalování jesenických dětí odmítá. Podle ní čísla, která byla v rozsudcích uvedena u jmen odsouzených, neměla představovat jejich stáří, nýbrž dobu, po kterou čarodějnictví provozovaly. Co se tehdy skutečně stalo, není dodnes, ani přes veškerý dochovaný materiál, známo. Ani jedna ze dvou výše zmiňovaných teorií nebyla bezpečně potvrzena, ani spolehlivě vyvrácena.⁶⁸

O nebývalé velikosti zdejších procesů se objevovaly zprávy také v některých evropských novinách. Například *Theatrum Europaeum*⁶⁹ v roce 1651 informovalo o tom, že „ve Slezsku je toho času opět krutě potlačováno čarodějnictví (které se hrůzně rozmáhá u mužů, žen i dětí) a jen ve Zlatých Horách je osm katů, kteří mají každý den plno práce“.⁷⁰ Z dochovaných rozsudků rovněž vyplývá, že pouze v několika málo případech byli odsouzeni a popraveni jednotlivci. Drtivá většina domnělých čarodějnic a čarodějníků byla upálena při hromadných exekucích. Právě za tímto účelem byla v Nise, sídelním městě niského knížectví, vybudována i proslulá pec, do které se mělo vejít až osm osob najednou. Díky tomu sloužila k urychlení hromadných poprav. Ve slezských čarodějnických procesech se rovněž poprvé objevilo jméno Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu, zlatohorského rodáka a pozdějšího nechvalně známého losinského a šumperského inkvizitora. Nicméně v této době se jako přisedící inkvizičního tribunálu ve Zlatých Horách svému řemeslu teprve učil.⁷¹

⁶⁸ KOČÍ, s. 82–86; ŠINDELÁŘ, s. 182; SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 2; BRACHTL, SPURNÝ, s. 2 a 4.

⁶⁹ Jedna z nejznámějších a badatelsky nejvyužívanějších dobových kronik z období raného novověku. *Theatrum Europaeum* je tvořeno několika obsáhlými svazky, které jsou psány německy a obsahově pokrývají období let 1618–1718. Text je doplněn vysoce kvalitními obrazovými přílohami.

⁷⁰ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 21.

⁷¹ KOČÍ, s. 82 a 84; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 22; FRANCEK, s. 135; BRACHTL, SPURNÝ, s. 3.

Pronásledování čarodějnic ve Slezsku bylo výjimečné svou masovostí a brutálností. Díky celkovému počtu obětí se jedná o vůbec největší čarodějnické procesy v českých zemích. Nicméně i přesto zůstávají ve stínu známějších severomoravských procesů. Jedním z hlavních důvodů je nedostatek dochovaného materiálu z procesního řízení. Až na pár výjimek se spisy o slezském honu na čarodějnice nezachovaly.⁷² Naopak losinské a šumperské procesy se staly vyhledávaným tématem nejen pro mnohé historiky, ale také pro spisovatele, filmaře či malíře.

Poté, co největší vlna čarodějnických procesů v Jeseníku a okolí opadla, došlo k rozpoutání masového pronásledování čarodějnic ve Velkých Losinách a následně i v nedalekém Šumperku. Stejně jako v případě slezských procesů stála i zde v pozadí náboženská nesnášenlivost mezi katolíky a protestanty. Drtivá většina obyvatel losinského panství, které od 16. století patřilo rodu Žerotínů, hovořila německy a vyznávala luteránství, což byl problém, který měla po bitvě na Bílé hoře vyřešit již zmiňovaná rekatolizace. Svě víry se pod hrozbou konfiskace majetku musel vzdát i tehdejší vlastník panství, Přemek III. ze Žerotína.⁷³ Nicméně velká část jeho poddaných zůstávala i nadále, převážně potají, věrná luteránství. V souvislosti s tím se začaly mezi lidmi tradovat zkazky o tzv. lesních kazatelích, kteří přicházeli na severní Moravu pravděpodobně ze sousedního Slezska a v blízkosti Petrových kamenů sloužili tajné evangelické bohoslužby. V nočních hodinách pak bylo možné v místě konání údajných čarodějnických sabatů spatřit světla z těchto zakázaných mší. Jedná se však o pouhou pověst, která není ničím doložena.⁷⁴ Snaha zachovat si svou víru se u losinského obyvatelstva projevovala především častými rebeliemi, odporem a nevolí poddaných k místní vrchnosti. Roku 1673 nečekaně zemřel Přemek III. Zdejší panství proto začala spravovat jeho sestra, hraběnka Angelína Anna Sibyla z Galle, coby poručnice svých nezletilých synovců a dědiců žerotínských

⁷² ŠTĚPÁN, Václav, *K životopisu inkvizitora J. F. Bobliga*, In: Severní Morava sv. 64, Šumperk 1992, s. 52.

⁷³ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 32; VOJKOVSKÝ, Rostislav, *Velké Losiny. Zámek severně od Šumperka*, Dobrá 2005, s. 3–14.

⁷⁴ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 33; FIALA, s. 98–99.

majetků Maxmiliány Františka a Jana Jáchyma. Nicméně hraběnka Gallová neměla místní odbojný lid příliš v lásce, dokonce ho podezírala z předčasné smrti svého bratra. I to mohl být jeden z důvodů, proč nezabránila rozpoutání masového honu na čarodějnice. Naopak procesy na zdejším panství po celá léta podporovala.⁷⁵

Podnětem k fanatickému pronásledování domnělých čarodějnic a čarodějníků na Losinsku a Šumpersku se stala krádež posvěcené hostie při svatém přijímání v sobotínském kostele o Velikonocích 1678. Vernířovická žebračka Maryna Schuchová byla při znesvěcování těla Páně přistižena a následně obviněna z čarodějnictví. V domnění, že neprovedla nic špatného, ochotně vypovídala, že hostie byla na radu staré Doroty Davidové určena pro nemocnou krávu porodní báby Doroty Groerové. Jednalo se přitom o obecně známou pověru, podle níž se mělo zvíře po pozření posvěcené hostie znovu uzdravit. Jmenované ženy byly zatčeny a vyšetřovány inkviziční komisí, kterou nechala hraběnka Gallová zřídit. V čele nového tribunálu stanul nejen zkušený, ale také velmi nadšený vyhledávač čarodějnic – Jindřich František Boblig z Edelstadtu.⁷⁶

Proces začal v září 1678. Vyděšené ženy se k čarodějnictví přiznaly dobrovolně. Tedy kromě staré Davidové. Ta jako jediná trvala i nadále na své nevině. Boblig si proto vymohl nejen u hraběnky, ale také u pražského apelačního soudu, aby mohl proti zatvrzelé ženě použít torturu. Běžnou praxí tehdy bylo nasazování palečnic a španělských bot, za těžší stupeň mučení bylo považováno natahování na žebřík, mnohdy zostřené pálením boků. Od května 1679 byly obviněné ženy při výsleších podrobovány tortuře. Byly nuceny jmenovat další osoby coby čarodějnice a vypovídat o čarodějnických shromážděních na Petrových kamenech. Davidová však na následky krutého mučení podlehla v červnu 1679 zemřela. Zbylé ženy byly nedlouho poté odsouzeny k trestu smrti upálením zaživa. Poprava se konala 7. srpna 1679.⁷⁷

⁷⁵ VOJKOVSKÝ, s. 14–16; ŠINDELÁŘ, s. 187–188.

⁷⁶ SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 2; KOČÍ, s. 97–98; SLUŠNÝ, s. 99.

⁷⁷ ŠINDELÁŘ, s. 189; FRANCEK, s. 158; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 38.

Pro pokračování procesů bylo klíčové, že první oběti ani na hořící hranici nic neodvolaly. Naopak svou smrtí potvrdily nejen vlastní vinu, ale také nezpochybnitelnost svých výpovědí a denunciací. Mohlo proto dojít k dalšímu zatýkání. Počet udání, především těch anonymních, rostl. Na jejich základě pak skončila ve vězení celá řada více či méně významných obyvatel Losin a okolí. Tragický osud potkal například zámeckého sklepmistra Stubenvolla⁷⁸ a jeho manželku Zuzanu, dále lazebnici Biedermannovou, papírnici Göttlicherovou a mnohé další. V nebezpečí byl dokonce i místní farář Tomáš František König, který veřejně vystupoval proti činnosti inkvizičního tribunálu. Drtivá většina obviněných se během tortury raději ke všemu doznala, aby tak ukončila své utrpení. Krutá smrt v plamenech pak pro ně představovala určité vysvobození.⁷⁹

Na přání hraběnky byly výslechy kromě čarodějnictví zaměřeny také na prošetření náhlé smrti Přemka III. ze Žerotína a zmizení srdce jeho zesnulé manželky Alžběty Juliány. Hlavním podezřelým byl v tomto případě Jan Bedřich Kopp z Losin, proti němuž svědčila i jeho vlastní matka. Přestože v době losinských procesů pobýval obviněný Kopp v Kladsku, tedy mimo žerotínská panství, zůstával i nadále poddaným hraběnky Gallové. Ta využila svého práva a požádala o jeho vydání. V roce 1681 byl Kopp zatčen a převezen do losinského vězení, odkud se mu podařilo o necelý rok později utéct. Vyšetřování krádeže a zneužití srdce Alžběty Juliány k čarodějným kejklím skončilo, pronásledování a vraždění domnělých čarodějnic a čarodějníků však pokračovalo dál.⁸⁰

Prakticky již od začátku losinských procesů usiloval Boblig o rozšíření čarodějnického pronásledování také do sousedního bohatého města Šumperka. Povedlo se mu to. Jména některých šumperských měšťanů se začala objevovat v drtivé většině výpovědí losinských obětí. Hraběnka se proto rozhodla obeznámit s výsledky dosavadního vyšetřování majitele Šumperka, knížete Karla Eusebia z Liechtensteina. Ten nechal ve městě zřídit inkviziční tribunál, jehož vedení nabídl zkušenému Bobligovi. Vychytralý inkvizitor přijetí této dlouho

⁷⁸ Též Stubenvohl.

⁷⁹ SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s.3; KOČÍ, s. 102–109.

⁸⁰ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 39–41.

chtěné funkce záměrně protahoval, aby u knížete stoupl v ceně, což se mu nakonec podařilo.⁸¹ Pravou rukou Bobliga v Šumperku se stal knížecí rychtář František Ferdinand Gaup, který dokázal zdejší čarodějnické procesy obratně využít ve svůj prospěch.⁸² Od této chvíle oba inkviziční tribunály vzájemně spolupracovaly. Radniční vězení se začalo zaplňovat zejména předními šumperskými měšťany. Jako první byla na základě nashromážděných denunciací zatčena a odsouzena Marie Sattlerová, manželka místního zámožného barvíře. Přestože statečně vzdorovala, po použití tortury se nakonec ke všemu přiznala a dokonce z čarodějnictví obvinila i svého manžela Kašpara a dceru Alžbětu. Bobligův plán na zničení rodiny Sattlerovy se naplňoval. Byl to však teprve začátek.⁸³

Stejně tragický osud potkal během zdejších dlouholetých čarodějnických procesů také manželé Jindřicha a Marii Peškovi,⁸⁴ šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera a jeho kuchařku Zuzanu Voglickovou,⁸⁵ bohatého mydláře Jana Přerovského a mnohé další. Nikdo z výše jmenovaných nevyšel živý. Podle dochovaných svědectví se ale v Šumperku neupalovalo zaživa. Odsouzeným měla být nejprve uťata pravá ruka, kterou se křižovali, poté jim kat usekl hlavu a mrtvá těla následně spálil. V plamenech svůj život ukončil pravděpodobně jen děkan Lautner, který byl zaživa upálen 18. září 1685 v Mohelnici. Právě on se stal Bobligovou nejznámější obětí. Jednalo se o velice vzdělaného, oblíbeného a tolerantního muže, který se k fenoménu čarodějnictví stavěl spíše s despektem a pochybnostmi. Domnělé čarodějnice statečně obhajoval, naopak činnost losinského a šumperského tribunálu ve svých kázáních kritizoval. Tímto svým postojem si však proti sobě obávaného Bobliga popudil.⁸⁶ Inkvizitor následně

⁸¹ Kníže ho musel k přijetí funkce direktora tribunálu přemlouvat. Navíc měl Boblig slíbeno dostávat za plně hrazené cesty mezi Losinami a Šumperkem mimořádné příplatky.

⁸² Na cizím neštěstí, o které se v mnoha případech i sám nemalou mírou přičinil, si naplňoval vlastní touhu zbohatnout.

⁸³ SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 3; KOČÍ, s. 104–108; FRANCEK, s. 158; SLUŠNÝ, s. 100.

⁸⁴ Též Peschkeovi.

⁸⁵ Též Vogliková.

⁸⁶ SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 3; SPURNÝ, František, „Čarodějnický děkan“ *Kryštof Alois Lautner*, In: *Vlastivědné zajímavosti* č. 246, Šumperk 1993, s. 2; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 46–48.

nashromáždil proti šumperskému děkanovi usvědčující materiál, na jehož základě přesvědčil olomouckého biskupa Karla II. z Liechtensteina-Castelkornu,⁸⁷ aby se případem začal zabývat. Biskup souhlasil s Lautnerovým zatčením, ke kterému došlo v srpnu 1680 na posvícenské hostině v Mohelnici, kam byl nic netušící děkan vylákán. Dalších pět let strávil ve vězení nejprve na Mírově, poté v Mohelnici. Byl vyslýchán a konfrontován s dalšími oběťmi, které proti němu svědčily. Jelikož se ani poté nechtěl dobrovolně přiznat, byl podrobován tortuře. Po dlouhodobě opakovaném mučení těmi nejvyššími stupni se ke všem obviněním nakonec doznal. Svůj boj s fanatickým inkvizitorem tak definitivně prohrál. Jak již bylo řečeno, rozsudek smrti byl vykonán v září 1685. Samotné popravě předcházela obřad odsvěcení a degradace. Přestože šumperský děkan zemřel mučednickou smrtí, rehabilitován nikdy nebyl.⁸⁸

Upálení Kryštofa Aloise Lautnera bylo jakýmsi pomyslným vrcholem severomoravského honu na čarodějnice. Za zmínku však stojí také případ mydláře Přerovského či pláteníka Peška. Zámožný Jan Přerovský se ještě před vypuknutím čarodějnických procesů v Šumperku ucházel o mladou a krásnou Alžbětu Sattlerovou. To se však posléze obrátilo proti němu, neboť byl coby její „dábelský ženich“ na čarodějných rejdech zatčen, vyšetřován a následně i odsouzen k trestu smrti. Nicméně proces s mydlářem dal Bobligovi dost zabrat. Ihned po svém zatčení se totiž podařilo Přerovskému obrátit se s prosbou o pomoc na svého bratra Alexandra, moravského preláta a převora kartouzského kláštera v Králově Poli u Brna. Ten si vymohl u samotného císaře nařízení, podle něž nesměl být Jan Přerovský popraven, dokud se sám dobrovolně nepřizná. Své doznání měl navíc stvrdit vlastnoručním podpisem. Lstivý inkvizitor však tuhle informaci před mydlářem zatajil. Místo toho mu výměnou za dobrovolné přiznání ke všem zločinům nabídl svobodu. Lákavým slibem se nechal Jan Přerovský snadno oklamat. Po učinění doznání, které vlastnoručně podepsal, byl jeho osud na dobro zpečetěn – v roce 1684 skončil na popravišti.⁸⁹ Ve stejném

⁸⁷ Jednalo se o Lautnerovu duchovní vrchnost, která nad ním držela ochranou ruku.

⁸⁸ ŠINDELÁŘ, s. 199–207; FRANCEK, s. 159–160; SPURNÝ, „Čarodějnický děkan“, s. 2–4.

⁸⁹ KOČÍ, s. 120–129; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 47–48.

roce byl uvězněn také zmiňovaný pláteník Jindřich Pešek,⁹⁰ jenž zbohatl na výrobě látky zvané trip. Jeho nesmírně statečná žena Marie, která během výslechů odolávala i těžším formám tortury, byla nakonec coby usvědčená čarodějnice popravena na začátku srpna 1683 spolu s Kašparem a Alžbětou Sattlerovými. Také Jindřich Pešek vzdoroval, nezlomilo ho ani opakované mučení nejvyššího stupně. Přesto však nebyl propuštěn na svobodu. Zemřel ve vězení v roce 1696, tedy osm let po svém zatčení. Stal se tak poslední obětí šumperských čarodějnických procesů, neboť ve stejném roce byla zastavena činnost obou inkvizičních tribunálů.⁹¹

Přestože procesy ve Velkých Losinách i v Šumperku probíhaly ještě v poslední dekádě 17. století, jejich činnost již byla v útlumu a postupně se blížila ke svému konci. K tomu došlo, jak již bylo výše řečeno, v roce 1696. Dlouholetá fyzická likvidace lidí obviněných z čarodějnictví totiž vedla nejen k populačnímu, ale především také k finančnímu a hospodářskému úbytku. Město Šumperk, které bylo v době čarodějnického pronásledování na severní Moravě vyhlášeno jako „hnízdo čarodějnic“, začalo na svou špatnou pověst doplácet. Odpor k Bobligově činnosti tak postupně narůstal nejen mezi prostým lidem, ale nyní také mezi vrchností. Bratři Žerotínové, kteří mezitím dosáhli plnoletosti, převzali správu nad zděděným majetkem. Jako odpůrci procesů, které jim do značné míry zplundrovaly panství, požadovali jejich ukončení u samotného císaře. S obdobným přáním se připojil také kníže Lichtenštejn. Výsledkem bylo již několikrát zmiňované zastavení činnosti obou inkvizičních tribunálů, čímž byl severomoravský hon na čarodějnice definitivně ukončen. Boblig se proto snažil přesunout své řemeslo – tentokrát do Olomouce. U místních obyvatel jako zkušený a obávaný vyhledávač čarodějnic neuspěl, ve městě však zůstal. Dožil zde jako bezvýznamný občan. Nicméně v Šumperku a Losinách měl na svědomí přes 100 lidských životů.⁹²

⁹⁰ V některé odborné literatuře figuruje pod svým německým jménem Jan Peschke.

⁹¹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 46–49.

⁹² VOJKOVSKÝ, s. 17; ŠINDELÁŘ, s. 208–210.

Celkem bylo zaznamenáno 56 losinských a 48 šumperských obětí čarodějnických procesů. Těmi pravděpodobně úplně posledními se stali Bedřich Jackwert, Barbora Axmanová a Marina Müllerová, které čekal stejný osud jako zmiňovaného šumperského pláteníka Peschka. Přestože se ke zločinu čarodějnictví ani po opakovaném použití útrpného práva nikdo z nich nepřiznal, nebyli propuštěni na svobodu. Všichni tři zemřeli ve vězení v letech 1701, 1708 a 1710, v jakém pořadí však není známo.⁹³

3.1 Václav Kaplický – Kladivo na čarodějnice

Problematika výše zmiňovaných severomoravských čarodějnických procesů zaujala na počátku 60. let 20. století známého českého prozaika a publicistu Václava Kaplického,⁹⁴ který psal převážně historickou beletrii.⁹⁵ Ta měla mít v jeho podání zcela jednoznačně mravní a výchovné poslání. Díky svým dílům se stal jedním z předních autorů české poválečné historické prózy.⁹⁶ Převzal a následně také rozvinul jiráskovské pojetí historických románů, spočívající v prohloubené znalosti dané problematiky na základě studia dochovaných pramenů. Kaplického příběhy byly vždy založeny na čistě historických faktech, která se nesnažil příliš přikrášlovat. Naopak. Šlo mu o syrovost a střízlivost příběhu. Usiloval o „skutečný obraz“ historické problematiky. V případě jakýchkoli nejasností nebo pochybností se neváhal obrátit na odborníky. Spolupráce s historiky byla totiž pro Kaplického literární tvorbu stejně důležitá jako studium archivních pramenů, z nichž při psaní primárně vycházel. Díky

⁹³ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 42.

⁹⁴ Narozen 28. srpna 1905 v Červeném Dvoře. Zemřel 4. října 1982 v Praze.

⁹⁵ Nicméně ve svých literárních začátcích se Kaplický věnoval spíše problematice soudobého života. Zhruba do poloviny 40. let psal romány, které realisticky nebo satiricky zachycovaly jeho současnost. Realistické pojetí se objevuje v románech *Princezna z Košíř* (1927), *Pozor, zlý člověk!* (1941), *U tří lásek* (1941) a *Ještě nehrmí* (1942). Satira je více či méně patrná v dílech *Bomba v parlamentě* (1927), *Zrádná obálka* (1938), *Červen v Pučálkách* (1941), *Něžný manžel* (1943) a *Panička* (1946). Autor si vybíral především aktuální témata jako nezaměstnanost či kariérismus. Jakýmsi mezičlánkem v jeho další tvorbě se stala „literatura faktu“, z níž poté plynule přešel k psaní historické prózy.

⁹⁶ Kromě Kaplického patří mezi přední autory české poválečné historické prózy také Miloš V. Kratochvíl, Vladimír Neff či František Kožík.

kronikářskému způsobu vyprávění, který ve svých historických románech používal, působí jeho díla na čtenáře věrohodně.⁹⁷

Do trvalého povědomí čtenářů a literární historie se jméno Václava Kaplického zapsalo především díky jeho románu s legionářskou tematikou *Gornostaj*. Autor se nechal inspirovat vlastními zážitky z první světové války, v níž posléze bojoval coby legionář.⁹⁸ Své zápisky z této doby pak po válce zpracoval do knižní podoby s výše zmiňovaným názvem. Jednalo se o umělecky hodnotné dílo, působivé především díky zobrazení skutečných poměrů v ruských legiích. Zároveň se stalo realistickým protikladem k mnohým patetickým románům, které na toto téma vznikaly.⁹⁹ Nicméně i přes vysokou uměleckou kvalitu čekal Kaplického *Gornostaj* na vydání až do roku 1936 – tedy necelých patnáct let. Mezitím psal Kaplický neméně hodnotnou literaturu, která byla zaměřena především na aktuální společenskou tematiku. Žádné z těchto děl však nebylo natolik působivé a umělecky zpracováno jako zmiňovaný *Gornostaj*.¹⁰⁰

Po románech zabývajících se spisovatelovým soudobým životem se začal Kaplický plně věnovat historickým tématům. V 50. letech vznikla pentalogie,¹⁰¹ v níž autor zobrazuje dějiny poddaného lidu a selských rebelií v časovém rozmezí od bitvy na Bílé hoře až po revoluční rok 1848. Ve středu popisovaných událostí je vždy postava lidového vůdce – prostého člověka. Zejména na jeho mentalitu a okolní prostředí se autor nejvíce zaměřuje. Vrchnost má v jeho dílech druhotný, prakticky jen dokreslující, význam. Z Kaplického tvorby rovněž vyplývá, že nebyl spisovatelem „jediného kraje“. Přestože mu k srdci nejvíce přirostly severní Čechy, neupínal se pouze na tento region. Stejně rád psal i o jižních Čechách, severní Moravě či Praze. Dobrá znalost prostředí je z jeho děl

⁹⁷ ŘEZNÍKOVÁ, Alena, *Václav Kaplický*, In: Profily literárních osobností sv. 16, Ústí nad Orlicí 1985, s. 1 a 6; KUČERA, Martin, *Václav Kaplický. Hrst vzpomínek z dospělosti*, Praha 2010, s. 153, 159, 163 a 166; HRABÁK, Josef, *Nad dílem Václava Kaplického*, In: Literární měsíčník 4, 1975, 7, s. 75–77.

⁹⁸ V roce 1918 byl zatčen a vězněn na mysu Gornostaj u Vladivostoku. Právě zde se zrodila myšlenka podat o československých legionářích v Rusku pravdivé svědectví.

⁹⁹ Za typického autora těchto patetických legionářských románů bývá považován například Rudolf Medek.

¹⁰⁰ ŘEZNÍKOVÁ, s. 4–5; KUČERA, s. 161.

¹⁰¹ Pětidílný cyklus tvoří chronologicky na sebe navazující romány *Čtveráci* (1952), *Železná koruna* (1954), *Smršť* (1955), *Rekruti* (1956) a *Zatáta pěst* (1959).

patrná. Vyprávění příběhu totiž velmi často prokládá popisy míst, v nichž se děj odehrává. Vhodně také používá citáty, popřípadě ukázky z dobových dokumentů či literatury, což svědčí o hlubších vědomostech v oblasti dané problematiky. Nicméně vyprávění založené čistě na faktech dokáže v případě potřeby oživit humorem či trefně zaměřeným karikováním. Sentimentalitě se naopak snaží vyhnout. S oblibou také používá přímou řeč, dialogy a myšlenky svých postav k posunutí děje.¹⁰²

Kaplického historická próza se pochopitelně vyvíjela. V prvních dílech je možné zaznamenat celou řadu nedostatků,¹⁰³ kterých se autor postupně zbavoval. Svou pozornost pak věnoval spíše mravním otázkám, zejména problematice spravedlnosti a justice v 17. století. Proto se také nadchl pro velkolosinské a šumperské čarodějnické procesy, které byly rozpoutány nejen na základě lidské pověřivosti a chamtivosti, ale také v důsledku lhostejnosti místní vrchnosti¹⁰⁴ i pobělohorského soudnictví. Zejména osud šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera Kaplického inspiroval. V 60. letech proto vytvořil dílo, které se svým tématem, koncepcí a především uměleckým ztvárněním dokázalo vyrovnat *Gornostaji*, který autora proslavil. Román zachycující zneužití moci a následný triumf pověry nad rozumem byl výstižně nazván podle proslulého středověkého spisu o čarodějnicích *Malleus maleficarum*, v českém překladu *Kladivo na čarodějnice*. Právě pod tímto titulem byl v roce 1963 vydán a posléze se stal spisovatelovým nejúspěšnějším a nejpopulárnějším dílem.¹⁰⁵

Na myšlenku zaobírat se severomoravskými čarodějnickými procesy přivedl Václava Kaplického František Kotrle z Mohelnice. Následně se Kaplický rozhodl o této problematice napsat. Osobně navštívil Velké Losiny, Šumperk i okolí, v místních archivech se probíral i dosud nepublikovaným pramenným

¹⁰² HRABÁK, s. 76–77.

¹⁰³ Například snaha o zachycení rozsáhlého časového období, s nímž souvisí nejen přemíra historických výkladů, ale také velké množství postav, které jsou v samotném příběhu zcela nadbytečné a v podstatě jen „bloudivé“ dějem.

¹⁰⁴ Nejen světské, ale i duchovní.

¹⁰⁵ RUSINSKÝ, Milan, *Pokus o drama*, In: Severní Morava sv. 38, Šumperk 1979, s. 69; VANÍČEK, J., *Přitažlivost dějinných událostí*, In: Plamen 6, 1964, 3, s. 146–147; HRABÁK, s. 77; ŘEZNÍKOVÁ, s. 6; KUČERA, s. 163.

materiálem. Studoval především dochované soudní protokoly a osobní korespondenci zainteresovaných. Nicméně hlubší znalosti získal i co se týče historie zdejšího regionu. Úzce při tom spolupracoval s celou řadou odborníků, zejména se šumperským archivářem Františkem Spurným, Vítězslavem Zemanem či Václavem Medkem. Na základě jejich rad a kritických připomínek vytvořil Kaplický do té doby nejkomplexnější obraz severomoravských procesů s čarodějnicemi. Zároveň se jednalo o umělecky hodnotné dílo, které zůstávalo čtivé také pro širokou vrstvu čtenářů, což svědčí o spisovatelových nemalých literárních kvalitách.¹⁰⁶

Kaplického výběr hlavních protagonistů v příběhu do značné míry ovlivnil téměř všechny práce na toto téma po roce 1963, v jejichž centru pozornosti stanul po vzoru známého románu především děkan Kryštof Alois Lautner a inkvizitor Jindřich František Boblig z Edelstadtu. Právě tito dva muži, kteří již od samého začátku stáli proti sobě, a jejich střet, z nějž nakonec vyšel osvícený duchovní jako ten poražený, tvoří hlavní osu celého příběhu.¹⁰⁷ Jednoznačně kladná ústřední postava šumperského duchovního představuje i zde onoho již zmiňovaného vůdce z lidových vrstev, který je pro Kaplického díla typický. Děkan je v knize vylíčen jako šedesátiletý „*muž menší postavy, obtloustlý, s vlasy již značně prořídlymi, zato laskavých a veselých očí*“.¹⁰⁸ Tento popis by mohl pravděpodobně alespoň z části odpovídat dochované kresbě z 19. století, jenž měla zachycovat Lautnerovu údajnou podobu.¹⁰⁹ S největší pravděpodobností si však autor vzhled svého hlavního hrdiny vymyslel.

Blíže nespecifikoval ani jeho povahové vlastnosti. Ty však vyplývají z děkanova chování. Bezesporně se jednalo o velmi vzdělaného, skromného a srdečného muže, který měl rád hudbu a knihy. Svědčí o tom především soupis Lautnerova majetku, který byl proveden po jeho zatčení – „*našli na děkanství*

¹⁰⁶ KAPLICKÝ, Václav, *Kladivo na čarodějnice*, Praha 1995, s. 303; KUČERA, s. 152–153; HRABÁK, s. 77.

¹⁰⁷ ŘEZNÍKOVÁ, s. 6; BALAJKA, Bohuš, *Kaplického historický román o triumfu zvůle a násilí*, In: *Literární noviny* 13, 1964, 14, s. 5.

¹⁰⁸ KAPLICKÝ, s. 6.

¹⁰⁹ SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 3, též SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 3.

pár kusů oděvu, zato tam byl štelář s muzikáliemi, dvoje housle, psací stůl a pult, astronomické přístroje a hlavně knihy".¹¹⁰ Na tehdejší dobu měl šumperský děkan opravdu pozoruhodně velkou knihovnu, jež čítala přes 300 svazků. Vlastnil knihy nejrůznějších žánrů a jazyků,¹¹¹ mezi nimiž byla také literatura zabývající se čarodějnictvím. Především díky znalosti *Kladiiva na čarodějnice* a spisu Martina Delria se tolerantní, humanisticky smýšlející duchovní stavěl k fenoménu čarodějnictví spíše s despektem a pochybnostmi. Proto také věnoval Kaplický Lautnerově knihovně v jedné z kapitol poměrně značnou pozornost.¹¹² Naproti tomu o jeho studiích¹¹³ z mládí se zmínil jakoby mimochodem jednou při děkanově návštěvě u olomouckého biskupa Karla hraběte z Liechtenstein-Castelkornu a podruhé při výslechu Zuzany Voglickové.¹¹⁴ Z Kaplického vyprávění rovněž vyplývá, že se sečtělý a hudebně založený, skromný, poctivý a mírumilovný Kryštof Alois Lautner těšil u většiny šumperských obyvatel značné oblibě nejen jako vážený duchovní, ale také jako člověk. Byl rovněž velmi společenský, často a rád navštěvoval své přátele, zejména místního barvíře Kašpara Sattlera a bývalého knížecího soudce Kašpara Huttera.¹¹⁵

Po vypuknutí čarodějnických procesů v Šumperku v roce 1679, začal místní děkan obhajovat své farníky, kteří byli z čarodějnictví obviněni. Vzhledem ke znalostem, které získal četbou knih nejrůznějších čarodějnických znalců a inkvizitorů, nesouhlasil s procesním řízením, jenž bylo proti domnělým čarodějnicím a čarodějníkům vedeno. Činnost losinského a šumperského tribunálu napadal také ve svých kázáních,¹¹⁶ čímž se stal pro Bobliga,

¹¹⁰ SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 2.

¹¹¹ Kromě teologických knih byla v jeho knihovně díla antických klasiků, cestopisy či knihy s historickou či právní tematikou. Převážně se jednalo o latinskou, německou, francouzskou a italskou literaturu, nicméně některá díla byla psána česky. Šumperský duchovní vlastnil rovněž několik desítek heretických knih.

¹¹² SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 2; KAPLICKÝ, s. 50–51.

¹¹³ Krátce studoval Kryštof Alois Lautner v Landshutu, odkud posléze odešel do Vídně, kde získal titul magistra filozofie a práv. Poté studoval ve Štýrském Hradci ještě teologii.

¹¹⁴ KAPLICKÝ, s. 133 a 188.

¹¹⁵ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 47; KAPLICKÝ, s. 5–13, 56–59, 75–77.

¹¹⁶ Reagoval především na kázání horlivého sobotínského faráře Eusebia Schmidta, což zmiňuje i Kaplický – str. 56.

fanatického, bezohledného a cynického předsedu obou inkvizičních komisí, nepohodlným. Střet těchto dvou osobností byl nevyhnutelný.¹¹⁷

Při popisu obávaného inkvizitora Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu byl autor mnohem detailnější.¹¹⁸ Jelikož si i v tomto případě musel z větší části vypomáhat vlastní fantazií, snažil se, aby již ze samotného inkvizitorova zevnějšku bylo patrné, že se jedná o zápornou postavu. Na čtenáře, stejně jako na románové protagonisty, měl působit nesympaticky a odpudivě. Záměrně jej proto vylíčil jako vyžilého, ošklivého starce téměř bez zubů, s nepříjemným chraplavým hlasem, zarostlým obličejem a „*vypouklým břichem, jako by byl těhotný. Avšak celá figura nepůsobila tak odporně jako jeho hlava. [...] Lebka holá, jen nad ušima trochu vlasů, spíš chlupů, baňatý zarudlý nos, zapadlé nazelenalé oči, nad nimi mohutné černé obočí jako dva kartáčky. Ošklivé, otlemené pysky*“.¹¹⁹ Svým výrazem měl připomínat pštrosa nebo lišaje smrtihlava. Dobrý dojem Boblig rozhodně nevyvolával. Díky neholeným šedivým vousům na tváři a zaprášenému, zjevně obnošenému oděvu působil na okolí spíše omšele a neupraveně. Zejména pro hraběnku Gallovou, která očekávala vysoce vzdělaného a dobře vypadajícího doktora či misionáře, byl výše zmiňovaný inkvizitor spíše zklamáním. Svědčí o tom zejména autorův popis jejich prvního setkání, z nějž jednoznačně vyplývá hraběčino rozčarování – „*čím déle se [...] dívala na toho podivného muže, tím rychleji ji opouštěla původní představa o horlivém obhájci katolického náboženství; nemohla se ubránit dojmu, že má před sebou starého, zhýralého člověka, nic víc*“.¹²⁰ Hraběnce se Boblig ani v nejmenším nezamlouval, přesto věřila, že dělá správnou věc a inkvizitorovu činnost na panství podporovala. Nicméně svůj negativní postoj vůči němu nezměnila po celou dobu jeho působení ve Velkých Losinách.

Kaplický se snažil, aby Bobligův neatraktivní vzhled odrážel co nejvíce i jeho charakter. Na základě studia archivních pramenů prezentoval inkvizitora

¹¹⁷ SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 3; SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 2.

¹¹⁸ Tedy v porovnání s popisem šumperského děkana Lautnera.

¹¹⁹ KAPLICKÝ, s. 46.

¹²⁰ Tamtéž, s. 29.

jako vysloužilého soudce čarodějnic a ne příliš úspěšného olomouckého advokáta, který prahnul především po majetku a neomezené moci nad druhými lidmi. To byl pravděpodobně také důvod, proč v mládí nedokončil právnická studia ve Vídni a raději se v průběhu slezských čarodějnických procesů¹²¹ věnoval kariéře přísedícího ve zdejším inkvizičním tribunálu. Nicméně jedná se pouze o domněnku, která dosud nebyla ničím podložena. Jisté je, že Boblig doktorát z práv k vykonávání advokátní a soudcovské praxe v tehdejší době nepotřeboval. Plně mu postačoval jím dosažený titul *juris candidatus*.¹²² Co se týče zmiňované zjištěnosti, Kaplický na ni upozornil čtenáře již při inkvizitorově cestě do Losin. Jako zkušený soudce čarodějnic by se měl, alespoň podle autorova mínění, zajímat především o obviněné ženy, za nimiž se vydal. Místo toho však vyzvídal „*jak je veliké žerotínské panství, kolik má poddaných, jaký je výnos z polního hospodářství, z lesů i sobotínských hamrů, jaká je stará hraběnka z Galle, jaké má příbuzenstvo, jaký je její vztah k biskupu olomouckému, kdo je losinským farářem, a tak dále*“.¹²³ Dalším, v tomto případě prameny podloženým důkazem Bobligovy hamižnosti, byly jeho přehnané peněžní a naturální požadavky, jimiž si podmiňoval přijetí funkce direktora losinského tribunálu. Jednalo se o inkvizitorův plat ve výši jednoho tolaru denně, dále o poskytnutí ubytování, stravy a uhrazení veškerých jeho cestovních výloh. To, že se o tom Kaplický v knize konkrétně zmínil, svědčí opět o jeho podrobných znalostech dané historické problematiky.¹²⁴

Nicméně i přesto byl nucen použít pro dokreslení inkvizitorovy povahy vlastní představivost, prostřednictvím níž se snažil Bobliga prezentovat jako nenasytého žrouta a opilce se sklony k sadismu. Údajně měl pořádat opulentní soukromé hostiny – jen pro sebe a svého pomocníka, hrbáče Ignáce – při nichž dokázali spořádat neuvěřitelné množství jídla a pití. Olomoucká matrika úmrtí však dokládá, že nechvalně proslulý inkvizitor zemřel v lednu 1698, tedy ve věku

¹²¹ Jak již bylo řečeno, tyto procesy probíhaly na území nízkého knížectví, zejména v Jeseníku a ve Zlatých Horách, v letech 1622–1654. ŠTĚPÁN, s. 52.

¹²² Kandidát práva.

¹²³ KAPLICKÝ, s. 28.

¹²⁴ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 34–36; KOČÍ, s. 98–99; KAPLICKÝ, s. 33.

87 let. To bylo na tehdejší dobu poměrně úctyhodné stáří. Je proto velice nepravděpodobné, že by se Boblig dožil tak vysokého věku, kdyby vedl obžerský způsob života tak, jak je to popisováno v Kaplického knize, popřípadě později ve filmu Otakara Vávry.¹²⁵ Rovněž není možné pouze na základě informací z dochovaných procesních spisů dokázat inkvizitorovy sadistické sklony. Tvrzení, že se vyžíval v mučení svých obětí a záměrně tak za tímto účelem překračoval své pravomoci, je opět pouhou nepotvrzenou domněnkou. Činnost losinského inkvizičního tribunálu totiž patřila výhradně do kompetencí hraběnky Gallové, kterou musel inkvizitor informovat o všem, co se týkalo procesního řízení a jeho průběhu. Navíc losinské vrchnostenské právo spadalo do pravomocí pražského apelačního soudu, jehož členové mimo jiné potvrzovali také rozsudky vynesené nad domnělými čarodějnicemi ve Velkých Losinách. Rovněž používání tortury při výsleších bylo zákonem schváleným a běžně používaným prostředkem.¹²⁶ Nicméně z dochovaných účtů je patrné, že zdejší inkviziční komise předpisy o mučení evidentně nedodržovala. Za zneužívání útrpného práva však zodpovídala především hraběnka Gallová, která měla průběh vyšetřování kontrolovat.¹²⁷

Vychytralý Boblig dokázal nepochybně využít příležitost, která se mu v podobě velkolosinského čarodějnického případu naskytla. Přesto však není pravda, že by záměrně protahoval procesní řízení, jak tvrdí Kaplický. K průtahům docházelo zejména v Praze u apelačního soudu, který, jak již bylo řečeno, schvaloval vynesené rozsudky.¹²⁸ Naopak zcela trefně spisovatel uvedl, že se v případě Bobliga jednalo o ješitného a domýšlivého člověka, který se často a rád chlubil, zejména svou bohatou čtyřicetiletou inkviziční praxí, kterou získal především během jesenických a zlatohorských procesů coby pravá ruka tehdy proslulého inkvizitora Ferdinanda Zachera. Samolibý Boblig se v románu k

¹²⁵ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 35 a 37; KAPLICKÝ, s. 60.

¹²⁶ V době losinských čarodějnických procesů platil v českých zemích a na Moravě trestní zákoník císaře Karla V. z roku 1532 *Constitutio criminalis Carolina*.

¹²⁷ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 35–36; FRANCEK, s. 17.

¹²⁸ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 36.

tomuto krutému pronásledování slezských čarodějnic rovněž několikrát vrací prostřednictvím svých vzpomínek.¹²⁹

Z Kaplického vyprávění tedy jednoznačně vyplývá, že se šlo o lstivého, bezohledného, vychytralého, do určité míry fanatického, zejména však cynického „lotra“. V souvislosti s ním spisovatel v románu záměrně použil negativní a pejorativní výrazy, jimiž se snažil nechvalně proslulého inkvizitora izolovat od všeho dobrého, slušného, pozitivního a správného. Nicméně je potřeba si uvědomit, že i přesto se jednalo o velmi schopného člověka, který pocházel z přední měšťanské rodiny¹³⁰ a v mládí studoval na prestižních jezuitských školách.¹³¹ Přestože není kladným hrdinou, Kaplický mu v knize věnoval nejvíce pozornosti i prostoru.

Vlastní román vznikl v letech 1960–1962. Autor jej rozdělil do celkem 44 kapitol, které svými názvy často předjímají další děj, a závěrečného epilogu. Příběh je psán v er-formě a prostřednictvím nevyhnutelného střetnutí dvou naprosto odlišných osobností – vzdělaného a všeobecně oblíbeného šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera a bezohledného, chamtivého a cynického inkvizitora Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu – reflektuje morální boj dobra se zlem. Nicméně na základě tehdejšího společenského klimatu¹³² však nakonec triumfovalo nikoli dobro, nýbrž zlo.¹³³ V souvislosti s tím Kaplický upozornil čtenáře na okolnosti, které k tomu vedly. Jednalo se především o liknavost nejen světské, ale zejména církevní vrchnosti, dále slabošství, kariérismus, chamtivost a v neposlední řadě také davovou psychózu, způsobenou strachem a pověřivostí. Při zobrazování všech těchto aspektů využil spisovatel konkrétní postavy a jejich selhání.

V případě lhostejného přístupu panstva k celé záležitosti zmínil autor především hraběnku Gallovou, které se již od prvního setkání Boblig jako

¹²⁹ ŠTĚPÁN, s. 52; BRACHTL, SPURNÝ, s. 3.

¹³⁰ Jeho předci získali šlechtický titul v podobě přídomku „z Edelstadtu“.

¹³¹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 37; ŠTĚPÁN, s. 52.

¹³² Ještě v době pobělohorské byla mezi lidmi obecně rozšířená pověrečnost – „populární“ byla zejména zmiňovaná čarodějnická pověra. Zároveň se projevovala také chamtivost tehdejších soudců.

¹³³ BALAJKA, s. 5.

inkvizitor příliš nezamlouval. Naháněl jí strach, a tak se mu snažila co nejvíce vyhýbat. Nakonec opustila losinský zámek úplně. I přesto však inkvizitorovu činnost na panství nadále podporovala, neboť věřila, že dělá správnou věc.¹³⁴ Obdobný postoj zaujímal rovněž olomoucký biskup Karel hrabě z Liechtenstein-Castelkornu, kterého Kaplický uvedl jako typický příklad církevní laxnosti.¹³⁵ Coby zbabělec a slaboch je v knize vyličen mohelnický děkan Jiří Vojtěch Winkler, který neváhal zradit svého dlouholetého přítele Lautnera jenom proto, aby neztratil přízeň výše zmiňovaného olomouckého biskupa.¹³⁶ V souvislosti s chamtivostí pak figuruje v románu kromě Bobliga ještě jméno knížecího soudce Františka Ferdinanda Gaupa, kterého Kaplický spojil zejména s kariérismem a úplatností. Jak již bylo řečeno, Gaup se neštítel využít neštěstí svých sousedů a přátel k vlastnímu prospěchu. Naopak, snažil se ze své funkce přisedícího inkvizičního tribunálu v Šumperku vytěžit co nejvíc. Proslul přitom zejména zkupováním majetku odsouzených za směšně nízké ceny.¹³⁷

Vlastní děj je rozvíjen posloupně, tedy jednotlivé kapitoly na sebe chronologicky navazují. Zároveň je příběh prokládán poměrně podrobným popisem místních reálií, což opět svědčí o autorově důkladné znalosti prostředí, o němž píše. Osobně totiž oblast Losinska a Šumperska navštívil a prohlédl si všechna zdejší místa, která s čarodějnickými procesy úzce souvisela. Své poznatky pak samozřejmě dokázal v románu zužitkovat. Do nejmenších detailů popisuje především interiéry a exteriéry zámku. K tomu využil Bobligův příjezd do Velkých Losin – „*když se kočár posléze přiblížil k zámku střeženému vysokou osmihrannou věží, nahoře s pěkným ochozem a s plechovou korouhvičkou se žerotínským lvem, [...] vjel do zámeckého nádvoří, ze tří stran uzavřeného tříposchod'ovými arkádami; jejich poněkud těžkou klenbu nesly četné štíhlé, elegantní sloupy toskánské*“.¹³⁸ Nutno podotknout, že zmiňovaná deskripce pravdivě vypovídá o skutečné podobě losinského zámku.

¹³⁴ KAPLICKÝ, s. 29 a 104–105.

¹³⁵ Tamtéž, s. 295–296.

¹³⁶ Tamtéž, s. 88 a 222.

¹³⁷ Tamtéž, s. 127–129 a 270–272.

¹³⁸ KAPLICKÝ, s. 29.

Co se týče interiéru, věnoval spisovatel největší pozornost soudní síni, kterou popisuje ještě podrobněji jako rozsáhlou „*místnost v nejvyšším patře, do níž se vcházelo z téměř stejně veliké předsíně, měla řadu oken při severní stěně, trámový strop napuštěný olejem, obrovská kachlová kamna, dva lustry o mnoha svíčkách, dlouhý stůl s dubového dřeva a tucet dubových židlí. Stěny byly polepeny modrými tapetami a ozdobeny řadou olejových obrazů, většinou portrétů. Tenkou dřevěnou stěnou na východní straně byla od soudní síně oddělena mučírna, bohatě vybavená vším potřebným pro katovo řemeslo. Za ní byl malý temný kumbál pro delikventy čekající na výsledch. Aby panstvo nebylo obtěžováno pohledem na vyšetřovance, vedlo do kumbálu tajné schodiště*“.¹³⁹ Jedná se o skutečně vyčerpávající popis, z něhož je patrné Kaplického úsilí o co nejvěrnější vyobrazení prostředí, v němž docházelo k tak chmurným událostem. Nicméně na čtenáře může tato autorova až příliš detailní popisnost působit spíše rozvlekle, neboť postrádá dynamiku.¹⁴⁰ Znalost zdejší oblasti potvrzují také letmé zmínky o konkrétních místech – například o Kostelní ulici a svahu u hřbitova v Šumperku, o údolí kolem říčky Desné a potoka Losinky či o Petrových kamenech, které jsou mimochodem také vidět z oken losinské fary.¹⁴¹

Kromě těchto více či méně podrobných popisů proložil Kaplický celý příběh stručnými latinskými výroky, které jsou vzápětí přeložené, popřípadě parafrázované, do češtiny a vystihují daný problém či scénu. Dále oživil vyprávění prostřednictvím nejrůznějších přísloví, četných přirovnání a expresivních výrazů či germanismů.¹⁴² Rovněž zachytil i některé další historické události té doby, které příběh zasazují do širšího kontextu. Upozornil především na turecké nebezpečí, které vyvrcholilo v září 1683 obléháním Vídně.¹⁴³ Právě ze strachu před blížícími se Turky se olomoucký biskup hrabě Liechtenstein-Castelkorn uchýlil v polovině roku 1683 na hrad Mírov. Nechtěl však zůstat

¹³⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁴⁰ BALAJKA, s. 5.

¹⁴¹ KAPLICKÝ, s. 13, 151, 145, 103, 106 a 108.

¹⁴² Například holendr, truňk apod.

¹⁴³ U Vídně byli Turci poraženi spojenými armádami, císařskou a polskou, pod vedením Karla Lotrinského a polského krále Jana Sobieskiho. Poté byli zatlačeni zpět do Uher.

v přítomnosti v té době již několik let uvězněného čarodějníka Kryštofa Aloise Lautnera, proto musel být šumperský děkan převezen do vězení v Mohelnici.¹⁴⁴ Mimo to informoval autor čtenáře o morové nákaze, která se v 17. století šířila Evropou, zejména tou jižní, a donutila císařský dvůr k přesunu z Vídně do Prahy. Velmi stručně se také zmínil o nuceném přestoupení dřívějšího majitele losinského panství Přemka III. na katolickou víru v roce 1652 či o šumperském požáru z roku 1669.¹⁴⁵

Co se týče vlastního příběhu, v první kapitole s názvem *Svatební hostina* seznámil autor čtenáře s celou řadou postav, které jsou pro nadcházející děj důležité. V drtivé většině se jedná o šumperské měšťany, jež se posléze stanou oběťmi zdejších čarodějnických procesů. Při jejich popisu vycházel Kaplický primárně z archivních pramenů, nicméně vzhledem k omezeným informacím, které se o jednotlivých osobách a jejich povahových vlastnostech dochovaly, si musel některé charaktery či vzhled domyslet. I přesto však jeho popis zůstává dosti podrobný. Na oslavě sňatku Marie Sattlerové, starší dcery bohatého šumperského barvíře Kašpara Sattlera, s jistým stříbrníkem Jiřím Webrem z Riessy se sešli přední obyvatelé města Šumperka. Kromě celé Sattlerovy rodiny je zmiňován také místní děkan Kryštof Alois Lautner a jeho hospodyně Zuzana Voglicková,¹⁴⁶ bohatý pláteník Jindřich Pešek¹⁴⁷ s manželkou Marií, která je zároveň sestrou výše uváděného barvíře Sattlera, dále bývalý knížecí soudce Kašpar Hutter, jeho žena Dorota a rovněž zámožný mydlář Jan Přerovský, o němž Kaplický chybně tvrdí, že byl starým mládencem. Ve skutečnosti byl ale vdovec a dokonce měl i syna.¹⁴⁸ Během hostiny padla mezi přítomnými svatebčany také ne příliš lichotivá zmínka o sobotínském faráři Schmidtovi, který je až do současnosti obecně považován za nepřímého původce čarodějnických procesů ve Velkých Losinách, a tudíž figuruje v Kaplického románu jako jedna

¹⁴⁴ V mírovském vězení strávil šumperský děkan obviněný z čarodějnictví bezmála necelé tři roky. Další dva byl vězněn v Mohelnici. SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 4; ŠINDELÁŘ, s. 200; KAPLICKÝ, s. 240, 262, 264 a 275.

¹⁴⁵ KAPLICKÝ, s. 159, 19–20, 6, 138 a 146; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 32.

¹⁴⁶ V odborné literatuře uváděna též jako Vogliková.

¹⁴⁷ Ve většině odborných publikací bývá používáno spíše jeho německé jméno Peschke.

¹⁴⁸ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 47; KAPLICKÝ, s. 7–8.

z neméně důležitých postav příběhu. Sám autor považuje Schmidta za fanatika, díky němuž se z hloupé lidové pověry stala tragédie.¹⁴⁹ To však neodpovídá historické skutečnosti. Sobotínský farář začal nedlouho po rozpoutání čarodějnických procesů litovat své horlivosti, dokonce se spolu se svými kolegy, losinským farářem Königem a rapotínským kaplanem Lachnitem, zasazoval o ukončení činnosti inkvizičního tribunálu. Nutno podotknout, že stejným způsobem pojal postavu Eusebia Schmidta, na rozdíl od Kaplického, známý český režisér Otakar Vávra ve svém filmu *Kladivo na čarodějnice*.¹⁵⁰ Nicméně zpátky k románu. Spolu s detailním vylíčením vzhledu všech výše zmiňovaných osob, zachytil spisovatel také některé jejich povahové vlastnosti. Zároveň prostřednictvím veselé atmosféry, která ke svatební oslavě neodmyslitelně patří, vytvořil obraz o harmonickém soužití zdejších obyvatel. To však bylo vzápětí narušeno procesním řízením s místními domnělými čarodějnicemi.

Po úvodním představení většiny klíčových postav soustředil Kaplický svou pozornost na incident, který se odehrál v sobotínském kostele o Velikonocích 1678 a stal se podnětem k rozpoutání masového čarodějnického pronásledování na severní Moravě. Zachytil vernířovickou žebračku Marynu Schuchovou, která se pokusila odnést ze sobotínského kostela posvěcenou hostii, aby jí mohla dát nemocné krávkě jisté Doroty Davidové, porodní báby, která slíbila žebračce za její službu trochu hrachu a ječné mouky na přilepšenou. Spisovatel uvedl, že k celému incidentu mělo dojít na Velikonoční pondělí. Z pramenů však vyplývá, že se Schuchová do kostela ke svatému přijímání vypravila 3. dubna 1678, tedy na Květnou neděli.¹⁵¹ To však nemění skutečnost, že byla při činu přistižena ministrantem, který celou věc ohlásil. Díky pověřivosti a horlivosti sobotínského faráře Schmidta skončila nebohá žena u výslechu na velkolosinském zámku. Autor využil této příležitosti k představení dalších románových postav. Nově zmínil hraběnku Angelii Annu Sybilu z Galle, zámeckého hejtmana Adama Vinarského, rentmistra Františka Václava Vraného,

¹⁴⁹ KOČÍ, s. 97; ŠINDELÁŘ, s. 188; KAPLICKÝ, s. 11.

¹⁵⁰ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 39; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

¹⁵¹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 34; SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 2; FRANCEK, s. 155.

purkrabího Kristiána Mayera a mladého losinského faráře Tomáše Königa. Výslechu se rovněž účastnil šumperský děkan Lautner a samozřejmě také sobotínský farář Schmidt. Při pohledu na ubohou žebračku byla většina z výše jmenovaných spíše zklamaná. Představovali si hrůzu nahánějící démonickou bytost a místo toho před nimi stála politováníhodná venkovská stařena. Lautner jako jediný neměl o údajné čarodějnicí žádné větší iluze – podle něj to byla jen neškodná ubožačka, která si chtěla ve své bídě trochu přilepšit. Nicméně hraběnka se rozhodla celou záležitost důkladněji prošetřit. Na základě výpovědi Schuchové nařídila zatknout další dvě podezřelé ženy, porodní bábu Dorotu Groerovou a starou kořenářku Dorotu Davidovou. Zároveň nechala do čela zvláštního vyšetřovacího tribunálu povolat zkušeného odborníka se čtyřicetiletou praxí, inkvizitora Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu.¹⁵²

Jak již bylo řečeno, jeho příjezd do Losin je v knize detailně popsán. Během cesty a následného přijetí na zámku odkryl Kaplický čtenáři inkvizitorovu hamižnost. Poté se však již plně věnoval co nejpřesnějšímu vylíčení průběhu procesního řízení, které bylo s výše jmenovanými ženami zahájeno. Ve skutečnosti byla spolu s nimi zadržena a vyšetřována ještě jakási Maryna Züllichová, údajně známá a vážená mlynářka z Vikýřovic.¹⁵³ Kaplický se o ní v románu sice zmínil, ale až mnohem později, v souvislosti se zatčením dalších žen obviněných z čarodějnictví. Naproti tomu zcela správně pak uvedl, že Züllichová byla popravena v srpnu 1679 spolu s venířovickou žebračkou Marynou Schuchovou a porodní bábou Dorotou Groerovou – tedy se ženami, s nimiž měla být od samého začátku vyšetřována.¹⁵⁴

Mezitím se v kapitole s názvem *Rozčereňá hladina* spisovatel snažil zachytit změnu v chování místních lidí, kteří byli ovlivněni šokem z toho, že dlouhá léta žili v přítomnosti d'áblu sloužících čarodějnic a nikdy si přitom ničeho podezřelého nevšimli. Vzájemně tak proto k sobě začali být podezřívaví. Jejich strach a nedůvěru nadto posilovala kázání horlivého sobotínského faráře

¹⁵² KAPLICKÝ, s. 13–28.

¹⁵³ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 38; ŠINDELÁŘ, s. 189.

¹⁵⁴ FRANCEK, s. 158; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 38; KAPLICKÝ, s. 28–43, 71, 169–173.

Schmidta. Rozruch kolem procesů se zvýšil zejména poté, co se rozšířila fáma o tom, že se tři podezřelé ženy k čarodějnictví přiznaly. Navíc byly zatčeny další podezřelé – zmiňovaná vikýřovická mlynářka Maryna Züllichová, dále Anna Föbelová z Klepáčova, Barbora Kühnelová z Rejhotic a manželka vrchnostenského správce v Třemešku, Marie Petrová. Spolu s nimi skončila ve vězení také stará losinská selka Agneta Koppová, dále žena zámeckého sklepmistra Stubenvolla,¹⁵⁵ Zuzana, a po ní ještě příbuzná Maryny Züllichové, bláznivá Rozina Blahašková z Vikýřovic, která se z čarodějnictví obvinila sama.¹⁵⁶ Mezitím však na následky mučení zemřela stará Dorota Davidová. Boblig její smrt interpretoval před vrchností jako zásah samotného ďábla, který se svou pomocnicí rozhodl umlčet, a proto jí zlomil vaz.

Kaplický však následně odhalil inkvizitorovy další plány. Zmínil se o Bobligově návštěvě v Šumperku u knížecího soudce Františka Ferdinanda Gaupa, kterého popsal jako ctižádostivého muže „*širokých ramen a ještě širších loktů*“.¹⁵⁷ Bylo mu sotva čtyřicet a bezohledně si na úkor starších a zasloužilejších měšťanů budoval své vlastní postavení a kariéru. Lautner ho neměl příliš v oblibě, neboť vystřídal v úřadu knížecího soudce v Šumperku jeho blízkého přítele Kašpara Huttera. Navíc to byl neupřímný člověk a prospěchář. Pro ještě lepší představu Kaplický dodal, že byl „*velký, statný, s pořádným břichem, velkým nosem a hrdým čelem, nosil se vždy po pansku, své řídké vlasy rád přikrýval parukou a o velkých svátcích si oblékal i červené punčochy, když se dověděl, že jsou předepsány u vídeňského dvora*“.¹⁵⁸ V kapitole s názvem *Kočár s erbem* se nicméně spisovatel o návštěvě inkvizitora v Gaupově domě jen letmo zmínil. Naproti tomu větší pozornost věnoval tentokrát Bobligovu pomocníkovi, hrbáči Ignácovi, který mezitím v místní hospodě *U Nollbecků* obhlížel situaci – zajímal se, kdo je ve městě nejbohatší a kdo nejchytřejší a tak podobně. Na otázky mu přitom ochotně odpovídal opilý temenický tkadlec Hanuš Vejhanka,

¹⁵⁵ V odborné literatuře se někdy jeho jméno vyskytuje i v podobě Stubenvohl.

¹⁵⁶ KOČÍ, s. 103; ŠINDELÁŘ, s. 192; KAPLICKÝ, s. 71 a 76.

¹⁵⁷ KAPLICKÝ, s. 56.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 56–57.

jenž jmenoval například barvíře Sattlera, pláteníka Peška či mydláře Přerovského, tedy všechny inkvizitorovy budoucí oběti.¹⁵⁹

Kaplický se poté opět vrátil k průběhu vyšetřování ve Velkých Losinách. Do středu jeho pozornosti se dostaly dvě losinské ženy, které nechal Boblig zatknout jako další v pořadí. Jednalo se o lazebnici Dorotu Biedermannovou a papírnici Barboru Göttlicherovou, o jejichž osudu se spisovatel rozepsal na následujících stránkách svého románu. Podrobně přitom popsal výslech lazebnice Biedermannové a její konfrontaci s obviněnou papírnicí Göttlicherovou. Dobrou oporou mu i v tomto případě byly poměrně detailní informace, které se o procesu se dvěma jmenovanými ženami dochovaly.¹⁶⁰ Před samotným líčením těchto pochmurných událostí, využil Kaplický opět svou znalost místního terénu a reálií v rámci popisu nečekané návštěvy inkvizitora Bobliga na losinské faře.¹⁶¹

V další kapitole, nazvané *Sítě se zatahují*, upozornil autor čtenáře nejen na zatčení dalších osob obviněných z čarodějnictví, kterými byli jmenovitě zámecká hospodyně Barbora Drachslerová a sklep mistr Stubenvoll, ale také na inkvizitorovy další úmysly. Z Bobligova rozhovoru s Ignácem jasně vyplývá, že se chystá rozšířit pole své působnosti do nedalekého Šumperka a později ještě dál. Zhruba v polovině knihy se spisovatel zaměřil na dosud upozaděnou postavu, která je však pro budoucí děj klíčová. Jedná se o olomouckého biskupa Karla hraběte z Liechtenstein-Castelkornu. Kaplický se snažil co nejvěrněji zachytit myšlenkové pochody tohoto vzdělaného muže, jemuž se Bobligovy protokoly z výslechů losinských žen zdály spíše podezřelé – „*věděl, že sabat, shromáždění čarodějnic v noci filipojakubské, není tak nevinná věc, jak líčí například Barbora Göttlicherová nebo Zuzana Stubenvollová. [...] Bud' je inkvizitor Boblig hlupák a nedovedl z čarodějnic vytáhnout nic jiného, nebo snad ani nejde o skutečné čarodějnice, spíš jen o nějaké pomatené ženy*“.¹⁶² Biskupa však trápila ještě jedna věc. Mezi obviněnými se totiž objevilo jméno váženého šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera. Spolu s ním byli z čarodějnictví

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 88–92.

¹⁶⁰ Neubauerová, Polách, s. 39; Kočí, s. 109.

¹⁶¹ KAPLICKÝ, s. 100–125.

¹⁶² Tamtéž, s. 132–133.

podezřelí ještě další dva duchovní, losinský farář König a jeho rýmařovský kolega Pabst.¹⁶³

Z přemýšlení pak biskupa vytrhne nečekaná návštěva. Přišel za ním děkan Lautner s prosbou o ochranu pro sebe a pro své přátele před obávaným inkvizitorem. Přestože z audience odešel plný naděje, činnost Bobliga a inkvizičního tribunálu se mu zastavit nepodařilo. Naproti tomu se záhy dozvěděl o zřízení obdobné vyšetřovací komise také v Šumperku. Kaplický se rozhodl zdůraznit vážnost celé situace prostřednictvím sešlosti některých místních měšťanů v domě barvíře Kašpara Sattlera. Zde se sešli pláteník Jindřich Pešek, děkan Kryštof Alois Lautner a bývalý knížecí soudce Kašpar Hutter a snažili se přijít na to, jak ukončit Bobligovo řádění. Vzhledem k tomu, že inkvizitora pozval do města sám kníže Liechtensein, jeví se jejich úsilí jako víceméně beznadějně. Vrcholem pomyslné první části Kaplického románu se pak stalo zatčení Marie Sattlerové a vykonání rozsudku nad vernířovickou žebračkou Marynou Schuchovou, porodní bábou Dorotou Groerovou a vikýřovickou mlynářkou Marynou Züllichovou, které byly na začátku srpna 1679 ve Velkých Losinách slavnostně upáleny. Po exekuci následovala opulentní hostina pro vrchnost a členy tribunálu.¹⁶⁴

V centru spisovatelovy pozornosti se poté ocitl proces s Marií Sattlerovou, manželkou bohatého šumpeského barvíře. Byla jednou z mnoha těch, kteří pomohli Bobligovi usvědčit šumpeského děkana z čarodějnictví. Inkvizitor s ní neměl příliš mnoho práce, použití tortury její vůli rychle zlomilo. Záhy se ke všemu přiznala a obvinila dokonce i členy vlastní rodiny. Mezitím byla zatčena také mladá a krásná farská kuchařka Zuzana Voglicková. Inkvizitor tak zasáhl Lautnera na nejcitlivějším místě. Kaplický si však v tomto případě upravil skutečnost k obrazu svému. V románovém zpracování totiž došlo k uvěznění děkanovy hospodyně ještě před zatčením samotného děkana. Nicméně podle pramenů měl Boblig navrhnout zadržení Voglickové spolu s Marií Peškovou až

¹⁶³ V odborné literatuře figuruje pod jménem Babst. NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 39–41; ŠINDELÁŘ, s. 194–195 a 208; FRANCEK, s. 158–159; VOJKOVSKÝ, s. 16; KAPLICKÝ, s. 125–133.

¹⁶⁴ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 38; SLUŠNÝ, s. 100; KOČÍ, s. 158; ŠINDELÁŘ, s. 190; KAPLICKÝ, s. 133–176.

v září 1681, tedy v době, kdy výše zmiňovaný duchovní seděl již něco málo přes rok ve vězení na Mírově.¹⁶⁵

Proces se Zuzanou Voglickovou byl pro inkvizitora důležitý. Také sám autor mu věnuje značnou pozornost. V kapitole s názvem *Signum diabolicum* proto velmi detailně popisuje jeden z jejích útrpných výsledků, z něhož je patrné, že se Kaplický rovněž dobře informoval o mechanismu mučících nástrojů, které se v tehdejší době běžně používaly.¹⁶⁶ Ale zpátky k samotnému ději. Jelikož se jednalo o kuchařku váženého a oblíbeného šumperského děkana, způsobilo její zatčení a následné vyšetřování ve městě nebyvalý rozruch. Její případ totiž vrhal špatné světlo také na ctihodného děkana Lautnera. Nebylo přece možné, aby o jejím čarodějnictví nic nevěděl. Většina šumperských měšťanů proto byla přesvědčena, že pokud je „*Zuzana vinna, musí být vinen i pan děkan. [...] Místo aby jí v tom zabránil, přimhuřoval asi obě oči*“.¹⁶⁷ Pro Bobliga však bylo klíčové především její doznání. To mělo mít totiž zásadní význam pro plánované rozpoutání čarodějnického procesu s Kryštofem Aloisem Lautnerem.¹⁶⁸

Mezitím byl zatčen také denunciováný Kašpar Sattler a jeho mladší dcera Alžběta, zvaná Lízl. Ve Velkých Losinách tou dobou došlo k další popravě usvědčených a odsouzených čarodějnic. Upálena byla Marie Petrová z Třemešku, dále Anna Föblová, Barbora Kühnelová, Agneta Koppová a Zuzana Stubenvollová z Losin. Kaplický se zmínil o tom, že poslední z výše jmenovaných, manželka zámeckého sklepmistra Stubenvolla, byla před vlastním upálením nejprve sřata. Bylo to z toho důvodu, že spolupracovala s inkvizičním tribunálem a obvinila několik desítek dalších lidí nejen z Velkých Losin, ale také ze Šumperka. Na základě toho jí byla udělena tato zvláštní milost. Tragickému osudu jejího manžela, který byl rovněž obviněn z čarodějnictví a dokonce se ve vězení pokusil o sebevraždu, se však spisovatel prakticky nevěnoval.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Lautner byl zatčen 18. srpna 1680. NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 47; KAPLICKÝ, s. 182–191.

¹⁶⁶ Myšleno palečnice, španělská bota a skřípec.

¹⁶⁷ KAPLICKÝ, s. 193.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 192–211.

¹⁶⁹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 39–40; KOČÍ, s. 103; KAPLICKÝ, s. 198–199.

Naopak, zachycuje triumf Bobliga v Šumperku při konfrontaci manželů Sattlerových. Po použití tortury se mu podařilo získat nejen jejich přiznání, ale také důležité svědectví proti šumperskému děkanovi. Uspěl i v případě zmiňované farské kuchařky Zuzany Voglickové. I ona se nakonec podrobila a vypovídala přesně to, co chtěl inkvizitor slyšet. Nicméně k zahájení procesu s Lautnerem potřeboval souhlas jeho duchovní vrchnosti – olomouckého biskupa Karla hraběte Liechtensteina-Castelkornu. Kaplický tak v jedné z kapitol upozornil čtenáře na biskupovy rozporuplné myšlenky a úvahy nejen nad sebou samým, ale také nad šumperským děkanem. I když se jednalo o vzdělaného a racionálně uvažujícího člověka, nakonec dal Bobligovi svolení k zahájení jeho plánovaného procesu.¹⁷⁰

V následující kapitole, nazvané *Bratrské políbení*, popsal Kaplický, jak je nic netušící děkan Lautner vylákán svým starým dobrým přítelem a spolužákem Jiřím Vojtěchem Winklerem na posvícení do Mohelnice. Zde mu byl na jednom z talířů během hostiny naservírován biskupem podepsaný zatýkací rozkaz. Překvapený duchovní byl ihned poté v doprovodu mušketýrů převezen do vězení na Mírově. Důvod této inkvizitorovy lsti byl prostý – bál se, že by zatčení oblíbeného šumperského kněze způsobilo ve městě nebyvalé pobouření.¹⁷¹ Určitá nervozita a vzrušení se pak u zdejších obyvatel objevily při příjezdu neoblíbeného sobotínského faráře Schmidta na šumperské děkanství, kde má zaujmout Lautnerovo místo.¹⁷²

V souvislosti s pobytem děkana na Mírově využil spisovatel opět svých znalostí místních reálií k popisu interiérů a exteriérů mírovského hradu. Zároveň zachytil i věžňovo rozčílení při vzpomínce na mohelnické hody. Rovněž se zmínil o několika Bobligových návštěvách ve zdejším vězení a konfrontacích, na které byl Lautner převezen buď do Losin nebo do Šumperka. Zvláštní pozornost věnoval autor především té šumperské, kde proti svému blízkému příteli vypovídal barvíř Sattler, jeho žena Marie i dcera Lízl a nakonec i farská kuchařka

¹⁷⁰ KAPLICKÝ, s. 211–215.

¹⁷¹ SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 3; KAPLICKÝ, s. 215–223.

¹⁷² KAPLICKÝ, s. 223–229.

Zuzana Voglicková coby korunní svědkyně. Ze strachu před novým mučením odřikávali tváří v tvář děkanovi naučené fráze a lži – odtud také název celé kapitoly *Tolik lží!*. Nešťastný Lautner záhy pochopil, že jsou jen inkvizitorovými zmučenými loutkami. Odpustil jim jejich křivé svědectví a zapřísáhl se, že sám se dobrovolně nikdy nepodvolí.¹⁷³

Roky ubíhaly, výslechy a konfrontace pokračovaly, ale šumperský děkan se stále odmítal k čemukoliv dobrovolně doznat. Dokonce dokázal odolat i třem stupňům tortury, které proti němu byly poprvé použity v březnu 1683. Podle práva měl být propuštěn, to však nemohl Boblig dopustit, a tak označil Lautnera za zvlášť nebezpečného čarodějníka, proti němuž svědčilo přes 30 dalších čarodějnic a čarodějníků. Tím se však Kaplický v románu příliš nezabýval. Podrobně popsal pouze děkanovo první mučení. Poté se zmínil až o jeho převozu z Mírova do Mohelnice a následně detailně vyličí jeden z jeho posledních útrpných výslechů, při němž byl Lautnerův statečný vzdor nakonec přece jen zlomen. Nutno podotknout, že se tak stalo po dvoutýdenních nepřetržitých výsleších, při kterých byl mučen celkem desetkrát za sebou.¹⁷⁴ Přestože se Lautner posléze ještě snažil své vynucené přiznání odvolat, byl jeho osud již zpečetěn.

Tyto kapitoly věnované procesu se šumperským děkanem proložil spisovatel informacemi o osudu dalších postav. Především upozornil čtenáře na nečekanou smrt mladého losinského faráře Königa nedlouho poté, co se měl dozvědět o zatčení svého přítele Kryštofa Aloise Lautnera. Ve skutečnosti ale skonal až někdy v roce 1682, tedy krátce poté co byl zbaven funkce zpovědníka u losinských odsouzených a přeložen na jinou faru.¹⁷⁵ Jako další vyličil bouři se silným krupobitím, která se přehnala nad městem. Když kvůli tomu byla zatčena a uvězněna stará Estera Rohmerová, která dříve sloužila u Sattlerů, jasně se ukázala pověřivost a hloupost místních obyvatel. Vzápětí následovalo zatčení některých dalších šumperských měšťanů. Ve vězení tak skončila například Marie

¹⁷³ SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 3; KAPLICKÝ, s. 230–235.

¹⁷⁴ ŠINDELÁŘ, s. 204; SPURNÝ, „*Čarodějnický děkan*“, s. 3–4; KAPLICKÝ, s. 240–245, 256–262 a 274–281.

¹⁷⁵ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 40; KAPLICKÝ, s. 236.

Pešková, bednářka Dorota Partschová či bohatý mydlář Jan Přerovský. Kaplický se popisem těchto událostí snažil dokreslit celou absurditu situace.¹⁷⁶

Co se týče Marie Peškové, jejím případem se v románu prakticky vůbec nezabývá. Pouze se zmínil o psaníčku, které se jí z vězení podařilo doručit rodině. Naléhavě v něm prosí svého manžela o pomoc. Tento „dopis“ se skutečně dochoval. Jeho text v překladu zní: „*Kéž by pan Hutter a pan Krembs mohli pro nás vypomoci nestranné právo, abychom se mohly obhájit, neboť se nám děje křivda a násilí, připisují nám neřesti, které jsme nemohly ani tušit, tím méně vykonat*“.¹⁷⁷ Nicméně Kaplický ho v knize interpretoval stručněji: „*Milý Jindřichu,*“ *psala Pešková, „je to tu zlé. Chtěli by ze mne udělat čarodějnici. Porad' se s panem Huttrem nebo s panem Maixnerem, co máme dělat.*“¹⁷⁸ Marie Pešková skončila na popravišti na začátku srpna 1683 spolu s barvířem Kašparem Sattlerem a jeho dcerou Lízl. O necelý rok dříve, v prosinci 1682, byly coby vůbec první oběti šumperských čarodějnických procesů popraveny Marie Sattlerová a Zuzana Voglicková.¹⁷⁹

Poté, co autor upozornil čtenáře na všechny tyto důležité skutečnosti, obrací svou pozornost opět k hlavnímu hrdinovi, který je za zločin čarodějnictví odsouzen k trestu smrti. V jedné z posledních kapitol se dokonce objevil text rozsudku nad tímto duchovním. Rovněž při podrobném popisu děkanovy degradace a následné popravy, které se zúčastnilo velké množství lidí, vyšel spisovatel opět primárně z dobových pramenů. Poslední kratičkou kapitolu pak věnoval úvahám olomouckého biskupa nad jeho oblíbeným obrazem *Návrat ztraceného syna*. Biskup přemýšlel o tom, jestli bývalý šumperský děkan Lautner nemohl být také takovým ztraceným synem – „*Soud sice uznal právem: malefikant, velký mág. Avšak někteří praví: svatý mučedník! Ztracený syn starozákonní – a ztracený syn šumperský děkan. První se vrátil a s láskou byl*

¹⁷⁶ KAPLICKÝ, s. 245–251.

¹⁷⁷ KUBÍK, H., *Moták z losinských a šumperských čarodějnických procesů*, In: Severní Morava, sv. 31, Šumperk 1976, s. 55.

¹⁷⁸ KAPLICKÝ, s. 254.

¹⁷⁹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 46–47; KAPLICKÝ, s. 270–274 a 263.

*přivinut na hrud' otcovu, druhý shořel na hranici a nikdy se nevrátí. [...] Biskup sklonil hlavu. Bylo mu líto sama sebe“.*¹⁸⁰

Celý příběh uzavřel Václav Kaplický epilogem, který je jakousi bilancí. Bývalý šumperský knížecí soudce Kašpar Hutter se ještě během procesů vydal do Vídně hledat spravedlnost. Nyní, po osmi letech, se vrátil do Šumperka. Cestou se však ještě zastavil v Olomouci u zdejšího advokáta Maixnera. Od něj se dozvěděl, že všichni jeho blízcí přátelé, včetně manželky, jsou již několik let po smrti vinou chamtivého, bezohledného a pomstychtivého inkvizitora. Až v samotném epilogu přiblížil autor čtenáři tragický osud pláteníka Jindřicha Peška, který se stal jednou z posledních obětí šumperského inkvizičního tribunálu. Přestože se k čarodějnictví nikdy nepřiznal, strávil ve vězení dlouhých osm let. Celou tu dobu byl podrobován útrpným výslechům a konfrontacím s mnoha svědky. Zemřel ve vězení v roce 1696. Ve stejném roce pak byla zastavena činnost obou inkvizičních tribunálů.¹⁸¹ Zároveň spisovatel informoval čtenáře o úmrtí hraběnky Gallové a olomouckého biskupa Liechtensteina. Stranou jeho zájmu nezůstal samozřejmě ani osud Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu. Vylíčil jeho neúspěšné snahy o přenesení čarodějnických procesů do bohaté Olomouce. Po skončení těch velkolosinských a šumperských pobýval inkvizitor ještě nějakou dobu v Šumperku, nicméně najednou se pak po něm slehla zem.

Po této krátké zastávce se starý muž vydal znovu na cestu. Jako první však zamířil na šibeniční vrh za svým rodným městem. Zde pak vzpomínal na svou rodinu a přátele. Do mysli se mu rovněž vkradl jako stín i ničemný Boblig. Bývalý knížecí soudce si nebyl jistý, jestli bylo všechno to napáchané zlo jen inkvizitorova vina. Na zdejším neštěstí měli svůj podíl i mnozí jiní, nejen nečinní apelační radové, olomoucký biskup, kníže Liechtenstein či hraběnka Gallová, ale také on sám a jeho přátelé, neboť se nijak nebránili, jen čekali.¹⁸² Na samém závěru tak Kaplický zmínil problematiku pověřivosti a strachu, kvůli níž celé

¹⁸⁰ KAPLICKÝ, s. 296.

¹⁸¹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 48–49.

¹⁸² KAPLICKÝ, s. 297–302.

tohle dílo napsal. Odkazuje na to slovy, která vložil do úst přeživšímu Kašparu Hutterovi: „*Říkáme stále zloduch Boblig. Ano, ale nebyl i on jen nástrojem něčeho ještě obludnějšího, než byl sám? Nástrojem strašné pověry? Kdy se konečně lidé zbaví pověr? Kdy? Říká se, že oheň utíká za paličem, stejně i pověra dohání člověka. Ale proč? Protože lidé příliš rádi mají pohodlí, ticho, protože si tak mnozí oblíbili otroctví. Jednou však slunce musí prorazit tmou. Musí! Musí!*“¹⁸³

3.2 Otakar Vávra – Kladivo na čarodějnice

Na motivy výše zmiňovaného románu Václava Kaplického vznikl v roce 1969 jeden z nejznámějších filmů českého režiséra a scenáristy Otakara Vávry¹⁸⁴ – *Kladivo na čarodějnice*. Jak již bylo řečeno, spisovatel ve svém díle co nejuvěrněji popsal tragický průběh masového honu na čarodějnice, který se ve druhé polovině 17. století rozhořel na území severní Moravy, přesněji v oblasti Velkopolosinska a Šumperska. Autor byl zaujat především osobou váženého a obecně oblíbeného šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera, který jako jeden z mála odvážnějších veřejně vystupoval proti činnosti zdejších inkvizičních tribunálů. To se mu však stalo osudným. Svými pokrokovými názory totiž proti sobě popudil obávaného inkvizitora Bobliga, který se nezdráhal obvinít a usvědčit z čarodějnictví ani duchovní osobu. Děkan Lautner se tak stal pravděpodobně vůbec nejznámější obětí severomoravských čarodějnických

¹⁸³ Tamtéž, s. 303.

¹⁸⁴ Narodil se 28. února 1911 v Hradci Králové. Zemřel 15. září 2011 v Praze. Již od samého dětství přitahoval Vávru film, potažmo divadlo. Jeho životním snem se stala filmová režie, nicméně z existenčních důvodů byl nejprve nucen psát scénáře a náměty k více či méně umělecky významným dílům. Svůj sen si poprvé splnil v roce 1936 při spolupráci s Hugo Haasem na komedii *Velbloud uchem jehly*. Jako samostatný režisér se uvedl o rok později dramatem z dílny Aloise Jiráka *Filosovská historie*. Poté už psal scénáře a náměty výhradně jen ke snímkům, které sám režíroval. Již svými prvotinami naznačil, jakým směrem budou jeho tvorba a cíle směřovat. Nejčastěji totiž adaptoval díla velkých českých literátů. Vždy se snažil vytvořit umělecky plnohodnotné dílo. Spoléhal se přitom nejvíce na herce a jejich výkony. Vybíral si proto nejčastěji z repertoáru Národního divadla, nicméně obsazoval herce i z jiných pražských divadel, například Vinohradského. Mezi jeho nejznámější díla patří, kromě zmiňovaného *Kladiva na čarodějnice*, také *Mravnost nade vše* (1937), *Cech panen kutnohorských* (1938), *Dívka v modrém* (1939), *Přijdu hned* (1942), *Rozina sebranec* (1945), *Nezbedný bakalář* (1946), *Předtucha* (1947), výpravná husitská trilogie *Jan Hus* (1954), *Jan Žižka* (1955) a *Proti všem* (1956), dále *Horoucí srdce* (1962), *Romance pro křídlovku* (1966), *Sokolovo* (1974) či *Oldřich a Božena* (1984).

procesů.¹⁸⁵ Na jejich počátku stála všeobecně rozšířená a poměrně banální pověra související se znesvěcením hostie. Pověřivost tehdejšího nevzdělaného prostého lidu však byla klasifikována jako zločin čarodějnictví. Vzápětí tak došlo k rozpoutání strašné procesní mašinérie, jejímž hnacím „motorem“ nebyla primárně bohubilá činnost, nýbrž ziskuchtivost a krátkozraká vidina obohacení nejen vrchnosti, ale též jednotlivých členů inkvizičního tribunálu. Tato teorie je pak reálně podložena faktem, že většina obětí zdejšího čarodějnického pronásledování pocházela z majetnějších vrstev.¹⁸⁶

Vávru však více než vlastní příběh zaujal spíše mechanismus těchto procesů. Pozastavil se zejména nad tím, jak mohlo vůbec k něčemu takovému dojít – lidé, kteří zcela jistě nikdy nečarovali, se v průběhu soudního řízení nechali zmanipulovat do té míry, že se nakonec přiznali i k něčemu, co nespáchali a nadto ještě prosili o nejpřísnější potrestání. V souvislosti s tím se Vávrovi okamžitě vybavily politické procesy z 50. let.¹⁸⁷ Podobnost tu byla značná. Díky tomu se také rozhodl toto téma filmově zpracovat a to i přesto, že ho Kaplický upozornil na možné problémy s ideologickými orgány.¹⁸⁸ To však Vávru nezajímalo. Problematikou severomoravských čarodějnických procesů se nadchl a chtěl se o nich dozvědět co nejvíc podrobností. Kaplický mu proto poradil, aby se obrátil na odborníka. Sám mu doporučil šumperského archiváře Františka Spurného, s nímž během psaní *Kladiva na čarodějnice* spolupracoval. Jak již bylo řečeno, vycházel tak především z autentických pramenů, které podrobně studoval. Své poznatky pak vlastně jen shrnul a interpretoval prostřednictvím popisného líčení, které je pro všechna jeho díla typické. Vávra byl na tom v podstatě dost podobně. Stejně jako Kaplický se osobně vypravil do Velkých Losin, kde se ubytoval přímo na zámku. Zde mu pak výše jmenovaný František Spurný přeložil během jednoho měsíce celkem 180 stran původních

¹⁸⁵ JAROŠ, Jan, *Otakar Vávra se zasloužil o film*, In: Otakar Vávra. 100 let, Praha 2011, s. 185–186; ŘEZŇÍKOVÁ, s. 6; KUČERA, s. 163.

¹⁸⁶ JAROŠ, s. 186.

¹⁸⁷ VÁVRA, Otakar, *Podivný život režiséra. Obrazy vzpomínek*, Praha 1996, s. 260.

¹⁸⁸ Jednalo se o Kaplického osobní zkušenost. Sám měl totiž s režimem při vydání *Kladiva na čarodějnice* problémy.

soudních protokolů,¹⁸⁹ které byly psány brkem a ve staré němčině. Zachycovaly konkrétní otázky soudců a odpovědi vyšetřovaných, popřípadě svědků. Na základě překladu těchto autentických procesních zápisů pak Vávra začal psát scénář, na němž spolupracoval ještě s Ester Krumbachovou. Zároveň pořídil první záběry velkolosinských exteriérů.¹⁹⁰

Scénář byl dokončen v roce 1968, poté mohl Vávra přistoupit k vlastní filmové adaptaci *Kladiva na čarodějnice*. Na rozdíl od spisovatele však měl jednu obrovskou nevýhodu – v rámci filmu totiž neměl tolik prostoru jako autor románu ve své knize. Zkušený režisér si toho byl vědom. Zaměřil se proto podrobněji spíše na mechanismus procesů, který ho tolik fascinoval. Snažil se divákovi přiblížit způsob, jakým docházelo ke zlomení vyšetřovaného člověka a ztrátě jeho osobnosti do takové míry, že se nakonec přiznal k jakékoli absurdnosti a prakticky prosil o smrt. Vávrovi nešlo jenom o samotný příběh nevinných lidí, kteří byli vtaženi do uměle vykonstruovaných procesů tak, jak to ve svém románu popsal Václav Kaplický. Chtěl upřesnit jeho vyznění a upozornit na podobnost s politickými procesy z 50. let. Dějovou linii původního románového zpracování však Vávra nezměnil. Odchýlil se pouze v některých konkrétních detailech.¹⁹¹ Například zcela vypustil činnost šumperského inkvizičního tribunálu, jehož jediným reprezentantem je ve filmu knížecí soudce František Ferdinand Gaup. Ten však zasedl jako jeden z přísedících ve Velkých Losinách. Tuto poměrně zásadní filmovou odchylku lze nicméně vzhledem k časově omezeným možnostem snímku¹⁹² pochopit. Obdobným způsobem si Vávra rovněž poupravil zatčení Sattlerovy rodiny a některých dalších protagonistů. Z dochovaných pramenů a odborné literatury, stejně jako z Kaplického románu, totiž jednoznačně vyplývá, že byla nejprve zadržena Marie Sattlerová. Teprve o dva roky později se ve vězení ocitl i její manžel Kašpar a mladší dcera Alžběta, zvaná Lízl.¹⁹³ Režisér však nechal spolu s barvířkou

¹⁸⁹ Celkem se dochovalo 290 stran čarodějnických soudních spisů.

¹⁹⁰ JAROŠ, s. 186; VÁVRA, s. 260–261.

¹⁹¹ JAROŠ, s. 186–187.

¹⁹² Film je dlouhý 103 minuty.

¹⁹³ Pod tímto jménem se objevuje i ve Vávrově filmu.

zatknout v listopadu 1679 také její výše uvedenou dceru. Zároveň byla v této době zadržena také hospodyně šumperského děkana, Zuzana Voglicková. Barvíř Sattler měl možnost uprchnout, ale neudělal to. O několik měsíců později skončil ve vězení i on. Spolu s ním byl rovněž zatčen mydlář Přerovský, hejtman Vinarský, lesmistr Zeidler a rentmistr Meyer.¹⁹⁴

Zatýkáni, mučení, monotónní odříkávání naučených lživých frází, vynucená doznání a hořící hranice – to jsou emočně silné motivy, které se ve filmu často opakují. Odkazují přitom na beznaděj, respektive bezvýchodnost celé situace, když se bezohledný a chamtivý inkvizitor Boblig pustí do práce. Vávra upozornil především na lhostejnost či zbabělost těch, kteří mu mohli v jeho řádění zabránit nebo ho alespoň včas zastavit. Zejména díky tomu bylo možné, aby chamtivost a vypočítavost v tomto případě zvítězily nad poctivostí. Zároveň se režisérovi podařilo vystihnout ponížení člověka, který je nakonec zbaven i posledních zbytků své důstojnosti.¹⁹⁵ Ve filmu je to názorně ukázáno prostřednictvím skutečně strhující scény, v níž kat během výslechu vysvlékne zmučenou Zuzanu Voglickovou do naha před celým inkvizičním tribunálem, aby mohl inkvizitorův pomocník hledat na jejím mladém a krásném těle usvědčující d'áblovo znamení. Obnažení před cizími lidmi bylo v tehdejší prudérní době pro ženu opravdu velice ponižující a stresující – v některých případech se dokonce uvádí jako jedna z forem psychického mučení.¹⁹⁶ Z této jedné scény je zároveň patrná rezignovanost zmučené a ponížené farské kuchařky, neboť nemá ani nejmenší snahu zakrýt si ňadra dlouhými vlasy, stejně tak se ani nebrání Ignácovým dotekům. Emocionální síla těchto několika strhujících záběrů měla rovněž zastínit zobrazovanou nahotu, která byla v kinematografii ještě na konci 60. let tabu. Mimo to zachytil Vávra ve svém snímku ještě další způsob, kterým bylo v novověku možné ponížit ženu – totiž ostříháním jejích dlouhých vlasů.

Jak již bylo řečeno, režisér se zaměřil především na samotnou metodu procesů. Prostřednictvím podrobného popisu tehdy naprosto běžné soudní praxe

¹⁹⁴ *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969); NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 45–46; SLUŠNÝ, s. 100–101; KOČÍ, s. 105–110 a 120; FRANCEK, s. 158 a 160.

¹⁹⁵ JAROŠ, s. 187–188; BALAJKA, s. 5.

¹⁹⁶ ŠINDELÁŘ, s. 189–190.

tak dnešnímu divákovi nabídl v podstatě hrůzu nahánějící podívanou. Ve filmu kromě obecného způsobu, jakým byly vedeny výslechy a zapisovány výpovědi vyšetřovaných, ukázal také samotný průběh mučení. Do nejmenších detailů zobrazil zejména první dva stupně tortury – nasazování palečnic, které sloužily k drcení prstů na rukou, a španělských bot, které svým tlakem rozmačkávaly lýtka a lámaly holenní kosti. V případě zatvrzelé kořenářky Doroty Davidové a statečného děkana Lautnera zachytil rovněž třetí a nejtěžší stupeň mučení – natahování na žebřík, při němž nezdědka docházelo i k vymknutí kloubů.¹⁹⁷ Výše zmiňovaná stará Davidka měla na následky této tortury zemřít. Tak je to alespoň uvedeno v odborné literatuře a v Kaplického románu. Vávra se tím však příliš neřídil, respektive osud zatvrzelé Davidové poupravil tak, aby byl pro diváka zajímavější – poté, co se stará kořenářka a domnělá čarodějnice ve své cele rozkřičela, že byla na Petrových kamenech se samotným inkvizitorem, nařídil Boblig katovi, aby ji umlčel. Ten poslechl a stařenu na místě uškrtil.¹⁹⁸

Hlavní děj příběhu Vávra nezměnil, naopak, snažil se ho co nejvíce přidržet, mnohdy až do nejmenších detailů. Díky tomu se také jedná o poměrně přesnou adaptaci Kaplického románu. I přesto je však možné zaznamenat v tomto filmovém zpracování určité rozdíly či nedostatky. Jedním z nich je nepříliš snadná orientace mezi jednotlivými postavami – nezasevěný divák v podstatě neví, kdo je kdo. Režisér totiž jednotlivá jména zmiňuje až v průběhu filmu, tedy převážně poté, co se již většina postav na scéně několikrát objevila. Zcela jinak také Vávra pojal vztah mezi šumperským děkanem Lautnerem a jeho hospodyní Zuzanou Voglickovou. Na rozdíl od Kaplického, který jej vylíčil jako absolutně čistý a nevinný, filmař mu vtiskl prostřednictvím zakázaného a utajovaného milostného poměru nádech erotiky. S tím však spisovatel zásadně nesouhlasil.¹⁹⁹ Také horlivý sobotínský farář Schmidt, obecně považovaný za hlavního strůjce severomoravských procesů, nebyl ve filmu prezentován jako fanatický lovec čarodějnic. Vávra jeho postavu zobrazil velice lidsky – již první

¹⁹⁷ JAROŠ, s. 188; SLUŠNÝ, s. 149–151 a 137–139.

¹⁹⁸ *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

¹⁹⁹ KAPLICKÝ, s. 193 a 138–139; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969); KUČERA, s. 163.

exekuce, při níž odsouzené ženy volaly z hořící hranice, že jsou nevinné, udělala na Schmidta velice silný dojem. Uvědomil si, co svou horlivostí způsobil a snažil se to zastavit. Jeho úsilí však bylo marné. Režisér mu proto věnoval jeden z posledních záběrů celého filmu, v němž sobotínský farář prosí Boha za odpuštění. Má velké výčitky svědomí, a tak svou prosbu nakonec přehodnotí: „*Ne, neodpouštěj naše viny, ani jim, ani mně, protože jsme ve tvém jménu zhřešili proti člověku*“.²⁰⁰

Z této scény je zároveň jasně patrné, že se konec Vávrova filmu nepatrně liší od své románové předlohy. Kaplického knihu uzavírá epilog, v němž autor po smrti Lautnera čtenáři stručně nastínil další průběh zdejších čarodějnických procesů, kterým padlo za obět' více než sto lidí. Vlastní filmové zpracování však končí výše zmiňovanou scénou s farářem Schmidtem, posledním záběrem na hořící hranici a ironickým titulkem, který divákovi sděluje, že se inkvizitor Boblig dožil v klidu a blahobytu vysokého věku a dokonce se stihl ještě oženit. K obrazu svému si režisér poupravil také začátek filmu, v němž sice stejně jako Kaplický upozorňuje diváka na některé důležité postavy,²⁰¹ nicméně nečiní tak na svatební hostině Marie Sattlerové,²⁰² jako to ve své knize udělal spisovatel. Vávra zvolil raději kostel, v němž se místní lidé pravidelně scházejí v rámci bohoslužeb. Výběr tohoto místa nebyl samozřejmě náhodný – filmař ho zároveň využil pro inkriminovaný incident s hostií.²⁰³ V rámci časově omezených možností snímku „urychlil“ režisér také smrt losinského faráře Königa, který jako jeden z mála místních protestoval proti Bobligově činnosti. Inkvizitor ho proto obvinil z čarodějnictví stejně jako šumperského děkana Lautnera. V důsledku toho byl König zbaven své funkce zpovědníka u losinských odsouzených a roku 1682 byl dokonce přeložen na jinou faru, kde nedlouho poté zemřel. Tak je to alespoň uvedeno v odborné literatuře.²⁰⁴ Sám Kaplický si

²⁰⁰ *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

²⁰¹ Vávra zachycuje Kašpara, Marii a Lízl Sattlerovi, Zuzanu Voglickovou, mydláře Přerovského, knížecího soudce Gaupa, lázeňskou Tobiášovou s dětmi, žebračku Schuchovou či bývalého knížecího soudce Huttera.

²⁰² Starší dcera manželů Marie a Kašpara Sattlerových.

²⁰³ *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969); KAPLICKÝ, s. 297–303 a 5–12.

²⁰⁴ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 40; ŠINDELÁŘ, s. 196.

v případě této nečekané smrti mladého losinského faráře vypomohl vlastní fantazií – v jedné z kapitol popsal jeho úmrtí následovně: „Zemřel náhle několik dní potom, co mu starý Florián přijel povědět o osudu šumperského děkana. Začalo ho náhle bolet v pravém boku, dávil. Bolesti se stupňovaly, horečka rostla. Jedna bába radila studené, druhá teplé. Než paní hraběnka poslala svého doktora, faráře už nebylo mezi živými“.²⁰⁵ Vávra nicméně neměl na Königovo několikadenní umírání ve svém filmu dostatek prostoru, proto ho nechal zemřít bezprostředně poté, co se dozvěděl, že ho již hraběnka Gallová odmítá dále chránit před pomstychtivým inkvizitorem. Z rozrušení ranila mladého faráře mrtvice. Za zmínku rovněž stojí postava lázeňské Doroty Tobiášové, jejíž jméno však v seznamu losinských a šumperských odsouzených vůbec nefiguruje. Ve filmu i přesto nahradila jednu ze skutečných a doložených obětí zdejších procesů, vikýřovickou mlynářku Marinu Züllichovou, o níž se režisér ve svém snímku naopak ani v nejmenším nezmínil.²⁰⁶

Vlastní děj je též prokládán úryvky o čarodějnicích a jejich rejdech ze slavného raně novověkého démonologického spisu *Malleus maleficarum* (*Kladivo na čarodějnice*). Jak již bylo řečeno, tato kniha, jejímiž autory byli dva němečtí dominikáni, Institoris a Sprenger, pojednává nejen o čarodějnicích, jejich moci a sabatech, ale také o jejich dopadení a zvláště pak usvědčení. Svými názory na zločin čarodějnictví ovlivnila prakticky celou Evropu na dalších tři sta let od svého vydání v roce 1486. Počeštělý název této publikace pak použil Václav Kaplický pro pojmenování svého románu, který se stal posléze literární předlohou pro jeden z nejlepších²⁰⁷ a nejznámějších Vávrových filmů.²⁰⁸

Celkovému charakteru tohoto působivého snímku měly podle Vávry nejvíce odpovídat spíše ponuré tlumené barvy. Jelikož však nebyl českými kameramany dostatečně přesvědčen o jejich zvládnutí, rozhodl se točit černobíle.

²⁰⁵ KAPLICKÝ, s. 236.

²⁰⁶ *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

²⁰⁷ V rámci přehlídky českých a slovenských filmů na filmovém festivalu Finále v Plzni bylo vybráno a oceněno celkem deset nejlepších filmů z 60. let. Vávrovo *Kladivo na čarodějnice* bylo mezi nimi.

²⁰⁸ JAROŠ, s. 185; KOČÍ, s. 13; SALLMANN, s. 32; VÁVRA, s. 319; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

Pro větší autentičnost využil při natáčení také barokní architekturu ve Velkých Losinách – především tu zámeckou. Ponurou atmosféru zdejších čarodějnických procesů dokreslila rovněž hudba Jiřího Srnky a text úvodní vojenské písně, který napsala již zmiňovaná Ester Krumbachová.²⁰⁹ Excelentní však byly především herecké výkony. Chamtivého, bezohledného a sadistického inkvizitora Bobliga z Edelstadtu přímo bravurně ztvárnil národní umělec Vladimír Šmeral, který své postavě vtiskl nenapodobitelnou oplzlost a požívačnost zatrpklého starce, který se po letech znovu chopil svého oblíbeného ničitelského řemesla. Celkový dojem z jeho osobnosti umocňuje zejména Šmeralův chraplavý hlas. Bobligova mravně silného a vzdorovitého protivníka, na konci však poraženého šumperského děkana Lautnera zpodobnil laureát státní ceny a zasloužilý umělec, slovenský herec Elo Romančík. V jeho podání je postava zmiňovaného duchovního natolik ušlechtilá, až je v podstatě vůči zákeřnému inkvizitorovi bezbranná. Tím však zároveň předjímá svůj budoucí mučednický osud.²¹⁰ Za zmínku nicméně stojí i některé další herecké výkony, například Soni Valentové, představitelky mladé a krásné farské kuchařky Zuzany Voglickové, Josefa Kemra alias Bobligova pomocníka Ignáce, či Eduarda Cupáka, jenž ztvárnil horlivého sobotínského faráře, v podstatě hlavního strůjce celých procesů, Eusebia Schmidta.

Jak již bylo řečeno, hlavní Vávrovou motivací kromě vlastního tragického příběhu, byla očividná analogie s politickými procesy v 50. letech. Výpovědi domnělých losinských a šumperských čarodějnic mu připomněly nazpaměť nacvičená slova odsouzeného a popraveného Rudolfa Slánského. Na tuto podobnost, ale především na způsob, jakým bylo možné člověka zlomit a zmanipulovat, chtěl Vávra poukázat i ve svém filmu. Díky tomu byl snímek ze strany komunistického režimu podroben ostré kritice. Novinář Jan Kliment dílo ohodnotil slovy: „*Politicky chybný záměr porušil výsledek natolik, že je lépe přejít jej zapomenutím*“.²¹¹ Vávra to však nemínil vzdát. Trval na svém, že jde o čistě historickou skutečnost bez jakýchkoli postranních úmyslů. Film nakonec

²⁰⁹ JAROŠ, s. 187; VÁVRA, s. 261; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

²¹⁰ JAROŠ, s. 188.

²¹¹ Tamtéž, s. 187.

zakázaný nebyl, pouze se nesměl promítat v centru Prahy. Diváky to nicméně neodradilo. Jezdili na pražskou periferii i do okolí hlavního města, takže v období krátce po premiéře, která se konala 23. ledna 1970, dosáhla návštěvnost Vávrova snímku celkem půldruhého milionu diváků.²¹² Sám Kaplický však s filmovým zpracováním příliš spokojen nebyl. Nelíbila se mu čistě samoučelná erotičnost v některých scénách. K výsledku Vávrovy práce se spisovatel vyjádřil slovy: „*Když se při premiéře hned na začátku filmu zjevily ty zadky nahých ženských, nevěřil jsem svým očím*“.²¹³

3.3 Další zpracování severomoravských čarodějnických procesů

Románem Václava Kaplického se kromě režiséra Otakara Vávry nechal inspirovat také dramaturg Michal Lázňovský. Vznikla tak divadelní hra s názvem *Upálení Kryštofa Lautnera v Mohelnici L. P. 1685*, která měla svou premiéru 12. května 1979 v Severomoravském divadle v Šumperku, kde zmiňovaný dramatik tou dobou působil. Přestože se Kaplického román stal hlavním podnětem k napsání této hry, nebyl pro Lázňovského jediným zdrojem potřebných informací. Kromě *Kladiva na čarodějnice* vycházel dramaturg rovněž z dochovaných materiálů, především ze dvaasedmdesáti stránkového procesního protokolu, který již sám o sobě působí jako drama.²¹⁴ Oproti Kaplickému byl však v nevýhodě – v rámci divadelní hry totiž neměl tolik prostoru jako romanopisec, aby mohl podrobněji vykreslit prostředí konce 17. století, v němž se čarodějnické procesy na severní Moravě odehrávaly.

Lázňovský se proto zaměřil pouze na jakési vrcholné okamžiky Lautnerova života – jeho zatčení, procesní řízení, které bylo posléze doprovázeno stále častějšími útrpnými výslechy, a především jeho odsouzení. Divák, který nečetl Kaplického román, by mohl mít nicméně problém orientovat se v ději, který je rozvíjen retrospektivním způsobem, tedy od konce k začátku. Rovněž vztah šumperského děkana a jeho hospodyně je v dramatu zkreslen. V *Kladivu*

²¹² SARVAŠ, Rostislav, *Kladivo na všechny režimy aneb Setkání s „čarodějem“*, In: Otakar Vávra. 100 let, Praha 2011, s. 108; PLAVCOVÁ, Alena, *Obědval jsem s Goebbelsem*, In: Otakar Vávra. 100 let, Praha 2011, s. 128; VÁVRA, s. 261.

²¹³ KUČERA, s. 163.

²¹⁴ RUSINSKÝ, s. 69.

na čarodějnice autor jasně zdůrazňuje Lautnerův otcovský vztah k mladé a krásné Zuzaně Voglickové, naproti tomu u Lázňovského je patrný spíše erotismus.²¹⁵ Další rozdíl je patrný v zobrazení postavy hrůzného inkvizitora Bobliga. Dramatik ho ztvárnil jako „zuřivého fanatika, jdoucího mimo všechny osobní zájmy, zatímco z románu víme – a spisy tomu nasvědčují – že šlo o nízkou, chamtivou, chlípně stařeckou kreaturu, což byl věrohodnější protihráč spravedlivého Lautnera“.²¹⁶ Zároveň se také Lázňovskému nepodařilo zachytit ono prostředí plné strachu. Nezmiňuje se ani o tom, co všechno předcházelo procesu se vzdělaným a obecně velmi oblíbeným šumperským duchovním. Logicky tak nemůže vyplynout skutečná Lautnerova odvaha. Po jazykové stránce je rovněž možné spatřovat určité nedostatky, neboť jsou během rozhovorů jednotlivých postav často používány termíny z druhé poloviny 20. století. Nicméně i přesto se ve hře objevuje několik znamenitých, silných až vyhrocených scén – například střet biskupského sekretáře s inkvizitorem Bobligem, při němž je chamtivému soudci čarodějnic naznačeno, že není tak všemocný, aby sám nemohl skončit na hranici.²¹⁷ Nejedná se sice o vrcholné dramatické dílo, dokonce není ani příliš známé, přesto však v souvislosti se severomoravskými procesy stojí za zmínku.

Jako další se touto problematikou inspiroval také Jiří František Šváb, který vytvořil sérii obrazů a básní, inspirovaných čistě velkolosinskými čarodějnickými procesy. Z nich pak vznikla výstava pod názvem *Inkviziční procesy – Třináctero říkání o lidském utrpení ve Velkých Losinách v letech 1678–1692*. Autor napsal celkem třináct chronologicky po sobě jdoucích básní, které stručně a jasně vystihují průběh čarodějnického pronásledování na žerotínském panství. Šváb v nich popsal to nejpodstatnější – beznaděj obviněných žen, opakující se útrpné výslechy a konečně také samotné vykonání rozsudku smrti. Neopomenul přitom zmínit nejen klíčovou postavu inkvizitora

²¹⁵ KAPLICKÝ, s. 193; RUSINSKÝ, s. 69.

²¹⁶ RUSINSKÝ, s. 70.

²¹⁷ Tamtéž, s. 69.

Bobliga,²¹⁸ ale také neméně důležitého losinského kata Jokla.²¹⁹ Konkrétní jména vyšetřovaných či odsouzených nicméně neuvedl. V jedné z básní však zachytil atmosféru strachu, která se během procesů rychle rozšířila po celém kraji. Zároveň, pravděpodobně pro větší autentičnost, napsal některé z veršů latinsky, avšak bez překladu.²²⁰ Ke každé básni pak namaloval dva nebo tři obrazy, které svým motivem, barvami²²¹ a kompozicí odpovídají příběhu. Této práci se věnoval několik let, neboť, jak sám říká, bolest není lehké malovat. V rámci výstavy rovněž vznikla útlá publikace, která obsahuje všechny výše zmiňované verše a s nimi související obrazy.²²²

Novinkou z roku 2014 je románové zpracování severomoravských čarodějnických procesů od Michaela Webera²²³ s názvem *Zpověď inkvizitora*. V porovnání s Václavem Kaplickým a jeho *Kladivem na čarodějnice* se jedná o bezesporu obsáhlejší dílo a to nejen co do počtu stran,²²⁴ ale také z hlediska obsahového. Weber se totiž v knize zaměřil i na procesy, kterým Kaplický věnoval ve svém díle jen minimální nebo prakticky žádnou pozornost. Autor se snažil vyzdvihnout především osud statečného pláteníka Jindřicha Peška²²⁵ a losinského faráře Tomáše Königa. Rovněž připomenul čtenáři i několikaletý marný boj oblíbeného šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera, proces s rodinou Sattlerových či mydlářem Přerovským. Neopomenul ani osudy některých dalších, méně významných obětí – například Jana Bedřicha Koppa, Alžběty Moserové, Evy Umblaufové, Růženy Schnaubelové²²⁶ a mnohých jiných.

²¹⁸ V básních figuruje pouze jako Heinrich.

²¹⁹ Vlastním jménem Jakub Hay.

²²⁰ ŠVÁB, Jiří František, *Inkviziční procesy. Trináctero říkání o lidském utrpení ve Velkých Losinách v letech 1678–1692*, Olomouc 2009, s. 4, 12 a 20.

²²¹ Výtvarník používal převážně černou a červenou barvu.

²²² Tamtéž, s. 1–27.

²²³ Mezi jeho další literární díla patří erotický román *Deník prostitutky* s podtitulem *Dvojitý život paní Ester* z roku 2012 a dva historické romány *Neronův Řím – Neřest a smrt ve věčném městě* (2012) a *Nero a smrt – Řím v krvi a plamenech* (2014).

²²⁴ Kaplického *Kladivo na čarodějnice* čítá celkem 303 stran, v případě Weberovy *Zpovědi inkvizitora* je to 478 stran.

²²⁵ Ve Weberově románu uváděn pod svým německým jménem Peschke.

²²⁶ Ta si jako jediná smrt skutečně zasloužila, neboť otrávila manželku i děti svého pána, se kterým měla milostný poměr. WEBER, Michael, *Zpověď inkvizitora*, Brno 2014, s. 280–282, 303–304, 319, 365–366, 393–394.

Weber, stejně jako Kaplický, vycházel při psaní svého románu primárně z dochovaných pramenů. Současně čerpal inspiraci a další potřebné informace z odborné literatury, zejména pak z publikací Drahomíra Polácha *Kniha o nevíře* a *Kauza Geschaderův dům*. S tímto šumperským historikem navíc osobně spolupracoval. Pomoc a cenné rady mu poskytli také Miroslav Koudela, Michaela Neubauerová či Alena Babuňková. Při práci se Weber rovněž opíral o knihy, články a poznámky Františka Spurného, Josefa Kočího, Bedřicha Šindeláře, Rudolfa Zuberu, Franze Harrera, Vítězslava Zemana, Václava Medka a některých dalších badatelů. Klíčovým pramenem pak pro jeho román byla dochovaná osobní korespondence a poznámky samotného inkvizitora Bobliga.²²⁷

Sám autor upozornil čtenáře na to, že jde čistě o beletrii, nikoliv o odbornou historickou práci, a to i přesto, že se spisovatel snažil co nejvěrněji zachytit a interpretovat skutečnost. Jedná se o příběh, jehož hlavním hrdinou není v tomto případě ani děkan Lautner, ani inkvizitor Boblig, nýbrž František Ferdinand Gaup, knížecí soudce a posléze i jeden z přísedících šumperského inkvizičního tribunálu. Jeho životní osudy se tak staly hlavní osou celého románu, který Weber pojal v podstatě jako soudcovu otevřenou zpověď – odtud také název knihy. V autorově podání má vlastní historický příběh psaný v ich-formě představovat Gaupovy autentické vzpomínky, které měl vlastnoručně sepsat nedlouho před svou smrtí v roce 1713 a které měly být objeveny v roce 1995 při rekonstrukci Geschaderova domu. V souvislosti s tím je pak celý román pojat coby překlad zmiňovaného rukopisu,²²⁸ jímž byl v roce 2009 pověřen jistý nejmenovaný historik a badatel. Tak to alespoň vyplývá nejen z úvodu, ale především ze závěrečného epilogu, v němž spisovatel mimo jiné vylíčil také historikovy depresivní pocity, které v něm Gaupovy chmurné paměti vyvolaly.²²⁹ Úvod i závěr jsou nicméně zcela fiktivní. Samotný děj byl pro větší přehlednost

²²⁷ Tamtéž, s. 479.

²²⁸ Z části měl být psaný německým kurentem, z části latinsky.

²²⁹ Tamtéž, s. 6–14 a 474–479.

rozdělen do dvou částí.²³⁰ V té první vystupoval Weberův hlavní hrdina především jako pouhý pozorovatel, ve druhé se již sám stal vykonavatelem.

Při čtení je jasně patrná především autorova spolupráce s již zmiňovaným šumperským historikem Drahomírem Poláchem. Zároveň je stejně tak očividná jeho inspirace Václavem Kaplickým či Otakarem Vávrou. Románový popis jednotlivých čarodějnických případů pak z velké části odpovídá problematice severomoravských procesů tak, jak ji ve svých odborných publikacích pojal a prezentoval výše jmenovaný historik Polách. Právě na základě jeho knih a rad neopomenul Weber ve svém díle upozornit na průtahy, ke kterým došlo v případě procesu s obviněnou Marií Sattlerovou, vůbec první šumperskou obětí zdejšího čarodějnického pronásledování. Manželka bohatého barvíře byla zatčena na konci listopadu 1679 na základě četných denunciací, které proti ní inkvizitor nashromáždil ve Velkých Losinách. Následovaly první výslechy, během nichž trvala tato tehdy již šedesátiletá žena na své nevině. Zároveň se dožadovala osobní konfrontace s osobami, které ji měly obvinít nejen z čarodějnictví, ale především z účasti na čarodějnických sabatech, které se pravidelně konaly na Petrových kamenech. V prosinci téhož roku bylo barvířce vyhověno. Sattlerová však dokázala obstát i tváří v tvář domnělým losinským čarodějnicím. Kníže Karel Eusebius z Lichtenštejna, tehdejší majitel města Šumperka, se proto rozhodl celý proces pozastavit. Navíc si nechal k celému případu vypracovat nezávislý právní posudek. Jeho autor, olomoucký právník Jan Pavel z Gaaru, v něm odsouhlasil dosavadní postup vůči obviněné, nicméně nedoporučoval použít proti ní právo útrpné. Navrhoval spíše prohledat její dům a vyslechnout čeled'. Knížeti mimo jiné zdůraznil, že se v žádném případě nemá vzdávat práva na svou poddanou. Vyjádření právního znalce tak vyznělo ve prospěch Sattlerové, což významně přispělo k protahování knížecího rozhodnutí v celé této věci. O pokračování procesu musel nakonec rozhodnout sám císař Leopold I., který tak učinil až v roce 1681 na naléhání pražského apelačního soudu, jenž byl

²³⁰ Kniha první s názvem *Ďáblův soudce* a kniha druhá s názvem *Ďáblův smích*. Každá část je dále rozdělena na deset kapitol.

o průtazích ve výše zmiňovaném soudním řízení informován od hraběnky Gallové a inkvizitora Bobliga.²³¹

Podobně věnoval Weber značnou pozornost často opomíjenému procesu s Janem Bedřichem Koppem či tragickému osudu losinského zámeckého sklepmistra Stubenvolla. Kopp byl hlavním podezřelým z krádeže srdce Alžběty Juliány, hraběnčiny zesnulé švagrové. Zmiňované srdce mělo být údajně zneužito k čarodějným kejkším. Proti Koppovi navíc svědčila i jeho vlastní matka. Přestože byl po značných peripetiích²³² nakonec přece jen zatčen, o necelý rok později se mu podařilo z losinského vězení uprchnout. Stubenvoll však takové štěstí neměl. Nejpravděpodobnějším důvodem k jeho vyšetřování bylo zřejmě přátelství s výše jmenovaným Koppem. Stubenvoll měl nicméně přímo panickou hrůzu z mučení, proto se také ihned po zatčení pokusil spáchat sebevraždu. Jeho plán zabít se ještě před začátkem vlastního procesu však nevyšel. Přesto se mu ale podařilo v následujících několika měsících z vězení uprchnout. Ani to však není možné považovat za úspěch, neboť byl velmi brzy znovu dopaden a o další rok později zaživa upálen.²³³

Po vzoru historika Polácha upozornil autor čtenáře na případ Růženy Schnaubelové, osmnáctileté dívky z Bukovic. Pravděpodobně byla mezi všemi těmi odsouzenými jediná, která si svou smrt podle tehdejšího práva skutečně zasloužila. Otrávila totiž manželku a dvě malé děti vernířovického sedláka Jiřího Klappera, u něhož sloužila. Příčina jejího činu je nejasná. Jednou z možností je milostný poměr, který Schnaubelová s Klapperem udržovala. Dalším možným důvodem je také údajný konflikt, ke kterému mělo mezi mladou dívkou a manželkou sedláka dojít při předení. Ať tak, nebo tak Schnaubelová byla nakonec za svůj zločin potrestána. Ještě předtím však stihla ve vězení otěhotnět se žalářníkem Simonem Friedrichem, který měl být kvůli tomu dokonce

²³¹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 45; ŠINDELÁŘ, s. 197; WEBER, s. 159, 180–181, 189–192, 213–214 a 280.

²³² Obviněný Kopp v té době nepobýval na žerotínském panství. Působil jako hejtman v Kladsku, nicméně i přesto zůstal i nadále poddaným hraběnky Gallové. Ta posléze využila svého práva požádala o jeho vydání.

²³³ KOČÍ, s. 103–104; ŠINDELÁŘ, s. 192; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 39; WEBER, s. 191, 214–215 a 285–286.

popraven.²³⁴ Schnaubelová byla v roce 1682 odsouzena k trestu smrti, vzhledem k jejímu těhotenství však byla její exekuce odložena. V březnu 1683 se jí narodil chlapec, který však již v listopadu téhož roku zemřel. Teprve poté byla vražedkyně Růžena Schnaubelová popravena.²³⁵

V rámci spolupráce s již několikrát jmenovaným šumperským historikem se Weber ve svém románovém zpracování rovněž několikrát zmínil o tzv. lesních kazatelích, na které Drahomír Polách v souvislosti se severomoravskými čarodějnickými procesy vždy upozorňuje. Jak již bylo řečeno, jednalo se o luterány, kteří v době rekatolizace přicházeli ze Slezska na Moravu, kde v blízkosti Petrových kamenů sloužili tajné evangelické mše. Světla z těchto zakázaných bohoslužeb bylo s největší pravděpodobností možné po setmění spatřit v širokém okolí. Díky tomu nejspíš vznikla ona představa o Petrových kamenech coby místě konání pověstných čarodějnických rejdů. Tak alespoň zněla lidová tradice.²³⁶ Autor ve svém díle rovněž několikrát upozornil na události, které se odehrály ještě před začátkem čarodějnických procesů – myšlena je především poddanská vzpoura z roku 1659 ve Velkých Losinách a šumperský požár z roku 1669.²³⁷

Inspirace Kaplickým, potažmo Vávrou, je u Webera zcela jasně patrná zejména prostřednictvím lechtivé historky o čarodějnici, která v ptačím hnízdě na vysokém košatém stromě schraňovala mužská přirození, která odňala svým milencům po pohlavním styku. Mohla jich tam mít zhruba dvacet. Údy byly jako živé, pohybovaly se a čarodějnice je dokonce krmila zrním. Jednou přišel ke stromu muž – nešťastník, který rovněž přišel o své přirození – vylezl nahoru a vzal si ten největší úd, který měl dříve, zcela překvapivě, patřit jednomu velmi zbožnému duchovnímu. V případě Kaplického nebo Vávra *Kladiva na čarodějnice* vyprávěl tuhle historku inkvizitor Boblig pro pobavení panstva během opulentní hostiny, která následovala po upálení prvních usvědčených

²³⁴ Simon Friedrich byl v roce 1682 skutečně popraven, nicméně důvod jeho exekuce je s největší pravděpodobností jiný.

²³⁵ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 41; WEBER, s. 319 a 332–333.

²³⁶ Tamtéž, s. 33; tamtéž, s. 25 a 27.

²³⁷ Tamtéž, s. 32 a 45; tamtéž, s. 55, 196 a 197.

čarodějnic. Weberův román se však v tomto zcela jednoznačně liší. Na rozdíl od obou výše zmiňovaných zpracování nezaznává ve *Zpovědi inkvizitora* uvedená historika z úst Bobliga, nýbrž z úst Alžběty Gaupové, manželky Weberova ústředního hrdiny.²³⁸

Zcela evidentní je také vliv samotného Vávra filmu. Spisovatel se jím nechal inspirovat v případě jednoho z výslechů zatvrzelé Doroty Davidové, která se zpočátku odmítala k čemukoliv dobrovolně doznat. Nakonec se však přece jen inkvizitorovu nátlaku podvolila a přiznala svou účast na čarodějnickém sabatu na Petrových kamenech. Když pak byla tázána, koho dalšího tam ještě viděla, odpověděla, stejně jako ve Vávrově snímku, že samotného Bobliga. Druhého dne byla nalezena ve své cele mrtvá.²³⁹ V rámci inkvizičního procesu s výše jmenovanou starou kořenářkou, žebračkou Marynou Schuchovou a porodní bábou Dorotou Groerovou upozornil Weber ještě na vikýřovickou mlynářku Marynu Züllichovou,²⁴⁰ která byla zatčena spolu s nimi. Z této informace jednoznačně vyplývá, že i v tomto případě musel spisovatel primárně vycházet z dochovaných pramenů a odborné literatury. Kaplický se sice ve své knize o Züllichové rovněž zmínil, nicméně nikoli v souvislosti se znesvěcením hostie, ale až později při zatýkání dalších osob obviněných z čarodějnictví. Vávra naopak tuto postavu ve svém filmu vůbec neuvádí.²⁴¹

Při interpretaci soudního procesu s oblíbeným šumperským děkanem Kryštofem Aloisem Lautnerem vycházel Weber, kromě informací získaných z archivních pramenů a odborné literatury, také z románového, potažmo filmového zpracování této problematiky. Autorův popis klíčových životních okamžiků zmiňovaného duchovního se tak v mnohém shoduje s pojetím dvou výše jmenovaných národních umělců. Zásadně se liší pouze v jediném – Weber totiž na rozdíl od Kaplického a Vávry zcela správně upozornil čtenáře na skutečnost,

²³⁸ KAPLICKÝ, s. 175; WEBER, s. 108–109; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

²³⁹ Měla zlomený vaz. SPURNÝ, *Severomoravské čarodějnické procesy*, s. 3; FRANCEK, s. 158; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 38; KAPLICKÝ, s. 67–68; WEBER, s. 136 – 137; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

²⁴⁰ Ve Weberově románovém zpracování je to Markéta Züllichová.

²⁴¹ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 38; KAPLICKÝ, s. 71; WEBER, s. 66; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

že šumperský děkan byl zatčen dříve než jeho hospodyně Zuzana Voglicková. Co se týče vlastní osoby Kryštofa Aloise Lautnera, prezentoval spisovatel jeho vzdělanost a sečtělou rovněž po vzoru obou umělců, tedy prostřednictvím děkanovy nebývale rozsáhlé knihovny, o níž se zmínil v jedné z kapitol. Nad nejrůznějšími literárními žánry se však ve Weberově románu nepodíval inkvizitor, nýbrž knížecí soudce Gaup.²⁴²

Za zmínku stojí také postava Bobligova věrného pomocníka. Ten se, na rozdíl od Kaplického či Vávra zpracování, objevil ve *Zpovědi inkvizitora* pod jménem Jáchym.²⁴³ Weber mu však nevěnoval tolik pozornosti jako Kaplický nebo Vávra. Zmínil se o něm pouze několikrát a vždy v souvislosti s ovlivňováním uvězněných a vyděšených žen. Jáchym je navštěvoval během procesního řízení v jejich celách a nabádal je, aby vypovídaly tak, jak si bude inkvizitor přát. Zároveň jim přitom předříkával jména dalších osob, proti nimž měly obviněné ženy svědčit. Takto je však Bobligův pomocník prezentován spíše ve Vávrově filmu, jímž se pravděpodobně i v tomto případě Weber do určité míry inspiroval.²⁴⁴ Stejně tak po vzoru zmiňovaného režiséra upozornil ve své knize na osobu sobotínského faráře Eusebia Schmidta, který je obecně považován za nepřímého původce čarodějnických procesů ve Velkých Losinách. Weber, podobně jako Vávra nebo současný šumperský historik Polách, zdůraznil především Schmidty protesty proti činnosti inkvizičního tribunálu. Sobotínský farář si již po prvních popravách uvědomil, co způsobil – na hranici v plamenech umírali nevinní lidé. Měl výčitky svědomí a snažil se čarodějnické procesy zastavit. Dokonce se podepsal pod stížnost, která byla zaslána samotnému olomouckému biskupovi. Podpis však po rozhovoru se svým bratrem nakonec odvolal.²⁴⁵

Vlastní děj autor proložil pasážemi z Gaupova osobního života. Zmínil se v nich nejen o jeho manželství s milovanou Alžbětou, ale také o jeho nevěrách, především však o milostném poměru s jistou Lucrezií. Jednalo se, tedy alespoň

²⁴² WEBER, s. 94, 242–243 a 255; NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 46–47.

²⁴³ V Kaplického románu i Vávrově filmu však figuruje pod jménem Ignác.

²⁴⁴ WEBER, s. 103 a 179; *Kladivo na čarodějnice*, Otakar Vávra (1969).

²⁴⁵ NEUBAUEROVÁ, POLÁCH, s. 39–40; WEBER, s. 249–253.

podle slov autora, o krásnou, přímo nádhernou, smyslnou a elegantní ženu – dobrou známou nebo spíše milenku italského hraběte Andrey Camille Lucerana,²⁴⁶ jehož jméno se v románu rovněž několikrát objevilo, nejčastěji v souvislosti s těžbou železné rudy v okolí Sobotína a Vikýřovic.²⁴⁷ Weberovi se zároveň podařilo zachytit rozpad manželství milujícího se páru Alžběty a Františka Ferdinanda Gaupových, který z velké části zapříčinily čarodějnické procesy. Alžběta nesouhlasila s funkcí svého muže, který, jak známo, zastával post přisedícího šumperského inkvizičního tribunálu a prakticky byl v Šumperku Bobligovou pravou rukou. Z počátku byl Gaup ještě přesvědčen, že dělá bohulibou věc, protože bojoval za víru. Rovněž se nechtěl protivit přáním obávaného a pomstychtivého inkvizitora, aby tak neohrozil ani sebe, ani vlastní rodinu. Posléze se však jeho jedinou motivací k zatýkání, usvědčování a odsuzování nevinných lidí k smrti stala touha po jejich majetku.²⁴⁸ Coby opuštěný stařec na sklonku života pak sepsal své vzpomínky na toto hrůzné období. Vzhledem k vině a špatnému svědomí to pro něj nebylo vůbec lehké. K těmto pasážím se Weber v románu opakovaně vrací. Pro větší autentičnost proložil text, podobně jako Kaplický, latinskými citáty, které jsou vzápětí do češtiny.²⁴⁹

²⁴⁶ Zvaný též Locarno.

²⁴⁷ BEZDĚČKA, Josef, *Tajemství Petrových kamenů*, In: Severní Morava sv. 50, Šumperk 1985, s. 62–64.

²⁴⁸ WEBER, s. 125, 186, 204–209, 220–223, 306–312, 195–196, 167–168 a 463.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 105 a 227.

4 Salemský čarodějnický případ

Zatímco v českých zemích došlo v poslední dekádě 17. století k definitivnímu ukončení čarodějnických procesů, v Salemu, malé puritánské obci v Nové Anglii,²⁵⁰ v dnešním severoamerickém státě Massachusetts, k nim mělo teprve dojít. Zárodky zdejšího slavného honu na čarodějnice do této oblasti nevědomky přenesli spolu se svou ortodoxní kalvínskou vírou tzv. Otcové poutníci,²⁵¹ kteří sem na počátku 17. století uprchli před náboženským pronásledováním prvních Stuartovců. Puritáni byli velice zbožní, žili příkladným životem – byli mravní, spravedliví, odpírali si mnohé z pozemských radostí. Svou víru a vůli však vnucovali ostatním. Asi nejsilněji byly jejich přísné a autoritativní teokratické organizační formy uplatňovány právě v Massachusetts, anglické kolonii, jejíž název byl převzat od místních Indiánů a znamená „velký pahorek“.²⁵²

První čarodějnické případy na území Nové Anglie bylo možné zaznamenat přibližně v polovině 17. století. Jednalo se nicméně o zcela ojedinělý jev. Například v Connecticutu byly z čarodějnictví obviněny celkem čtyři ženy, ale jen jedna z nich byla za tento zločin popravena. K něčemu podobnému došlo v roce 1683 také v Pensylvánii nebo o dva roky později v Marylandu. Jak již bylo řečeno, šlo většinou o výjimečné případy bez fatálních důsledků. Vlna masového čarodějnického pronásledování s podstatně tragičtějším koncem měla teprve přijít. V pozadí přitom stáli dva kalvínské kazatelé, Increase Mather a jeho syn Cotton. Oba byli velmi vzdělaní,²⁵³ nicméně i přesto upřímně a skálopevně věřili v existenci ďábla a čarodějnictví. Jejich až fanatická hrůza z ďábelských nástrah a intrik se díky jejich velké autoritě, které se oba duchovní v Massachusetts těšili, promítla také do následujících salemských procesů.²⁵⁴

²⁵⁰ V Nové Anglii existovaly v té době dvě blízko sebe ležící obce se stejným názvem – jednalo se město Salem a vesnici Salem Village. Dějištěm čarodějnických procesů však byly obě tyto lokality, proto se také obecně hovoří pouze o Salemu (nerozlišuje se město a vesnice).

²⁵¹ Tak se říkalo anglickým puritánům, kteří na začátku 17. století přesídlili do Severní Ameriky.

²⁵² BOROVIČKA, Václav Pavel, *Procesy, které vzrušily svět*, Praha 1989, s. 91–92; ŠINDELÁŘ, s. 99.

²⁵³ Increase Mather studoval na Harvardu, kde posléze několik let zastával funkci prezidenta této nejstarší univerzity na severoamerickém kontinentě. Jeho syn, Cotton Mather, se podílel na založení univerzity v Yale v Connecticutu v roce 1701. Rovněž byl uznávaným vědcem – zastával pokrokové názory především v medicíně (prosazoval očkování proti neštovicím).

²⁵⁴ ŠINDELÁŘ, s. 99.

Těm předcházel incident, který se odehrál roku 1688 v Bostonu, hlavním městě několikrát zmiňované anglické kolonie. Jednalo se o případ staré pradleny irského původu Goody Gloverové, která příležitostně vypomáhala v domě zdejšího zedníka Johna Goodvina. Jednoho dne se v domácnosti ztratilo několik kousků prádla a třináctiletá Goodvinova dcera Marta neváhala z krádeže obvinít výše jmenovanou pradlenu. Ta se kvůli tomu s mladou pubertální dívkou ostře pohádala a údajně jí dokonce vyhrožovala, že se pomstí. Krátce poté se malá Goodvinová zhroutila v křečích – válela se po zemi a křičela bolestí, že ji někdo bodá nožem nebo jehlicí. Vypadala a chovala se jako d'áblem posedlá. Příznaky uhranutí se brzy začaly projevovat také u jejích sourozenců.²⁵⁵ Lékaři si nevěděli rady. Mezitím byla Gloverová obviněna z čarodějnictví a postavena před soud, který ji shledal vinnou v případě očarování čtyř Goodvinových dětí. Následně byla pradlena oběšena.²⁵⁶ Stav mladičky Marty se však ani po smrti Gloverové výrazně nezměnil. Zmiňovaný Cotton Mather se proto rozhodl její chování podrobně prozkoumat. Ubytoval dívku ve svém domě, aby ji měl nepřetržitě na očích a mohl tak její „posedlost“ pozorovat. Dělal si přitom poznámky, které posléze publikoval pod názvem *Pamětihodná prozíravost ve vztahu k čarodějnictví a posedlosti (Memorable Providence relativ to Witchcraft and Possession)*. Toto učené pojednání detailně popisovalo všechny projevy Martina podivného, ne-li šíleného, chování. Děvče mělo bezesporu obrovskou fantazii a pravděpodobně i značné herecké nadání, neboť zejména v přítomnosti většího počtu lidí upadalo do transu, svíjelo se a nelidsky vřeštělo. Jindy si dívka sedala obkročmo na židli a jezdila na ní jako na koni, přičemž někdy jakoby hovořila s neviditelnými bytostmi. Kniha vyšla v roce 1689 v Bostonu a posléze ještě dvakrát – v roce 1691 v Londýně a roku 1697 v Edinburghu.²⁵⁷

Rozpoutání salemského masového honu na čarodějnice bylo už jen otázkou času. Tehdejší atmosféra k tomu byla více než příznivá. Kolonii totiž postihla epidemie neštovic, což byla v té době jedna z nejsmrtelejších chorob,

²⁵⁵ Marta měla celkem tři mladší sourozence – dva bratry a jednu sestru.

²⁵⁶ Po vzoru Anglie se ani ve Spojených státech odsouzené čarodějnice neupalovaly, nýbrž věšely.

²⁵⁷ BOROVIČKA, s. 92–94; ŠINDELÁŘ, s. 100.

keré také podlehla značná část zdejších osadníků. Navíc celý kraj zasáhla neúroda. K tomu všemu byli místní puritáni nemilosrdně napadáni Indiány, kteří tímto způsobem protestovali proti kolonistům, kteří násilím zabírali jejich území. Prostí a nevzdělaní lidé se tak snažili najít viníka, na něhož by mohli svést všechna svá trápení. Významnou roli přitom sehrála již zmiňovaná pověřčivost otce a syna Matherových, kteří během svých kázání přesvědčovali bohabojné osadníky, že se jim snaží uškodit sám ďábel, odvěký nepřítel křesťanského Boha i poctivých křesťanů. Činí tak prostřednictvím svých věrných pomocníků – čarodějů a čarodějnic. Především díky výše uváděné Cottonově knize získali oba kalvínské kazatelé další přívržence a pomocníky.²⁵⁸

Není proto příliš překvapivé, že se salemská tragédie začala roku 1692 právě na tamní kalvínské faře, kde v té době působil jako farář jistý Samuel Parris, nepříjemný a hašteřivý muž s pohnutým životem.²⁵⁹ Spolu s ním žila v Salemu i celá jeho rodina – manželka, devítiletá dcera Elisabeth²⁶⁰ a jedenáctiletá neteř Abigail Williamsová – a dva černí otroci, manželský pár Tituba a John Indian, které si Parris přivezl z karibského Barbadosu jako pracovní sílu. V lednu 1692 se u Betty a posléze i u Abigail objevily podivné psychické problémy doprovázené prudkými křečemi. Ani jedna z dívek nebyla schopná mluvit souvisle, obě vydávaly jen nesmyslné a nesrozumitelné skřeky. Pravidelně se přitom v silném křečovém záchvatu válely po zemi. Modlitby, ani půst nepomáhaly. Také doktor Griggs byl bezradný. Podle něj muselo jít o nadpřirozené síly, pomocí nichž byly dívky s největší pravděpodobností uhranuty. Jeho diagnóza rozpoutala epidemii. Během jednoho týdne začalo obdobnými záchvaty trpět i několik dalších venkovských děvčat. Nutno podotknout, že všechny postižené dívky se přátelily s Betty i Abigail, chodily na faru a společně v úžasu naslouchaly podvečerním vyprávěním otrokyně

²⁵⁸ ŠINDELÁŘ, s. 100–101.

²⁵⁹ Původně studoval teologii na Harvardu, nicméně studia nedokončil, utekl na Barbados, ostrov v Malých Antilách, kde se nějaký čas snažil uspět jako obchodník. Ale ani zde se mu příliš nedařilo. Po návratu se usadil na nevýznamné faře v Salem Village.

²⁶⁰ Zvaná Betty.

Tituby. Jednou z nich byla i sedmnáctiletá příbuzná výše zmiňovaného doktora Griggse.²⁶¹

Tituba se však, coby vzorná vychovatelka malé Betty a Abigail, rozhodla, že se pokusí svým svěřenkyním pomoci sama. Byla to velice hodná, nicméně primitivní žena, pocházející svým původem ze světa, který ještě nebyl dotčen západní civilizací. Chtěla dívky zbavit jejich posedlosti pomocí starých pověr. Použila k tomu jejich moč, kterou přimíchala do kouzelného těsta. Z něj upekla placku, kterou dala sežrat psovi s tím, že démon přejde do těla zvířete a Betty s Abigail se opět uzdraví.²⁶² Pochopitelně tato „léčba“ dívkám nijak nepomohla. I nadále se opakovaně zmítaly v prudkých křečových záchvatech a křičely bolestí. Malá Betty přitom několikrát jasně vyslovila jméno své černošské vychovatelky. Když se pak farář Parris dozvěděl o pohanském rituálu, který jeho otrokyně v domě prováděla, byl přesvědčen, že se nepochybně jedná o čarodějnici. Nebohou ženu šlehal bičem tak dlouho, dokud se sama nepřiznala. Navíc i ostatní posedlé dívky začaly během svých záchvatů vykřikovat Titubino jméno, kromě ní však z čarodějnictví obvinily ještě další dvě ženy – Sarah Goodovou a Sarah Osbournovou. Obě měly špatnou pověst. První byla chudá, ale měla hodně dětí a zálibu v kouření dýmky, často proto chodila po žebrotě. Druhá byla považována za nemravňou, jelikož žila se svým druhým mužem několik let nesezdána. Tituba, Goodová a Osbournová pak byly na základě obvinění zatčeny a následně postaveny před soud. Ten zasedal v místním kostele. Proces s domnělými čarodějnicemi byl pro salemské obyvatele mimořádnou událostí, proto také přilákal velkou pozornost.²⁶³

Nejprve bylo provedeno předběžné šetření, během něž se ukázalo, že byl spáchán hrdelní zločin. Předseda soudu, jistý John Hathorne, spravedlivý a počestný muž, nicméně s minimálními soudními zkušenostmi, rozhodl, že celý

²⁶¹ BOROVIČKA, s. 95–96; BREUERS, Dieter, *Ve jménu ďábla. Trochu jiná historie čarodějnic a jejich pronásledování*, Praha 2008, s. 231; DOYLE, Robert A., *Čarodějky a čarodějnictví*, Amsterdam 1990, s. 73; BRESLAW, Elaine G., *Tituba, Reluctant Witch of Salem. Devilish Indians and Puritan Fantasies*, New York, Londýn 1996, s. 89.

²⁶² ŠINDELÁŘ, s. 102.

²⁶³ BOROVIČKA, s. 97; ŠINDELÁŘ, s. 102; BRESLAW, s. 189–190.

případ musí projednat porota. Určitou juristickou zvláštností byla přítomnost posedlých dívek,²⁶⁴ které se však během soudního jednání chovaly zcela nepatřičně – snažily se ovlivnit soud tím, že hlučely, vykřikovaly jména obviněných žen a přitom sebou škubaly v křečovitých záchvatech. V podstatě se tak staly hlavní „atrakcí“ procesu. Obžalované ženy neměly moc velkou naději na úspěch, což se také posléze potvrdilo. Nejlépe dopadla černošská otrokyně Tituba. Byla zvyklá pánům neodporovat, a tak souhlasila i s nesmyslným obviněním. Přestože se k čarodějnictví přiznala, nebyla odsouzena k trestu smrti. Zhruba rok strávila v bostonském vězení, odkud ji pak vykoupil její nový pán.²⁶⁵ Sarah Goodová a Sarah Osbournová nařčení z čarodějnictví rázně popřely. Osbournová, která byla těžce nemocná, zemřela proto ve vězení ještě před koncem procesu. Goodová, která se i nadále odmítala k čemukoli přiznat, byla odsouzena k trestu smrti oběšením. Stačilo k tomu pouze svědectví posedlých děvčat. Byl to vlastně takový „salemský paradox“ – když se obviněný přiznal, nebyl odsouzen, respektive usmrcen, pokud však trval na své nevině, skončil bez jakékoli milosti na šibenici. V případě amerického kontinentu totiž nebyly usvědčené čarodějnice upalovány, nýbrž po vzoru „humánnější“ Anglie věšeny.²⁶⁶

Salemské dívky si uvědomily, jak velkou mají moc. Stačilo někoho obvinít z čarodějnictví a vzápětí byl zatčen a vyšetřován před soudem. V jeho čele nyní zasedl viceguvernér William Stoughton.²⁶⁷ Jednalo se o vysoce vzdělaného muže, který studoval na oxfordské a harvardské univerzitě. I přesto však byl jeho úsudek ovlivněn čarodějnickou pověrrou, díky čemuž bezmezně věřil údajně uhranutým dívkám, které prostřednictvím svých křečovitých záchvatů odhalovaly ďáblové skryté pomocníky. Za hlavní svědkyně je přitom možné považovat již zmiňovanou neteř faráře Parrise, Abigail Williamsovou, a

²⁶⁴ Sedm až osm dívek sedělo v první řadě kostelních lavic.

²⁶⁵ Zaplatil za ni veškeré soudní výdaje – za proces, roční pobyt ve vězení a stravu.

²⁶⁶ Jako šibenice posloužil v Salemu zdejší košatý dub. BOROVIČKA, s. 97–98; DOYLE, s. 74–75; BOYER, Paul, NISSENBAUM, Stephen, *Salem-village Witchcraft. A Documentary Record of Local Conflict in Colonial New England*, Pennsylvania 1993, s. 3–17.

²⁶⁷ Po jeho boku jako přísedící dále usedli Jonathan Corwin, John Richards, Bartholomew Gadney, Veit Winthrop, Samuel Sewall a Peter Sergeant.

dvanáctiletou Annu Putnamovou. Vězení se postupně začalo zaplňovat domnělými čarodějnicemi a čarodějníky. Před soudem skončili například Bridget Bishopová, Sarah Goodová, Rebeca Nurseová, Susanna Martinová, Elisabeth Howeová, Sarah Wildesová, dále John Willard, manželé Elisabeth a John Procterovi, manželé Coreyovi, manželé Englishovi či duchovní George Burroughs a mnozí další.²⁶⁸ Bezostyšné počínání „posedlých“ dívek, které z čarodějnictví lehkomyšlně obviňovaly své sousedy a spoluobčany, vyvolalo v Salemu a okolí atmosféru strachu. Mezi lidmi narůstala kromě obav a nejistoty také podezíravost a nedůvěra. Nikdo si nemohl být jistý, že neskončí jako domnělý čarodějník před soudním tribunálem nebo dokonce na šibenici. Rozhodující přitom byla výpověď mladých, dalo by se říct pubertálních, děvčat.²⁶⁹

Z některých soudních jednání se díky horlivému Matherovi dochovaly poměrně podrobné zápisy jednotlivých případů. Jako příklad lze uvést proces s výše jmenovanou Bishopovou, proti níž vypovídalo několik svědků – jmenovitě John Cook, Samuel Grey, John Bley, Samuel Shattuck či John Louder. Většinou šlo o dost pochybná svědectví. Zmiňovaného Cooka měl podle jeho slov přepadnout stín Bishopové, který se na něj šklebil a bouchl ho do hlavy. O něco později viděl jakési strašidlo, které po jeho matce házelo jablka. V podobném duchu se nesly i další výpovědi proti obžalované. Navíc se nenašel nikdo, kdo by se jí zastal nebo svědčil v její prospěch. Jednoznačně přitěžující okolností byly jizvy na těle Bishopové. Přestože se odmítla k čemukoliv přiznat a do poslední chvíle trvala na své nevině, soud ji svým rozhodnutím odsoudil k trestu smrti oběšením. Rozsudek byl vykonán 10. června 1692.²⁷⁰

Určité potíže měl soudní tribunál v případě v celé obci ctěné a vážené jedenasedmdesátileté Rebeky Nurseové, která byla obviněna z toho, že pomocí čar a magie zabila šest nemluvnátek. Porota ji však poprvé odmítla shledat vinnou. Posedlé dívky se vzápětí začaly chovat jako pomínuté – svíjely se

²⁶⁸ BOROVIČKA, s. 99, 104–107 a 109–114.

²⁶⁹ ŠINDELÁŘ, s. 103.

²⁷⁰ BOROVIČKA, s. 100–104.

v křečích a hlučely tak dlouho, dokud porotci svůj osvobozující výrok nezměnili. V červenci 1692 pak byla Rebeka Nurseová spolu s dalšími čtyřmi ženami oběšena. Její početné příbuzenstvo²⁷¹ přísahalo, že její smrt pomstí. Stali se tak odhodlanými odpůrci salemských čarodějnických procesů. Jejich úsilí pak nemalou měrou přispělo k ukončení zdejšího fanatického pronásledování domnělých čarodějnic.²⁷²

Jako jeden z mála s procesy, které byly v podstatě justičními vraždami, nesouhlasil také farmář John Procter. Jednalo se o velice statečného muže, který se nijak netajil svými pochybnostmi ohledně ďábla a jeho pomocníků. Když se pak jeho děvečka, Mary Warrenová, snažila prostřednictvím záchvatu posedlosti vyhnout práci, pohrozil jí pořádným výpraskem. Línou Mary již poté žádní neviditelní démoni netrápili, její záchvaty ustaly, a tak si mohla opět plnit své pracovní povinnosti. O celém incidentu se nicméně doslechly „posedlé“ dívky a rozhodly se Procterovi pomstít. Mary Warrenovou vzaly mezi sebe a zanedlouho z čarodějnictví obvinily nejprve farmářovu manželku Elisabeth a posléze i samotného farmáře, který se své ženy před soudem statečně zastával.²⁷³ Proti Elisabeth Procterové navíc velice ochotně svědčil Titubin manžel, John Indian. Přestože na záchranu Procterových vznikla dokonce petice, jejímž prostřednictvím 52 lidí potvrzovalo čestnost a bohabojnost obou manželů. I přesto však byli soudním tribunálem shledáni vinnými a odsouzeni k trestu smrti. Jelikož v té době čekala výše jmenovaná farmářka své již šesté dítě, byla její poprava o několik měsíců odložena. John Proctor byl oběšen 19. srpna 1692 spolu s dalšími čtyřmi odsouzenci. Mezi nimi byl také jistý John Willard, pomocný strážník, který se zatýkáním a odsuzováním nevinných lidí rovněž nesouhlasil. Na protest se proto své funkce vzdal. Díky tomu však sám nakonec skončil před obávanou porotou, jež ho stejně jako mnohé další odsoudila za zločin čarodějnictví k trestu smrti.²⁷⁴

²⁷¹ Rebeka Nurseová měla čtyři syny, čtyři dcery a tři zetě.

²⁷² ŠINDELÁŘ, s. 105; BOYER, NISSENBAUM, s. 18–29.

²⁷³ BOROVIČKA, s. 105–107; BREUERS, s. 231.

²⁷⁴ ŠINDELÁŘ, s. 103–104; BOROVIČKA, s. 107–108; BREUERS, s. 232; BOYER, NISSENBAUM, s. 58–59.

Za zmínku stojí také proces s bývalým salemským farářem Georgem Burroughsem.²⁷⁵ Jeho případ se významně zapsal do dějin zdejších čarodějnických procesů nejen díky tomu, že se jednalo o duchovní osobu, nýbrž také proto, že se Burroughs jako jeden z nejstatečnějších obviněných nebál říct svým soudcům a církevním kolegům vlastní názor, „že žádné čarodějnice neexistují, že nikdo nemůže uzavřít smlouvu s ďáblem, že vládci pekla nemohou posílat na svět čerty, aby trápili a pokoušeli věřící“.²⁷⁶ Proces s ním byl hotovou senzací, jelikož šlo o duchovního, který byl podezřelý ze spolku s ďáblem a dokonce byl označován za vrchního čarodějníka celé kolonie. Za jeden z jednoznačných důkazů viny pak považoval soud reakci Burroughsovy manželky, která po zatčení svého muže prodala všechnu majetek a spolu se svou dcerkou z prvního manželství utekla pryč. Zanechala tu přitom dalších sedm dětí, které měla s výše jmenovaným domnělým čarodějníkem. Duchovní byl popraven ve stejný den jako John Proctor a John Willard, tedy 19. srpna 1692. Záminkou k obvinění Burroughse byla s největší pravděpodobností pomsta za jeho dřívější spory o peníze s Thomasem Putnamem, otcem již zmiňované Anny Putnamové, jedné z „posedlých“ dívek.²⁷⁷

Zřejmě nejhůř dopadl osmdesátiletý Giles Corey. Podle anglického zákona totiž nesměl být před soud postaven domnělý zločinec, který k tomu nedal souhlas. Starý Corey znal toto nařízení a jako jeden z mála se ho také rozhodl využít. Aby ho přiměli k souhlasu, položili ho nahého na zem a na jeho vyzábělé tělo postupně vršili velké a těžké kameny či kusy železa. Stařec i přesto zůstal zatvrzelý, což ho nakonec stálo život. Jelikož až do posledního dechu nesouhlasil s vedením procesního řízení, veškerý jeho majetek pak připadl příbuzným.²⁷⁸ K případu se rovněž dochovala poměrně podrobná historka, podle níž „*policista, který měl u starého muže službu, viděl, jak se starci vlivem velkého tlaku kamenů vysunul jazyk z úst. Vzal tedy hůl a zase mu ho nacpal zpátky*“.²⁷⁹ Podobně

²⁷⁵ Jako farář působil v Salemu v letech 1680–1682, se zdejšími farníky však příliš dobře nevycházel.

²⁷⁶ BOROVIČKA, s. 109.

²⁷⁷ ŠINDELÁŘ, s. 104–105; BREUERS, s. 232.

²⁷⁸ BOROVIČKA, s. 112; DOYLE, s. 75.

²⁷⁹ BREUERS, s. 233.

hrůzná je i skutečnost, že během salemských procesů byly do vězení zavírány také děti některých zatvrzelých čarodějnic. Jako příklad lze uvést pětiletou dceru popravené Sarah Goodové, Dorothy, která se během svého pobytu ve vězení zbláznila.²⁸⁰

Většina z výše uvedených čarodějnických případů nicméně dokázala veřejné mínění pobouřit. Zejména po popravě všeobecně ctěné a vážené Rebecky Nurseové či duchovního Burroughse začínali mít lidé pochybnosti. Velký vliv měl také tragický osud staříčkého Coreyho. Nutno zmínit, že i jeho žena byla oběšena coby usvědčená čarodějnice.²⁸¹ Fanatické pronásledování a potírání čarodějnictví se však v Salemu podařilo zastavit až poté, co „posedlé“ dívky obvinily ze spolku s ďáblem příslušníky vyšších společenských kruhů – manžele Englishovi. Philip English byl významným a všeobecně respektovaným salemským podnikatelem, jenž vlastnil 21 lodí a 14 domů. Měl také značný politický vliv. Oběma manželům však pomohl tehdejší guvernér kolonie Massachusetts, William Phips.²⁸² Osobně zorganizoval jejich útěk z vězení. Manželům Englishovým se díky tomu podařilo uprchnout do bezpečí. Rozšířili tak řady uprchlíků v kolonii New York, kam většina salemských obyvatel utekla před hrozícím nebezpečím v podobě obvinění z čarodějnictví. „Posedlé“ dívky si poté zcela bezostyšně dovolily označit za čarodějnici také manželku samotného guvernéra. To byla ona pomyslná poslední kapka. Phips pak na základě dobrozdání nizozemských duchovních z New Yorku vydal několik nařízení, která ve svém důsledku definitivně ukončila salemský hon na čarodějnice. Všechna jeho opatření dodatečně schválila také londýnská vláda. Nikdo již nesměl být v Nové Anglii kvůli čarodějnictví zatčen, ani odsouzen. Osm usvědčených a na smrt odsouzených žen bylo na začátku roku 1693 omilostněno, zbytek obžalovaných²⁸³ byl na jaře téhož roku propuštěn z vězení na svobodu. Také zmiňovaní uprchlíci, kteří svůj domov ze strachu raději opustili, se nyní

²⁸⁰ Údajně měla být v cele připoutána na řetězu. ŠINDELÁŘ, s. 106.

²⁸¹ K tomu došlo ještě před Coreyho smrtí.

²⁸² Guvernérem kolonie Massachusetts se stal v roce 1692 díky konexím Increase Mathera. Byl mu za to vděčný, pravděpodobně také proto nezasáhl proti čarodějnickým procesům ihned po svém jmenování.

²⁸³ Přibližně 150 osob, z nichž 50 se ke zločinu čarodějnictví doznalo.

mohli vrátit. V lednu 1697 si nevinné oběti salemských čarodějnických procesů místní lidé připomněli prostřednictvím jednodenního všeobecného půstu. U této příležitosti litovali porotci své zaslepenosti – „*nedokázali prohlédnout tajuplné oblouznění způsobené silami tmy*“.²⁸⁴ K oficiální rehabilitaci všech nevinně odsouzených nicméně došlo až v roce 1957.²⁸⁵

O dalším osudu „posedlých“ salemských dívek toho není příliš známo. Z dochovaných pramenů vyplývá, že byly ještě před samotným ukončením zdejšího čarodějnického pronásledování označeny jedním bohatým bostonským obchodníkem Thomasem Battlem za lhářky a podvodnice. Ostré kritice podrobil tento muž také vzdělané soudce, kteří počínání dívek schvalovali a podporovali. Naopak, podle výše zmiňovaného dobrozdání nizozemských duchovních z New Yorku²⁸⁶ měly být tyto dívky skutečně posedlé d'áblem, který je nutil ke lživému obviňování nevinných a bezúhonných lidí. Kvůli tomu již neměl být nikdo další na základě jejich svědectví odsouzen k trestu smrti. Po skončení procesů se neoblíbený farář Samuel Parris musel i s celou svou rodinnou odstěhovat pryč ze Salemu.²⁸⁷ Řada pověrou zaslepených soudců se za své neprofesionální a nespravedlivé chování kála. Z „posedlých“ dívek projevila lítost pouze Anna Putnamová. V roce 1706²⁸⁸ se veřejně přiznala, že ji dohnala k obviňování nevinných lidí z čarodějnictví bída v rodině.²⁸⁹

K problematice salemských čarodějnických procesů existuje ovšem také poměrně zajímavá a vcelku logická teorie americké psycholožky Lindy Carporaelové, podle níž mohl u výše uvedených salemských událostí sehrát určitou roli námel, neboli paličkovice nachová, což je houba parazitující na obilných klasech, především na žitě. Obsahuje však toxické látky, které mohou způsobit otravu. Jedná se o tzv. ergotismus, jenž se projevuje mimo jiné také

²⁸⁴ ŠINDELÁŘ, s. 109.

²⁸⁵ BOROVIČKA, s. 111–116; ŠINDELÁŘ, s. 107–110.

²⁸⁶ Toto dobrozdání si vyžádal sám guvernér Phips na základě doporučení od emigrantů z Massachusetts.

²⁸⁷ Donutila ho k tomu skutečnost, že žádný ze salemských farníků již nechtěl docházet do kostela na Parrisovy bohoslužby. V dramatu Arthura Millera *The Crucible*, v českém překladu *Čarodějky ze Salemu*, potažmo ve stejnojmenném filmu Nicolase Hytnera je zachycen pouze odchod Abigail Williamsové.

²⁸⁸ Tehdy už bylo Anně Putnamové 26 let.

²⁸⁹ ŠINDELÁŘ, s. 108–110.

křečovými záchvaty a halucinacemi. Jak již bylo řečeno, postihla kolonii Massachusetts v roce 1691 neúroda. Klimatické podmínky²⁹⁰ byly totiž v tomto roce velice příznivé pro zvýšený výskyt námelu na obilí, čímž se ovšem snížil jeho výnos. Po požití mouky, která byla z tohoto námelem napadeného obilí semleta,²⁹¹ se začaly u salemských dívek projevovat příznaky výše zmiňované otravy.²⁹² Jelikož o něčem takovém neměli prostí američtí osadníci v té době pochopitelně ani ponětí, domnívali se, že šlo o činnost samotného ďábla a jeho pomocnic. Je tedy možné, že do značné míry mohlo být chování salemských děvčat ovlivněno právě ergotismem, nicméně však nelze veškerou vinu přisuzovat pouze a jen námelu. S největší pravděpodobností hrála u událostí v Salemu nemalou roli také bezmezná důvěřivost, lidská pomstychtivost a lhostejnost.²⁹³

4.1 Arthur Miller – Čarodějky ze Salemu

Honem na čarodějnice, který se na sklonku 17. století odehrál v Nové Anglii, se nechal inspirovat známý americký dramatik Arthur Miller.²⁹⁴ V roce 1953 pak měla v divadle na Broadwayi premiéru jeho hra *The Crucible*, známá pod českým názvem jako *Čarodějky ze Salemu*. Prostřednictvím tohoto historického dramatu reagoval jeho autor na hysterickou atmosféru novodobého amerického „honu na čarodějnice“, jímž je myšleno pronásledování příznivců komunistické ideologie a levicových názorů v USA v období tzv. mccarthysmu. Millerovým hlavním podnětem k napsání této hry bylo zjištění, že jeho přítel, režisér Elia

²⁹⁰ V roce 1691 bylo v Massachusetts vlhké jaro a velmi horké léto.

²⁹¹ Námel se přitom dokáže udržet v mouce i několik let.

²⁹² K otravě námelem byly obecně náchylnější mladé dívky a ženy.

²⁹³ BREUERS, s. 235; ŠINDELÁŘ, s. 101 a 110; BOROVIČKA, s. 116.

²⁹⁴ Narodil se 17. října 1915 v New Yorku, zemřel 10. února 2005 v Connecticutu. Stal se jedním z nejvýznamnějších představitelů amerického moderního dramatu 20. století. Jeho společensko-kritické hry byly do značné míry ovlivněny Henrikem Ibsenem. Zachycoval v nich například problematiku antisemitismu, rodiny, morálky, lidské zodpovědnosti a podobně, čímž se snažil rozbít představy o Americe jako o ráji. Mezi jeho nejlepší a nejznámější díla patří kromě dramatu *Čarodějky ze Salemu* (1953) také jeho jediný román *Ohnisko nenávisti* (1945), v němž se zaměřil na americký antisemitismus, a dále divadelní hry *Všichni moji synové* (All My Sons, 1947), *Smrt obchodního cestujícího* (Death of a Salesman, 1949), *Pohled z mostu* (A View from the Bridge, 1956), *Po pádu* (After the Fall, 1964), *Incident ve Vichy* (Incident at Vichy, 1964) a *Cena* (The Price, 1968). Za zmiňovanou *Smrt obchodního cestujícího* získal Pulitzerovu cenu, třikrát Tony Award a cenu kritiků. Miller byl celkem třikrát ženatý – jeho druhou manželkou byla v letech 1956–1961 Marilyn Monroe.

Kazan,²⁹⁵ udal před Komisí pro neamerickou činnost (HUAC)²⁹⁶ osm svých kolegů jako „*nebezpečné levicově smýšlející osoby*“.²⁹⁷ Autor sám se stal rovněž jedním z pronásledovaných v těchto pomyslných „honech“, nicméně až tři roky po premiéře svého čarodějnického dramatu.²⁹⁸

Vlastní děj se odehrává v roce 1692 v puritány obývaném americkém městečku Salem. Jak již bylo řečeno, ve zmiňovaném období zde probíhaly nechvalně proslulé čarodějnické procesy, jimiž se Miller inspiroval. Při psaní pak vycházel především z dochovaných pramenů. Informace o skutečném průběhu zdejších procesů primárně čerpal z jednotlivých soudních protokolů, které se týkaly salemského čarodějnického případu. Zároveň toto téma velice obratně využil také jako analogii k výše uvedeným protikomunisticky zaměřeným „honům na čarodějnice“ v mccarthyovské éře. Poměrně výrazně tak zareagoval na tehdy aktuální atmosféru americké společnosti.²⁹⁹ V souvislosti s tím lze rovněž upozornit na očividnou podobnost v rámci uchopení této problematiky mezi americkým dramatikem Arthurem Millerem a již zmiňovanými českými umělci, zejména pak režisérem Otakarem Vávrou, jehož dílo bylo od samého začátku koncipováno jako nijak neskryvaná analogie s politickými procesy z 50. let. Přestože se posléze *Čarodějky ze Salemu* staly dramatikovou nejhranější hrou, tehdejší premiéra v roce 1953 nebyla příliš úspěšná. Určitou roli přitom mohlo sehrát autorovo politické smýšlení a skutečnost, že se scházel s levicově orientovanými intelektuály, což byla v tehdejší době v USA spíše přitěžující okolnost. Knižně pak byla hra poprvé vydána v roce 1962.³⁰⁰

Drama se objevilo také ve filmové podobě. Poprvé již v roce 1956. Jednalo se o úspěšný francouzsko-německý koprodukční film *Čarodějky ze Salemu*,³⁰¹ jehož scénář napsal podle Millerovy hry Jean-Paul Sartre. Snímek

²⁹⁵ Režíroval také Millerovu úspěšnou, několikrát oceněnou hru *Smrt obchodního cestujícího*.

²⁹⁶ House Un-American Activities Committee. Ustavena Sněmovnou reprezentantů již v roce 1938 a znovu obnovena v roce 1946 americkým prezidentem Harry Trumanem. Jejím hlavním úkolem bylo potlačovat vliv fašismu, nacismu a komunismu v USA.

²⁹⁷ MILLER, Arthur, *Čarodějky ze Salemu*, Praha 2009, s. 149.

²⁹⁸ ŠINDELÁŘ, s. 109; MILLER, s. 148–150.

²⁹⁹ MILLER, s. 149.

³⁰⁰ JAROŠ, s. 187; VÁVRA, s. 260; MILLER, s. 149–150.

³⁰¹ V originále *Les Sorcières de Salem*.

režiroval Raymond Rouleau. Nutno podotknout, že v době vzniku výše jmenovaného filmu byl ve Spojených státech známý dramatik sám pronásledován v tehdejší tzv. mccarthyovském honu na čarodějnice.³⁰² Bezesporu známějším, i když pravděpodobně ne tak kvalitním, se stalo americké zpracování Millerova dramatu z roku 1996 s názvem *Čarodějky ze Salemu*.³⁰³ Scénář k němu tentokrát vytvořil sám dramatik. Film natočil Nicolas Hytner. V hlavních rolích se objevila Winona Ryderová jako představitelka Abigail Williamsové a Daniel Day-Lewis coby rozumný a statečný farmář John Procter. Jeho ženu Elisabeth hrála Joan Allenová a soudce Danforth Paul Scofield. Snímek byl nominován na Oscara. Pochopitelně i díky spolupráci se samotným autorem předlohy se režisérovi podařilo poměrně věrohodně a detailně zachytit dramatikovo vlastní pojetí salemských čarodějnických procesů. Většina filmových scén a rozhovorů se tak velice věrně shoduje s níže uvedeným popisem divadelní hry.³⁰⁴

Miller ve svém dramatu zachytil poměrně věrohodně celý mechanismus novověkých inkvizičních procesů v podobě opakujících se výslechů, manipulace, obviňování, zatýkání, msty a poprav, čímž vystihl nejen bezvýchodnost celé situace, ale také bezmoc prostých lidí, kteří byli do tohoto soukolí vtaženi. Zároveň se mu podařilo zobrazit bezpráví, jenž bylo pro potírání čarodějnictví typické. Vzhledem k tomu, že se jednalo o divadelní hru, byl její autor prostorově a časově dosti omezen. Sám na to upozornil čtenáře v knižním zpracování dramatu. Především musel omezit počet postav. Za tímto účelem proto zredukoval více osob do jedné. Zároveň také snížil počet údajně posedlých dívek, které se účastnily soudních jednání a rozhodujícím způsobem se podílely na obviňování desítek nevinných lidí. Podobně byl omezen také počet členů soudního tribunálu. Představitelé justice jsou tak v dramatu zastoupeni spíše symbolicky prostřednictvím soudce Hathorna a místogovernéra Danforth. Ve hře pak vystupuje celkem 21 postav. Jejich povahové vlastnosti si autor musel ve většině případů vymyslet. Z dobových záznamů se totiž nedochovalo příliš

³⁰² ŠINDELÁŘ, s. 109.

³⁰³ V originále *The Crucible*.

³⁰⁴ MILLER, s. 154; *Čarodějky ze Salemu*, Nicolas Hytner (1996).

mnoho informací o jednotlivých charakterech. Miller se i přesto snažil využít co nejvíce poznatků z autentických pramenů. Z těch pak vytvořil k některým konkrétním postavám jakési medailonky,³⁰⁵ jimiž proložil vlastní děj. Životní osudy všech v dramatu figurujících osob nicméně plně odpovídají historické skutečnosti.

Příběh je rozdělen do čtyř scén, neboli dějství. Autor mu dal lehce romantický nádech tím, že na pozadí salemských procesů postavil milostný poměr mezi mladou neteří zdejšího faráře Parrise, Abigail Williamsovou, a ženatým farmářem Johnem Procterem.³⁰⁶ V souvislosti s tím byl dramatik nucen pozměnit dívčín věk, neboť zmiňovaná Abigail byla ve skutečnosti teprve jedenáctiletá.³⁰⁷ V Millerově pojetí pak nicméně celá salemská tragédie spočívá ve zlomyslnosti a pomstychtivosti této odmítnuté milenky, která svým vlivem dokázala rozpoutat davovou hysterii, jež vyvrcholila fanatickým pronásledováním domnělých čarodějnic. Jejím hlavním cílem přitom bylo získat zpět milovaného muže.

V prvním ze čtyř dějství popsal autor následky v podstatě nevinného pohanského rituálu, který v lese prováděla černošská otrokyně Tituba společně s několika salemskými děvčaty. Neteř salemského faráře Parrise, Abigail Williamsová, vypila při tomto obřadu jakýsi lektvar, který jí měl údajně pomoci ve splnění touhy zabít manželku svého bývalého milence Johna Proctera. Následujícího dne však Abigailina sestřenice Betty, jež se rovněž zúčastnila výše zmiňovaného rituálu, upadla do bezvědomí. Tuto úvodní scénu využil Miller k seznámení diváka, respektive čtenáře, s většinou hlavních postav. V domě salemského faráře³⁰⁸ se totiž u lůžka spící Betty Parrisové vystřídal postupně

³⁰⁵ Jedná se o medailonky, v nichž jsou popsány především charakterové vlastnosti a životní osudy hlavních protagonistů, jmenovitě salemského faráře Samuela Parrise, Thomase Putnama, John Proctera, Rebecky Nurseové, kněze Johna Halea a starého Gilese Coreyho. Prostřednictvím těchto komentářů usnadnil autor čtenáři orientaci nejen mezi jednotlivými postavami, ale také v historických souvislostech a samotném ději. MILLER, s. 6–7.

³⁰⁶ V knižním zpracování *Čarodějky ze Salemu* je uveden jako John Proctor. Stejně tak i v Hytnerově filmu.

³⁰⁷ V dramatu nicméně figuruje jako sedmnáctiletá a velice krásná dívka. BOROVIČKA, s. 95.

³⁰⁸ Ve výše zmiňovaném filmu Nicolase Hytnera *Čarodějky ze Salemu* z roku 1996 se však salemská puritánská společnost sešla v domě Putnamových. *Čarodějky ze Salemu*, Nicolas Hytner (1996).

hned několik pro nadcházející děj důležitých protagonistů – jmenovitě Samuel Parris, Tituba, Abigail, Zuzana Walcottová, manželé Anna a Thomas Putnamovi, Mercy Lewisová, Mary Warrenová, John Procter, Rebeka Nurseová, Giles Corey a John Hale z Beverly. Z jednotlivých dialogů pak vyplývá, že se také dcera Putnamových, Ruth,³⁰⁹ po onom nočním dobrodružství neprobrala. Mezi místními obyvateli se díky tomu začaly rozšiřovat zvěsti o přítomnosti d'ábelských sil v Salemu. Přestože obě výše jmenované dívky svou nemoc s největší pravděpodobností pouze předstíraly, aby nebyly za účast na lesním pohanském obřadu potrestány, většina osadníků si jejich podivné chování vysvětlovala jako projev uhranutí či posedlosti. Nechali proto poslat pro zkušeného lovce čarodějnic, učeného duchovního Johna Halea z Beverly.³¹⁰ Zároveň prostřednictvím rozhovoru Abigail s Johnem Procterem odkryl autor jejich krátkodobý milostný poměr a Abigailinu nenávist k farmářově ženě.³¹¹

Po příjezdu výše jmenovaného odborníka na čarodějnictví zaměřil dramatik svou pozornost na výsledky údajně posedlé Betty Parrisové. Ta však byla i nadále jako v transu, a tak se Hale začal vyptávat na průběh včerejší noci její sestřenice. Sobecká a intrikánská Abigail pak obvinila z čarodějnictví otrokyni Titubu, která se nakonec pod pohrůzkou smrti přiznala ke spolku s d'áblem a jako další čarodějnice označila dvě salemské ženy – Sarah Goodovou a Sarah Osbournovou. Na Titubino přiznání následně zareagovala Abigail, která začala jako smyslů zbavená křičet: „*Tančila jsem pro d'ábla, viděla jsem ho, upsala jsem se mu do knihy, teď se vracím k Ježíši, líbám Mu ruku. Viděla jsem Sáru Goodovou s d'áblem! Viděla jsem s d'áblem paní Osbournovou! Viděla jsem s ním i Bridgetu Bishopovou!*“.³¹² Vzápětí se k ní přidala také Betty. S nepřítomným výrazem kamsi před sebe vykřikovaly jména dalších domnělých čarodějníků. Bez větších rozpaků obvinily například George Jacobse, jistou paní

³⁰⁹ V odborné literatuře se objevuje pod jménem Anna Putnamová.

³¹⁰ Hale byl rovněž rozumný a vzdělaný člověk a velice brzy pochopil, že se v Salemu o žádné nadpřirozené a magické věci nikdy nejednalo. Situace se však vymkla kontrole, a tak se Hale spolu s Procterem snažili rádně údajně posedlých dívek zastavit.

³¹¹ MILLER, s. 8–30.

³¹² Tamtéž, s. 53.

Howovou, Martu Bellowsovou, paní Sibberovou, Alici Barrowovou, kmotru Hawkinsovou, kmotru Bibberovou a kmotru Boothovou.³¹³

V druhém dějství věnoval Miller velkou část své pozornosti manželům Elisabeth a Johnovi Procterovým. Farmáře, který jako jeden z mála rozumných nepodlehli salemské čarodějnické hysterii, lze v podstatě považovat za autora hlavního hrdinu. Jeho postoje k čarodějnictví a činnosti nově vytvořeného soudního tribunálu popsal autor při jednom z večerních rozhovorů obou výše jmenovaných manželů.³¹⁴ Dramatik přitom zachytil jejich láskyplný vztah, nyní však citelně poznamenaný nevěrou. Kromě toho informoval diváka ve zmiňovaném dialogu o dosavadním průběhu teprve začínajících procesů. Na základě extatických záchvatů posedlých dívek, k nimž se však místní lidé chovali jako ke svatým, již bylo kvůli domnělému čarodějnictví zatčeno a uvězněno 14 lidí. K vylíčení dalších událostí pak Miller využil především postavu Mary Warrenové, která pracovala v domě Procterových jako děvečka. Nyní však byla i ona považována za jednu z uhranutých dívek, a tak se coby důležitá svědkyně účastnila několika soudních jednání. Díky tomu se divák, respektive čtenář, posléze dozvěděl, že se celkový počet zatčených rozrostl na 39 lidí. Vzápětí autor rovněž popsal proces se zatvrzelou Osbournovou, která se k čarodějnictví odmítla přiznat. Soud ji i přesto shledal vinnou a odsoudil k hrdelnímu trestu. Stala se tak první obětí salemských čarodějnických procesů.³¹⁵ Zároveň se dramatik zmínil o tom, že před soudním tribunálem padlo také jméno Elisabeth Procterové a Rebeky Nurseové. V souvislosti s tím si ještě téhož večera přišli pro farmářovu ženu biřici, aby ji odvedli do vězení.³¹⁶ Došlo k tomu na základě incidentu, který se krátce předtím odehrál v domě Parrisových. Farářova neteř Abigail upadla během večere z ničeho nic s hrozným křikem na zem. V břiše měla zabodnutou jehlu a vyváděla jako pomínutá. Uklidnila se, až když jí jehlu

³¹³ Tamtéž, s. 47–54.

³¹⁴ Tento rozhovor se odehrává osm dní po onom osudném incidentu s Betty Parrisovou a Abigail Williamsovou.

³¹⁵ BOROVIČKA, s. 97–98; ŠINDELÁŘ, s. 103; MILLER, s. 55–64.

³¹⁶ Ve filmovém zpracování Nicolase Hytnera, na rozdíl od Millerova dramatu, byli u zatýkání Elisabeth Procterové přítomni také její malí synové – srdceryvně se spolu loučí.

z těla vytáhli. Z činu pak obvinila Elisabeth Procterovou. Jako hlavní důkaz viny posloužila v tomto případě hadrová panenka, kterou našli v domě manželů Procterových. Loutka měla v břiše zapíchnutou jehlu. Své paní ji však podstrčila děvečka Mary Warrenová, což svědčí o tom, že bylo zatčení farmářovy ženy předem pečlivě naplánováno. Ve filmovém zpracování Nicolase Hytnera režisér jasně zobrazil, jak zmiňovanou panenku Mary vyrobila během soudního přelíčení. Do břicha jí přitom zabodla jehlu. Tuto skutečnost nicméně odborná literatura nijak nepotvrzuje.³¹⁷

Ve třetím dějství se již autor plně zabýval vlastním průběhem salemských čarodějnických procesů. Zachytil a popsal soudní přelíčení, během něž se ve snaze zachránit své ženy pokusili staříčký Giles Corey, John Procter a Francis Nurse odhalit údajně posedlé dívky jako podvodnice. Zároveň představuje divákovi, respektive čtenáři, postavy dvou zfanatizovaných a zmanipulovaných soudců – Hathorna a Danfortha, který v dramatu zastává funkci viceguvernéra. Ve skutečnosti jím byl ale muž jménem William Stoughton, jenž byl rovněž nejvyšším soudcem, a tudíž i předsedou salemského soudního tribunálu.³¹⁸ Když se pak Mary Warrenová na popud Johna Proctera před soudem přiznala, že nikdy žádné demony neviděla a že si všechna obvinění vymyslela stejně jako ostatní dívky, sama jimi byla obviněna z čarodějnictví. Abigail Williamsová, Betty Parrisová, Zuzana Walcotová a Merci Lewisová, které byly u přelíčení přítomny, spustily po Maryině výpovědi znovu své divadélko – tentokrát se začaly třást zimou a volat: „*Mary, to tys na mě poslala ten stín? [...] Je to závan, závan! [...] Bože na nebi, zažeň ten stín!*“.³¹⁹ John Procter, který od samého začátku pochyboval o přítomnosti d'ábelských sil v Salemu, již nemohl absurditu celého procesu s jeho ženou a přáteli snést, a tak se veřejně přiznal k cizoložství s mladou a krásnou Abigail, která před časem sloužila v jeho domě. Pro záchranu své ženy neváhal přede všemi pošpinit svou čest a jméno. Zároveň chtěl před zraky přítomných odkrýt skutečnou povahu nevinně vyhlízející dívky, která byla

³¹⁷ MILLER, s. 61–85; *Čarodějky ze Salemu*, Nicolas Hytner (1996).

³¹⁸ BOROVIČKA, s. 99; ŠINDELÁŘ, s. 105.

³¹⁹ MILLER, s. 111–112.

mnohými považována málem za svatou. Jeho odvážný pokus však selhal. Farmářova vždy pravdomluvná žena totiž v rozhodující chvíli zalhala o skutečném důvodu propuštění Abigail ze služby. John Procter byl označen za lháře a děvčata vycítila novou příležitost. Tentokrát se k nim znovu přidala také jejich předchozím výstupem vyděšená Mary Warrenová, která nyní obvinila svého pána ze spolku s ďáblem. Procterův osud byl tímto v podstatě zpečetěn – autor ho předjímá slovy: *„Plamen, plamen pekelný! Už slyším těžký krok Lucifera, vidím tu jeho černou tvář! A je to moje tvář, a vaše, Danforthe! Neboť ty, kdo couvnou, když mají lidi vyvést z nevědomosti, jako jsem couvl já a jako couváte vy, i když vám vaše černé svědomí říká, že je to celé podvod – ty Bůh zvláště zatratí a budeme se smažit, budeme se smažit spolu! [...] Svrhl jste Nebesa a pozdvihl děvku!“*.³²⁰ V závěru této scény byl spolu s Procterem zatčen za pohrdání soudem také Giles Corey.³²¹

V následujícím čtvrtém dějství se Miller zaměřil na již zmiňovaný „salemský paradox“. Detailně popsal snahu Samuela Parrise a Johna Halea přimět ještě krátce před popravou k přiznání ty, jež byli kvůli své zatvzrlosti odsouzeni k trestu smrti. Doznáním by si však zachránili život. Řeč je zejména o Rebece Nurseové, Martě Coreyové a Johnu Procterovi. Největší pozornost autor opět zcela pochopitelně věnoval svému hlavnímu hrdinovi. Duchovní Hale se pokusil Proctera ovlivnit prostřednictvím setkání s jeho dosud ještě nepopravenou ženou.³²² V samotném závěru hry tak statečný farmář musel čelit velice obtížnému rozhodnutí, zda se přece jen přiznat k absurdnímu obvinění a žít, nebo zda raději zvolit smrt na šibenici. Svým lživým přiznáním by však veřejně potvrdil vinu všech ostatních odsouzených a to nemohl udělat. Svou smrtí naopak pomohl zdiskreditovat zdejší fanatický hon na domnělé čarodějnice. Procterovým odchodem na popraviště, který je doprovázen zvukem bubnů a východem slunce, končí nejen čtvrté dějství, ale také celá Millerova

³²⁰ V dramatu to říká Procter. Tamtéž, s. 122.

³²¹ Tamtéž, s. 86–122.

³²² Během procesního řízení se potvrdilo, že je Elisabeth Procterová těhotná. Její poprava byla proto o několik měsíců odložena.

divadelní hra.³²³ Autorovi se v ní podařilo zachytit silný pocit osobního selhání a viny. Zároveň poměrně výstižně zobrazil mechanismus fanatické davové hysterie, na jejímž počátku sice stála v podstatě nevinná událost, nicméně vlivem pomstychtivosti a manipulace pak toto šílenství nabylo obludných rozměrů. Aby byla tato problematika pro diváka, respektive čtenáře, poutavější a lépe uchopitelná, využil dramatik romantickou zápletku neuvážené nevěry, z níž vznikla neopětovaná láska a následně touha po pomstě s tragickými následky.

Ještě pár slov k samotnému závěru Hytnerova filmu, který se nepatrně liší nejen od své předlohy, ale také od skutečnosti. Na konci snímku byl John Procter pověšen společně s Martou Coreyovou a Rebekou Nurseovou, nicméně podle pramenů a odborné literatury byl popraven 19. srpna 1692 spolu s bývalým strážníkem Johnem Willardem a duchovním Georgem Burroughsem. Rebeka Nurseová byla již v této době měsíc po smrti, jelikož ji oběsili někdy během července 1692. Ve filmu byla rovněž pro odsouzené připravena šibenice, ve skutečnosti však byli věšeni na větvích košatého dubu, který rostl na okraji Salemu. Na rozdíl od Millera upozornil Hytner diváka na nešťastný osud staříčkého Gilese Coreyho, jenž byl umučen těžkými kameny. Skutečnost, že salemští osadníci čarodějnické procesy podporovali, zachytil filmař prostřednictvím jednotlivých poprav, při nichž místní lidé propukali v jásot. Jak již bylo řečeno, jedná se pouze o nepatrné odlišnosti. Drtivá většina scén, ale především dialogů zůstala stejná jako v divadelní hře.³²⁴

Millerovo drama *The Crucible* bylo do češtiny přeloženo hned několikrát. Díky tomu také existuje celá řada českých názvů této hry. Tím bezesporu nejpoužívanějším jsou *Čarodějky ze Salemu*.³²⁵ V Československu byla hra poprvé uvedena v překladu Milana Lukeše jako *Hon na čarodějnice*. Slavnostní premiéra se uskutečnila 5. října 1961 v dnešním Divadle na Vinohradech. Do roku 1969 bylo drama uvedeno ještě celkem třikrát – v příbramském divadle v roce 1964 pod názvem *Hrdelní pře*, v plzeňském divadle J. K. Tyla v roce 1967

³²³ Tamtéž, s. 125–147.

³²⁴ *Čarodějky ze Salemu*, Nicolas Hytner (1996).

³²⁵ Jedná se o nejnovější překlad Kateřiny Hilské. Drama dále přeložil Milan Lukeš (*Hrdelní pře*) či Aloys Skoumal (*Zkouška ohněm*).

pod názvem *Čarodějky ze Salemu* a v Praze v Národním divadle na konci roku 1968 pod názvem *Zkouška ohněm*. V období tzv. normalizace však bylo v Československu, stejně jako v dalších zemích východního bloku, Millerovo dílo zakázáno. Důvodem byla autorova obrana disidentů a pronásledovaných spisovatelů. Znovu se výše zmiňované drama začalo v československých divadlech hrát až v dubnu 1988. Uvedeno bylo také v následujícím roce v Praze a v Ostravě. Poté se hra na deset let odmlčela a v roce 1999 mělo premiéru nastudování Jiřího Seydlera *Čarodějky ze Salemu*. Tento název se již pro Millerovu hru prakticky ustálil. Její zatím poslední premiéra se konala 27. února 2009 v Jihočeském divadle v Českých Budějovicích. Inscenaci tehdy režíroval Janusz Klimsza.³²⁶

³²⁶ MILLER, s. 152 a 154–156.

5 Závěr

Víra v magii a čarodějnictví, s níž pochopitelně úzce souvisí také víra v d'ábla a jeho moc, existuje v lidské společnosti prakticky už od jejích počátků. Spolu s ní se však zároveň zrodily snahy čarodějnickou činnost potlačovat. V souvislosti s tím začali být lidé, obvinění z provozování kouzel, čar a magie, pronásledováni a více či méně násilně postihováni. Jednalo se v podstatě o celosvětový fenomén, objevující se v různých intenzitách napříč dějinami – od starověku až po novověk, který se stal pomyslným vrcholem masových čarodějnických procesů. Ve většině zemí bylo nejpozději s nástupem osvícenství trestání domnělých čarodějnic definitivně zakázáno. Čarodějnictví bylo degradováno na pouhou pověru, v níž nadále věřili jen hloupí a nevzdělaní lidé. Přesto se však tyto několik staletí tradované představy o věrných pomocnících d'ábla nepodařilo zcela odstranit. Zájem o toto kontroverzní téma přetrval zejména v umění. Již mnozí romantičtí učenci a výtvarníci, jmenovitě například bratři Grimmové, Jules Michelet či Francisco de Goya, se nechali tímto motivem poměrně často ve své vlastní tvorbě inspirovat. Oblíbeným námětem zůstává čarodějnictví také v současnosti, nicméně ve většině případů se jedná o čistě fantastické příběhy. Podstatně méně je těch, které jsou inspirovány skutečným procesním řízením proti domnělým čarodějnicím.

Severomoravské čarodějnické procesy, které se odehrály v letech 1678–1696 v českých zemích, konkrétně v oblasti Velkolesinska a Šumperska, byly prakticky až do druhé poloviny 20. století víceméně zapomenuty. V podstatě by se dalo říct, že o nich věděla pouze hrstka tamních archivářů a historiků. Zlomem se stal v tomto případě vznik jednoho z nejúspěšnějších románů Václava Kaplického – *Kladiva na čarodějnice*. Název svého díla odvodil známý český spisovatel poměrně výstižně od nechvalně proslulého raně novověkého démonologického spisu *Malleus maleficarum* (v českém překladu *Kladivo na čarodějnice*), jenž pojednává nejen o čarodějnicích, jejich moci a sabatech, ale také o jejich dopadení a především usvědčení. Kaplického zaujal více než cokoli jiného tragický osud vzdělaného a všeobecně oblíbeného šumperského děkana

Kryštofa Aloise Lautnera, který se stal díky lhostejnosti a zneužití moci pravděpodobně nejslavnější obětí bezohledného a chamtivého inkvizitora Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu. Tento polozapomenutý příběh se spisovatel rozhodl na počátku 60. let 20. století oživit na stránkách svého románu. Počínal si přitom stejně jako zkušený historik – pečlivě studoval dostupnou literaturu a dochované archivní prameny, podnikl vlastní terénní průzkum ve Velkých Losinách a spolupracoval s místními odborníky, zejména se šumperským archivářem Františkem Spurným. Na základě získaných poznatků a vlastních nemalých literárních kvalit se mu pak podařilo vytvořit jeden z nejkompexnějších a nejčtivějších obrazů severomoravských čarodějnických procesů vůbec. Při čtení je jasně patrné, že autor velmi dobře věděl, o čem píše. Informace, které čtenáři předkládá, jsou podloženy historickými fakty a dobrou znalostí místních dobových reálií. S klidným svědomím lze proto konstatovat, že převážná část jeho příběhu odpovídá historické skutečnosti často i do nejmenších detailů. Osu románu přitom tvoří nevyhnutelný střet dvou výše zmiňovaných aktérů, šumperského děkana Lautnera a inkvizitora Bobliga z Edelstadtu, kteří jsou zároveň hlavními protagonisty celé knihy. Zjednodušeně lze říci, že představují odvěký morální boj dobra se zlem. V tomto případě však vzhledem k tehdejšímu společenskému klimatu, v němž převažovala pověřčivost, lhostejnost, strach a osobní prospěch, triumfovalo nakonec nikoli dobro nad zlem, nýbrž zlo nad dobrem. Zásadní je skutečnost, že toto Kaplického pojetí ovlivnilo po roce 1963 většinu dalších autorů, nejen umělců, ale do určité míry i odborníků, kteří se rozhodli problematikou severomoravských čarodějnických procesů zabývat.

Jedním z inspirovaných umělců byl také známý český režisér a scenárista Otakar Vávra, který již v roce 1969 natočil na motivy Kaplického *Kladiva na čarodějnice* stejnojmenný film. Více než samotný příběh ho však zaujal spíše mechanismus inkvizičních procesů, tedy způsob, jakým se nevinný člověk nechal zmanipulovat do takové míry, že se nakonec přiznal i k tomu, co nespáchal a navíc ještě prosil o nejpřísnější potrestání. Vávrovi to připomnělo politické

procesy z 50. let, zejména případ odsouzeného Rudolfa Slánského, bývalého člena československé komunistické strany. Díky této zjevné analogii začal podrobně studovat jednotlivé soudní protokoly, které se k čarodějnickým procesům na severní Moravě dochovaly a s jejichž překladem ze staroněmčiny mu ochotně pomáhal výše zmiňovaný šumperský archivář František Spurný. Na základě získaných poznatků pak napsal spolu s Ester Krumbachovou scénář, podle nějž vznikl jeden z jeho nejlepších a nejznámějších snímků. Zároveň se jedná o velice věrnou adaptaci Kaplického románu. Přestože měl režisér v rámci filmového zpracování, na rozdíl od romanopisce, omezené možnosti, výrazněji se od své literární předlohy a její dějové linie neodchýlil. Naopak se snažil celý příběh, prostřednictvím detailního zaměření na samotný mechanismus procesů, prohloubit a zdůraznit jeho vyznění. Chtěl, aby byla z jeho filmové interpretace jasně patrná podobnost mezi zdejšími čarodějnickými procesy ze 17. století a těmi politickými z 50. let 20. století. Docílil toho pomocí neustále se opakujících emocionálně velmi silných motivů – od zatýkání a mučení, přes vynucená doznání a naprostou ztrátu vlastní vůle v podobě monotónního odřikávání naučených lživých frází, až po mučednickou smrti v plamenech hořící hranice. Díky tomu byl také Vávruv snímek ze strany komunistického režimu ostře kritizován. Autor však trval na tom, že se jedná o čistě historickou záležitost bez postranních úmyslů. Film zakázán nebyl, pouze se nesměl promítat v centru Prahy. Jak se později ukázalo, na jeho návštěvnost a úspěšnost to ale žádný větší vliv nemělo. Sám Kaplický byl i přes veškeré kvality snímku s Vávrovým filmovým zpracováním spíše nespokojen. Nelíbila se mu především režisérova čistě samoučelná erotičnost, kterou zobrazil hned v několika scénách.

Románem výše zmiňovaného spisovatele Václava Kaplického se kromě Otakara Vávry nechal na konci 70. let inspirovat také tehdejší dramaturg šumperského divadla Michal Lázňovský. Vznikla tak dnes poměrně neznámá divadelní hra s názvem *Upálení Kryštofa Lautnera v Mohelnici L. P. 1685*. Lázňovský se opíral, stejně jako oba předchozí autoři, o historická fakta, která získal především z dochovaných soudních zápisů. Vzhledem k omezeným

divadelním způsobem koncipoval svou hru retrospektivním způsobem jako průřezové zobrazení vrcholných okamžiků Lautnerova života. Konkrétně tedy drama pojednává o děkanově zatčení, dlouholetém procesním řízení a v neposlední řadě také o jeho odsouzení k trestu smrti. Vlastní děj je pro neznalého diváka poměrně nepřehledný a dosti zkreslený. Lázňovskému se navíc nepodařilo zachytit ono ponuré prostředí plné strachu, čímž v podstatě zdiskreditoval Lautnerovu statečnost. Určité nedostatky obsahuje drama také po jazykové stránce, neboť během rozhovorů používá většina postav výrazy převážně z 20. století. Nejedná se tedy o žádné vrcholné dramatické dílo. Pravděpodobně i díky tomu byla Lázňovského divadelní hra prakticky zapomenuta. Nicméně v souvislosti s problematikou uměleckého ztvárnění severomoravských čarodějnických procesů je nutné ji připomenout, stejně jako výtvarný počín Jiřího Františka Švába, který na toto téma vytvořil v rámci výstavy nesoucí název *Inkviziční procesy – Třináctero říkání o lidském utrpení ve Velkých Losinách v letech 1678–1692* sérii ponurých obrazů a básní, které byly inspirovány v tomto případě čistě velkolosinským procesním řízením proti zdejšími domnělým čarodějnicím. Navíc byly tyto verše a malby publikovány také knižně.

Jednoznačným důkazem, že problematika severomoravských čarodějnických procesů zůstává aktuální i v současnosti, je románové zpracování spisovatele Michaela Webera s názvem *Zpověď inkvizitora*. Jedná se totiž o novinku z roku 2014. Jako jeden z mála českých autorů pojal Weber čarodějnické téma skutečně netradičně. Hlavním protagonistou jeho příběhu není ani děkan Lautner, ani inkvizitor Boblig, nýbrž František Ferdinand Gaup, tehdejší knížecí soudce v Šumperku a posléze i jeden z přísedících zdejšího inkvizičního tribunálu. Právě jeho životní osudy tvoří hlavní osu celého románu. V podstatě se jedná o soudcovu otevřenou zpověď krátce před jeho smrtí v roce 1713. Autor v tomhle případě využil zcela nenásilně svou fantazii. Příběh pojal jako Gaupovy vlastnoručně sepsané vzpomínky na hrůzné období velkolosinských a šumperských procesů, během nichž se stal knížecí soudce

Bobligovou pravou rukou, díky čemuž si mohl vybudovat kariéru a rozmnožit majetek. V porovnání s Kaplického *Kladivem na čarodějnice* se jedná o obsáhlejší dílo, zaměřené kromě Gaupova životního příběhu rovněž na tragický osud statečného šumperského pláteníka Jindřicha Peška, losinského faráře Tomáše Königa a některých dalších, méně významných nebo často opomíjených osob. Autor pochopitelně také zmínil známý proces se šumperským děkanem Kryštofem Aloisem Lautnerem a s ním související události a postavy. Ve Weberově románu je přitom zcela jasně patrný vliv šumperského historika Drahomíra Polácha, s nímž spisovatel spolupracoval. Příběh je tak opět z větší části opřený o historická fakta. Zároveň však není možné přehlédnout autorovu inspiraci Kaplickým, potažmo Vávrou, což znovu potvrzuje skutečnost, že všechny práce, zabývající se severomoravským honem na čarodějnice, byly po roce 1963 více či méně ovlivněny Kaplického románovým pojetím.

Přibližně ve stejné době, kdy v českých zemích docházelo k postupnému útlumu čarodějnických procesů, se v severoamerickém státě Massachussets rozpoutala v podstatě obdobná davová hysterie, ve které však s největší pravděpodobností sehrála určitou roli otrava námelem. Nechvalně proslulým salemským čarodějnickým případem z roku 1692 se pak v 50. letech 20. století nechal inspirovat známý americký dramatik Arthur Miller. Jako analogii k novodobému americkému „honu na čarodějnice“ v mccarthyovské éře napsal na motivy salemských procesů historické drama s názvem *The Crucible*, v českém překladu *Čarodějky ze Salemu*, které se stalo jeho vůbec nejhranější divadelní hrou. Při psaní se autor snažil vycházet co nejvíce z dochovaných pramenů, většina jeho postav a událostí má proto reálný předobraz v historické skutečnosti. Poměrně věrohodně také vystihl samotný mechanismus novověkých inkvizičních procesů a tehdejší davovou hysterii kolem čarodějnictví. Vlastní příběh však upravil tak, aby byl pro diváka poutavější. Využil k tomu otřepanou romantickou zápletku neuvážené nevěry, z níž vznikla neopětovaná láska a následně touha po pomstě s tragickými následky. V Millerově pojetí proto stojí na pozadí salemských čarodějnických procesů milostný poměr mezi mladou a

krásnou neteří zdejšího ne příliš oblíbeného duchovního Parrise, Abigail Williamsovou, a ženatým farmářem Johnem Procterem. Celá tragédie nicméně spočívá ve zlomyslnosti a pomstychtivosti této sobecké a posléze odmítnuté milenky, která však svým vlivem dokázala rozpoutat davové šílenství, jež vyvrcholilo fanatickým pronásledováním zdejších domnělých čarodějnic. Millerova divadelní hra se dočkala dokonce hned dvou stejnojmenných filmových zpracování. Na tom známějším, které v roce 1996 režíroval Nicolas Hytner, se osobně podílel při tvorbě scénáře sám dramatik. Díky tomu se také většina scén a rozhovorů v Hytnerově snímku velice věrně shoduje se zmiňovanou divadelní hrou.

6 Seznam použité literatury

BALAJKA, Bohuš, *Kaplického historický román o triumfu zvůle a násilí*, In: Literární noviny 13, 1964, 14, s. 5.

BEZDĚČKA, Josef, *Tajemství Petrových kamenů*, In: Severní Morava sv. 50, Šumperk 1985, s. 62–64.

BOROVÍČKA, Václav Pavel, *Procesy, které vzrušily svět*, Praha 1989.

BOYER, Paul, NISSENBAUM, Stephen, *Salem-village Witchcraft. A Documentary Record of Local Conflict in Colonial New England*, Pennsylvania 1993.

BRACHTL, Zdeněk, SPURNÝ, František, *Čarodějnické procesy na Jesenicku*, In: Vlastivědné zajímavosti č. 223, Šumperk 1987.

BRESLAW, Elaine G., *Tituba, Reluctant Witch of Salem. Devilish Indians and Puritan Fantasies*, New York, Londýn 1996.

BREUERS, Dieter, *Ve jménu d'ábla. Trochu jiná historie čarodějnic a jejich pronásledování*, Praha 2008.

DOYLE, Robert A., *Čarodějky a čarodějnictví*, Amsterdam 1990.

EVANS, Robert John Weston, *Vznik habsburské monarchie 1550–1700*, Praha 2003.

FIALA, Jan, *Hrozná doba protireformace*, Heršpice 1997.

FRANCEK, Jindřich, *Čarodějnické příběhy*, Praha 2005.

HRABÁK, Josef, *Nad dílem Václava Kaplického*, In: Literární měsíčník 4, 1975, 7, s. 75–77.

CHALUPA, Jiří, *Inkvizice. Stručné dějiny hanebnosti*, Praha 2007.

- INNES, Brian, *Dějiny mučení*, Praha 1999.
- JAROŠ, Jan, *Otakar Vávra se zasloužil o film*, In: Otakar Vávra. 100 let, Praha 2011, s.163–206.
- KAPLICKÝ, Václav, *Kladivo na čarodějnice*, Praha 1995.
- KOBRLOVÁ, Zuzana, *Čarodějnictví. Iluze, za niž se platilo životem*, In: Historický obzor 22, 2011, 9/10, s. 194–203.
- KOČÍ, Josef, *Čarodějnické procesy. Z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*, Praha 1973.
- KUBÍK, H., *Moták z losinských a šumperských čarodějnických procesů*, In: Severní Morava, sv. 31, Šumperk 1976, s. 54–55.
- KUČERA, Martin, *Václav Kaplický. Hrst vzpomínek z dospělosti*, Praha 2010.
- MILLER, Arthur, *Čarodějky ze Salemu*, Praha 2009.
- MRÁČEK, Pavel K., *Upalování čarodějnic a inkvizice. Mýtus nebo skutečnost*, Olomouc 2006.
- NEUBAUEROVÁ, Michaela, POLÁCH, Drahomír, *Zpráva o nevíře*, Šumperk 2010.
- PLAVCOVÁ, Alena, *Obědval jsem s Goebbelsem*, In: Otakar Vávra. 100 let, Praha 2011, s. 123–134.
- RUSINSKÝ, Milan, *Pokus o drama*, In: Severní Morava sv. 38, Šumperk 1979, s. 69–70.
- RYŚ, Grzegorz, *Inkvizice*, Praha 2004.
- ŘEZNÍKOVÁ, Alena, *Václav Kaplický*, In: Profily literárních osobností sv. 16, Ústí nad Orlicí 1985.

- SALLMANN, Jean-Michel, *Čarodějnice d'áblovy nevěsty*, 1994.
- SARVAŠ, Rostislav, *Kladivo na všechny režimy aneb Setkání s „čarodějem“*, In: Otakar Vávra. 100 let, Praha 2011, s. 103–114.
- SLUŠNÝ, Jaromír, *Historie mučení*, Praha 2008.
- SPURNÝ, František, „Čarodějnický děkan“ *Kryštof Alois Lautner*, In: Vlastivědné zajímavosti č. 246, Šumperk 1993.
- SPURNÝ, František, *Severomoravské čarodějnické procesy*, In: Vlastivědné zajímavosti č. 224, Šumperk 1987.
- ŠINDELÁŘ, Bedřich, *Hon na čarodějnice. Západní a střední Evropa v 16.–17. století*, Praha 1986.
- ŠTĚPÁN, Václav, *K životopisu inkvizitora J. F. Bobliga*, In: Severní Morava sv. 64, Šumperk 1992, s. 52–53.
- ŠVÁB, Jiří František, *Inkviziční procesy. Trináctero říkání o lidském utrpení ve Velkých Losinách v letech 1678–1692*, Olomouc 2009.
- TOUFAR, Pavel, *Čarodějnice, hvězdlháři a zlatodějové*, Brno 2009.
- VANÍČEK, J., *Přitažlivost dějinných událostí*, In: Plamen 6, 1964, 3, s. 146–147.
- VÁVRA, Otakar, *Podivný život režiséra. Obrazy vzpomínek*, Praha 1996.
- VOJKOVSKÝ, Rostislav, *Velké Losiny. Zámek severně od Šumperka*, Dobrá 2005.
- WEBER, Michael, *Zpověď inkvizitora*, Brno 2014.
- ZUBER, Rudolf, *Pověry, čarodějnické procesy, vampyrismus*. In: BEZDĚČKA, Josef (ed.), *Z doby prvních letů na koštěti*, Moravský Beroun 2000, s. 10–36.

Použité filmy

Čarodějky ze Salemu (The Crucible), Nicolas Hytner (1996).

Kladivo na čarodějnice, Otakar Vávra (1969).

7 Resumé

The issue of witchcraft and witch trials is a worldwide phenomenon that occurs in varying degrees of intensity through history. A number of factors contributed to the genesis and the development of the witchcraft trials, for example a superstition and belief in witches and their multi-faceted negative influence which were widespread in all social stratas of the then society, an influence of the famous book *Malleus maleficarum* which was repeatedly published in the period between 1487–1669 and a settled legal practice in recourse toward witches and wizard.

This thesis follows up the representation of witch trials in the culture of the 20th century. It's mainly focused on the Czech area – the witch trials in the North Moravia in the second half of the 17th century. They became the creative theme for lots of Czech authors. The first one who was inspired by this mentioned issue was a famous Czech author Václav Kaplický at the beginning of the 60th. In his probably most famous novel *Witches' hammer* he proved to create one of the most readable and global image of witch trials in Šumperk and Velké Losiny. The story is mainly about the inherent conflict of two main protagonists – the doyen in Šumperk Kryštof Alois Lautner and the inquisitor Jindřich František Boblig from Edelstadt.

After 1963 the most authors, who decided to follow up the witch trials' problem in North Moravia, were influenced by this conception. One of them was the well-known Czech director Otakar Vávra. However, he was taken by the similarity of this modern witch-hunt with political processes in the 50th. So he decided to make the film according the Kaplický novel. This thesis is mainly focused on these two famous authors, but the witch trials' problem in Velké Losiny and Šumperk inspired also the writer Michael Weber, dramatist Michal Lázňovský or not much known artist Jiří František Šváb. This thesis is also focused on their work but not in such details. First there is an exemple of witch-hunt abroad, specifically in the USA. In 1692 there were the witch trials in Salem. They inspired the famous American dramatist Arthur Miller. His drama

The Crucible (1953) became the artwork for the next two films of the same name in 1956 and in 1996.